

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Obraz arménské genocidy v české kultuře
The reflection of Armenian Genocide in Czech culture

Marie Karpíšek Hejdová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Petr Koura, Ph.D.
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Dějepis – Francouzský jazyk

Odevzdáním této bakalářské práce na téma *Obraz arménské genocidy v české kultuře* potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, 10. 7. 2022

Na tomto místě bych ráda a zcela upřímně poděkovala panu docentu Kourovi za jeho vstřícnost, ochotu a trpělivost s vedením této práce. Taktéž jsem mu velmi vděčná pro jeho konstruktivní kritiku, lidský přístup ke studentům a jeho cenné rady, bez kterých by se mi jen obtížně pracovalo. Ráda bych zde i vyjádřila alespoň symbolicky dík všem magistrům, doktorům, docentům a profesorům a dalším, jejichž hodiny jsem během studia mohla navštěvovat – byl to právě nejen jejich výklad, ale i přístup k historii, francouzskému jazyku a studentům celkově, který mě posunul o dost dále. Závěrem bych ráda poděkovala i své rodině, a to zejména svým rodičům, sestrám a tchyni s tchánem – především ale mému manželovi, a to nejen za jeho neutuchající oporu při studiu.

ABSTRAKT

Předkládaná práce usiluje o zachycení obrazu arménské genocidy v české společnosti – či konkrétněji zkoumá způsob, jakým se tyto události otiskly do naší literární kultury. Za využití progresivní metody průběžné literární rešerše následuje po faktografické kapitole, zabývající se nejen průběhem těchto masakrů, pasáž, ve které je zkoumán obraz těchto událostí v české literatuře – a to jak v krásné, tak v odborné. Pozornost byla zaměřena na kolísavé tendence a postoje české společnosti k arménské otázce. Účelem tedy byla snaha o chronologický přehled českých děl dotýkajících se popisovaných událostí, které byly následně zasazeny do kontextu dějin. Díky tomu pak byly sledovány případné změny ve vztahu české společnosti ke genocidě, a to od roku 1915 do současnosti. Informace získané analýzou těchto pramenů byly následně částečně doplněny o stručné rozhovory s vybranými autory těchto děl.

KLÍČOVÁ SLOVA

Arménská genocida, Arménie, Česká kultura, Osmanská říše, První světová válka

ABSTRACT

This work analyses the impact of the Armenian genocide in Czech literary culture. The first chapter is a theoretical one which documents the course and background of the genocide. The following section of this work analyses the impact of such events on Czech literature from 1915 until present day. Effort of this work is to chronologically order works, that themselves address the problem of Armenian Genocide, and to see these works in historical context, so that it will be possible to find how the perception of the genocide in the Czech literature changed throughout history, from the First World War until present days. The information gained via analysis of the sources will be completed with interviews with chosen authors.

KEYWORDS

Armenian Genocide, Armenia, Czech culture, Osman empire, The First World War

Obsah

Úvod	6
1 Arménský národ	13
2 Mec Jeghern.....	21
2.1 Historický kontext.....	21
2.2 Genocida	30
2.2.1 Vanské povstání.....	34
2.2.2 Likvidace vojenské síly a inteligence.....	35
2.2.3 Deportace a Speciální organizace.....	36
2.2.4 Důsledky genocidy	38
3 Obraz genocidy v české kultuře.....	40
3.1 První světová válka a poválečná léta	42
3.1.1 Zapomenutý Karel Hansa	43
3.2 Pod rouškou druhé světové války	48
3.2.1 Arménský „národní hrdina“ Franz Werfel	48
3.3 80letá odmlka.....	60
3.3.1 Josef Guttman	61
3.3.2 České překlady zahraničních děl	62
3.4 Česká díla od roku 2012 do současnosti.....	71
Závěr.....	80
Seznam použitých pramenů a literatury	84
Seznam příloh.....	90

Úvod

Zdlouhavé období (nejen) náboženských konfliktů na území mnohonárodnostní Osmanské říše eskalovalo během první světové války do nevídaných rozměrů. Organizované násilí na arménském etniku však svým hrozivým rozsahem převyšovalo všechny dosavadní události. Následkem předchozích masakrů, deportací, a hlavně samotné arménské genocidy zůstalo z původní – zhruba dvoumilionové – arménské populace naživu jen několik set tisíc lidí.¹ I přes děsivý rozsah těchto událostí je však téma arménské genocidy v mnoha oblastech tabuizováno a mnoho států jej za genocidu vůbec neoznačuje. Největším popíračem genocidy pak zůstává Turecko, které je nástupnickým státem jejího organizátora, Osmanské říše.

Politická situace je však sama o sobě dosti komplikovaná. Je pravdou, že postoje nejen evropských vlád ohledně již zmíněné arménské genocidy mají častokrát jistý politický podtext a uznání či neuznání genocidy se tak tedy z etické roviny přesouvá mnohdy spíše do roviny politické. Což je posléze provázáno celou řadou negativních jevů – turecká vláda tyto kroky zahraničních vlád odsuzuje jako vměšování se do vnitřní politiky státu či paralelně s tímto poukazuje na podobné historické události dotyčných států.²

Česká republika zaujala k této situaci jednoznačný postoj teprve v nedávné době – je třeba ale podotknout, že vzhledem ke vztahům SSSR a Turecka nebyly tyto zmínky dříve žádoucí. Je ale poněkud smutné, že ke zvratu v naší republice dochází až 30 let po pádu komunismu – 25. dubna 2017 odsoudil Parlament České republiky, po předchozích výročí současného prezidenta Miloše Zemana,³ genocidu Arménů a dalších

¹ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie*, 2012, s. 185.

² Viz například reakce Ibrahima Kalina, mluvčího tureckého prezidenta Erdogana, na formální uznání genocidy americkým prezidentem Joe Bidenem (článek ČTK: *Biden formálně uznal genocidu Arménů za Osmanské říše, Ankara to odmítá*. Infobanka ČTK, 2021, Washington/Ankara/Jerevan ČTK [24.4.2021] ID T2021042407639, dostupné z <http://ib.ctk.cz>).

³ Viz články ČTK, např. Zeman: *Masakr Arménů byl jedním z nejhorších zvěrstev moderní doby* (dostupné zde: Infobanka ČTK, 2017, Praha ČTK [25. 4. 2017] ID T201704250896401, dostupné z <http://ib.ctk.cz>).

národnostních menšin na území Osmanské říše.⁴ Nutno však zmínit, že toto vyjádření není pro zahraniční politiku nijak směrodatné⁵ a nabývá tudíž spíše symbolického rázu. I přesto však tyto skutečnosti tureckou vládu velmi popudily.⁶

Jelikož téma samotné genocidy je dnes již podstatně probádanější, než tomu bylo před pár desítkami let, zaměřím se v této práci na oblast méně prozkoumanou – pokusím se věnovat vybraným projevům v českém prostředí, do kterých se arménská genocida otiskla. Budu tedy zkoumat obraz arménského masakru v naší společnosti, a to od roku 1915 do současnosti.

Původním záměrem byla analýza nejen české literatury obecně, ale i vybraných periodik (*Národní listy*, *Český časopis historický*, *Nový Orient*, *Křesťanská revue*, *Slovanský přehled* a dalších.). Usoudila jsem však, že v požadovaném rozsahu práce by nebylo možné tuto koncepci zpracovat natolik detailně a téma jsem poněkud zúžila – práce se tedy bude zabírat otiskem arménské genocidy do české literatury, myšleno krásné i odborné. Což se může zprvu jevit jako téma poněkud nezajímavé, nepotřebné, příliš detailní. Má to ale svůj důvod. Na úplném počátku byla snaha o jakousi komparativní studii zabývající se analýzou postojů – a vývojem těchto postojů – vybraných států k arménské genocidě. Mezi nimi figurovalo samozřejmě Turecko, dále pak Francie, vybrané americké státy či Česká republika.

Co se však otisku genocidy do české kultury a jejího vývoje týče – zjistila jsem, že na toto téma neexistuje mnoho prací, které by právě český vztah k arménské otázce reflektovaly. Usoudila jsem tedy, že bude vhodnější nejprve zaplnit toto prázdné místo, které se – pokud figuruje samostatně – může jevit dosti nezajímavě, stejně tak ale v širším kontextu snad může posloužit jako menší odrazový můstek pro výše popisované snahy.

⁴ Usnesení Poslanecké sněmovny z 56. schůze ze dne 25. 4. 2017 [cit. 11.12.2020]. Dostupné online: <https://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=109590>.

⁵ Viz například vyjádření MZV publikované Českou tiskovou kanceláří: „*Usnesení sněmovny o arménské genocidě není právně závazné*“. Infobanka ČTK, 2017, Praha/Lucemburk ČTK [27. 7. 2017] ID T201704270 699302, dostupné z <https://ib.ctk.cz/>.

⁶ Viz např. *Ankara odsuzuje český parlament a Zemana kvůli genocidě Arménů* (Infobanka ČTK, 2017, Ankara ČTK [27. 4. 2017] ID T201704270282901, dostupné z <http://ib.ctk.cz>), či *Turecko kritizovalo Česko za uznání genocidy Arménů* (Infobanka ČTK, 2017, Ankara/Praha ČTK [27. 4. 2017] ID T201704270 548701, dostupné z <http://ib.ctk.cz>).

Pokusím se tedy o jakousi analýzu frekvence výskytu českých děl dotýkajících se arménské genocidy od doby jejího konání do současnosti.

Výše popsané se tedy týká druhé části práce. První část pak obsahuje teoretický základ. V první kapitole se krátce seznámíme s arménským národem – nejen jeho historií, ale zaměříme se blíže i na jeho specifika, jeho identitu. Závěr této kapitoly je pak věnován vztahům náboženských etnik v Osmanské říši – zejména tedy vztahu mezi muslimy a křesťany. Což zároveň poslouží jako úvod do nadcházející kapitoly, která je již plně věnována arménské genocidě – jejím možným příčinám, průběhu a důsledkům.

Stěžejními díly pro tuto část práce byly následující tituly.⁷ V první řadě se jedná o rozsáhlou monografii kolektivu autorů Michal Řoutil, Petra Košťálová, Petr Novák s titulem *Katastrofa křesťanů*.⁸ Jedná se o mimořádný autorský počín, jenž v době svého vydání (2017) neměl ve světě obdoby. Další knihou je dílo již zmíněné autorky Petry Košťálové s názvem *Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie*,⁹ dále pak např. *Dějiny Arménie*¹⁰ autora Vagaršaka Šaginjana, kniha *Hrůzy východu*¹¹ od českého cestovatele a humanisty Karla Hansy, kniha britské historičky Anne Elizabeth Redgateové s titulem *Arméni*,¹² či *Genocidy XX. století*¹³ významného francouzského lékaře a medievisty Yvese Ternona. Krom zmíněného jsem pak čerpala například z *Dějin Turecka*¹⁴ a *Dějin Blízkého východu*¹⁵ z edice Dějiny států nakladatelství Lidové noviny.

⁷ Všem zmíněným je věnován prostor ve druhé části práce, proto jsou zde uvedeny jen skutečně stručné informace.

⁸ ŘOUTIL, Michal, KOŠTÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů: likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků v Osmanské říši v letech 1914–1923*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017.

⁹ KOŠTÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012.

¹⁰ ŠAGINJAN, Vagaršak. *Dějiny Arménie od počátku až do roku 2000*. Praha: Karolinum, 2001.

¹¹ HANSA, Karel. *Hrůzy východu: se 60 původními fotografiemi*. Praha: s.n., 2006.

¹² REDGATE, A. E. *Arméni*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

¹³ TERNON, Yves. *Genocidy 20. století: zločinný stát*. Praha: Themis, 1997.

¹⁴ KREISER, Klaus, NEUMANN, Christopher, K., KUČERA, Petr. *Dějiny Turecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.

¹⁵ LEWIS, Bernard. *Dějiny Blízkého východu*. Přeložila Milena PELLAROVÁ a Zuzana ROUSOVÁ. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.

Jedinou prací na zčásti podobné téma, kterou se mi podařilo dohledat, je bakalářská práce *Česká reflexe arménské otázky (1878 – 1925)* autora Marka Jandáka z roku 2014. Ten v současné době působí jako doktorand v Ústavu hospodářských a sociálních dějin na FF UK.¹⁶ Jak již však vyplývá z názvu jeho práce – jeho vymezení končí rokem 1925, tato práce bude usilovat o analýzu již zmíněných projevů do současnosti. Taktéž se ale nedá říct, že by tato práce na již zmíněnou Jandákovu práci jakkoliv navazovala – koncepce mé i jeho práce jsou značně rozdílné.¹⁷

Cílem je tedy přispět – byť značně omezeným a nepatrným – dílem do rozsáhlé problematiky arménské otázky. Vzhledem k malému rozsahu práce bylo třeba většinu kapitol zestručnit, přesto, že by si zaslouhovaly daleko více prostoru.¹⁸ Což se týká nejen faktografické stránky, ale spíše popisu okolností, důsledků a souvislostí. Práce by nám však měla být schopna odpovědět, do jaké míry se o popisované události zajímala česká společnost (minimálně z literárního pohledu), tedy jak se tyto události otiskly za posledních sto let do naší literární kultury. Zdali se jednalo jen o jednotlivé výkřiky do tmy, nebo zdali se v české kolektivní paměti tyto výkřiky zakořenily a nutí nás i dnes, po více než sto letech, o těchto událostech přemýšlet.

METODOLOGIE

Při bádání bude užito několika metod kvalitativního výzkumu. Z obecného hlediska půjde o případovou studii, která bude analyzovat fenomén arménské genocidy v českém literárním prostředí. Opřeme se o explanační metody empirické i obecně teoretické – nejrozsáhlejší částí bude, jak bylo již zmíněno výše, progresivní metoda průběžné literární

¹⁶ Marek Jandák. *Databáze knih* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/marek-jandak-118577>

¹⁷ Jandák v této práci zkoumá měnící se postoje k této otázce výlučně v deníku *Národní politika*; krom toho ještě věnuje prostor např. snahám českého filantropa Karla Hansy. V této práci se však snažím zkoumat otisk genocidy do české kultury obecně spíše z literárního hlediska, tzn. analyzovat literární díla od roku 1916 do současnosti, která se touto otázkou zabývají.

¹⁸ Jedná se zejména o kapitoly věnující se samotné genocidě. Je to z toho důvodu, že průběh těchto masakrů vykládá řada odborných knih, proto jsem se snažila obsáhnout tuto situaci z širšího pohledu se zaměřením na vedlejší aspekty, jež mohou vést k bližšímu porozumění událostí, nežli zaměřit se na arménskou genocidu z faktografického hlediska.

rešerše (kromě klasické rešerše jsem v době pandemie hojně využívala i služeb rešerše strojové). Tato část práce bude poté doplněna informacemi získanými ze strukturovaných interview s vybranými českými autory zabývajícími se otázkou arménské genocidy. Syntéza získaných poznatků pak bude v závěru práce krátce doplněna informacemi získanými metodou orální historie – subjektem rozhovoru byla pamětnice, jejíž prarodiče byli genocidou postiženi.

POZNÁMKA K TERMINOLOGII

Jelikož se v definicích námi užívaných pojmů názory historiků a dalších odborníků rozcházejí, pokusím se zde krátce vymezit a definovat užívanou terminologii.

Bylo by vhodné držet se určitého standardu. K označení násilí páchaného na Arménech se běžně užívá pojmů „genocida“, „vyvražďování“ či „masakr“.¹⁹ Pod pojmem genocida rozumím, zjednodušeně řečeno, úplné i částečné zničení náboženské, rasové či národní skupiny.²⁰ Diskuze však vyvolává užití termínu holocaust. To v kontextu arménské genocidy užívá z českých autorů např. Lukáš Lhoťan ve své práci *Arménský holocaust*. Opírá se při tom o několik argumentů – v první řadě zmiňuje dřívější užití pojmu holocaust, který byl v anglofonním prostředí užíván pro popis téměř jakékoliv katastrofy. V druhé řadě se pak opírá o fakt, že pojem holocaust byl ve spojení s masakrem Arménů užit již roku 1895 v – dnes stále prestižních – amerických novinách *The New York Times*.²¹

¹⁹ V arménštině se pak užívá pojmů Aghet, Mec Jeghern nebo ceghaspanuthjun (téma genocidy v arménském pojetí více KOŠTÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty*, 2012, zde s. 167).

²⁰ Pojetí vycházející z mezinárodního trestního práva. Úmluva OSN o zabránění a trestání zločinu genocidia z 8. prosince 1948 [cit. 21. 12. 2020]. Dostupné online: <https://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/umluva-genocida.pdf>

²¹ Jedná se o článek s názvem *Another armenian holocaust. Five Villages Burned, Five Thousand Persons Made Homeless, and AntiChristians Organized* [cit. 13. 06. 2022]. Dostupné online: <https://www.nytimes.com/1895/09/10/archives/another-armenian-holocaust-five-villages-burned-five-thousand.html>

Tímto tématem, tedy paralelou mezi arménskou genocidou a holocaustem,²² se zabývalo větší množství odborníků. A vzhledem k tomu, že ani mezi akademiky o tomto nepanuje shoda, bylo by jaksi zbytečné se situaci pokusit jakkoliv vyhodnocovat z pozice studenta. Je možno ale říci, že arménská i židovská situace je v určitých ohledech dosti podobná, na druhou stranu však v konkrétních oblastech i dosti rozdílná.²³ Přestože mi přijde, že přílišné lpění na terminologii a debaty kolem ní spíše odvádějí od jádra problému, a že přílišné porovnávání vede v určitých hlediskách spíše k jakémusi přeměrování a hledání „větší oběti“, jisté porovnávání a vymezení nemusí být nutně na škodu.

„Porovnávat neznamena redukovat, nýbrž definovat podobnosti i odlišnosti dvou událostí, aby mohlo být každé z nich stanoveno její místo“.²⁴

Aby každé z nich mohlo být stanoveno její místo! Možná by mohlo být řešením ponechat každé zmíněné situaci zcela unikátní označení. Domnívám se ale, že z etymologického hlediska do této koncepce jedinečnosti slovo *holocaust* příliš nezapadá – jedná se o slovo k tomuto účelu převzaté, je možné ho tedy vnímat v několika rovinách. A to 1) v rovině jeho původního významu (tj. celopal; tedy oběť, jež byla obětována Bohu spálením), 2) v později užívaném smyslu jako synonymum ke slovu

²² Zajímavou informací v hledání spojitostí mezi těmito dvěma událostmi by se mohl jevit fakt, že část arménské populace – konkrétně Arméni žijící v okolí Musa Dagh (o kterém bude řeč níže) – byli dle jisté legendy potomky jednoho izraelského kmene (JUNGK, P. S. *Franz Werfel: příběh života*, 1997). Tuto informaci mám však pouze z jednoho sekundárního zdroje, zatím se mi ji nepodařilo jinde ověřit.

²³ Na toto téma bylo napsáno mnoho komparativních studií a knih – z pera arménskému autoru zmíním například kapitolu *The Comparative Aspects of the Armenian and Jewish Cases of Genocide: A Sociohistorical Perspective* (In: ROSENBAUM, Alan S., CHARNY, Israel, S., ed. *Is the Holocaust Unique?: Perspectives on Comparative Genocide*, 2019), dále pak např. knihu tureckého autora *The Holocaust and the Armenian Case in Comparative Perspective* (GÜÇLÜ, Yücel. *The Holocaust and the Armenian Case in Comparative Perspective*, 2011). Ze zde využívané literatury zmíním např. kapitolu *Srovnání arménské a židovské genocidy* (TERNON, *Genocidy XX. století*, s. 167-169).

²⁴ TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 165.

„masakr“ či „krveprolití“²⁵ nebo 3) v jeho dnes nejznámějším významu systematického vyvražďování Židů za druhé světové války. Právě po hrůzných útrapách židovského národa vyzval nový terminologický problém:

„Jestliže se [šoa] nepodobá žádné historické události, je-li natolik ojedinělá, že ji nelze vyjádřit slovy, [...] pak stojíme před neřešitelným problémem. Musíme se smířit s tím, že tato událost svým rozsahem nastolila nový problém, prokázala nepoužitelnost pojmových nástrojů humanitních vědců a přiměla je vytvořit nové pojmy a nalézt nová hlediska.“²⁶

Možná by mohlo být řešením zachovat právě již onu zmíněnou individualitu – oprostít se od slova holocaust, jež zkrátka vyvolává četné diskuze (co se týče jeho užití výlučně pro genocidu Židů či zdali je možné tento termín aplikovat i na jiné události) a židovské a arménské genocidě zkrátka přiřadit unikátní termín. Netuším, zdali to bude řešením efektivním či alespoň dostačujícím, nicméně mi to přijde jako řešení, jež by se nemuselo dotknout ani jedné strany. Pro označení arménské genocidy budu tedy nadále vyžívat zejména pojmy *Aghet* či *Mec Jekhern*, k označení židovské genocidy pak budu případně užívat termínu *šoa*.

Co se týče přepisu arménských a tureckých jmen, v tomto ohledu budu následovat příkladu autorů již zmíněné Katastrofy křesťanů.²⁷

²⁵ V anglicky psané literatuře se s tímto významem setkáváme minimálně od konce 17. století. MICHÁLEK, Emanuel. Ještě k původu slova holocaust. *Naše řeč: Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR* [online]. [cit. 15. 06. 2022]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7219>

²⁶ TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 108.

²⁷ K tomuto více viz Ediční poznámka (ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 709).

1 Arménský národ

Veškeré události se odvíjí v závislosti na událostech předešlých, či jsou alespoň jejich částečným důsledkem – bylo by tedy poněkud vytržené z kontextu, pokud bychom sledovali arménskou otázku až od osudného roku 1915. Nedomnívám se však, že tyto události lze v pozici studenta plně pochopit přečtením i sebevětšího množství kvalitní literatury, stejně ale považuji za důležité se alespoň pokusit zanalyzovat nejen dobu, která těmto událostem předcházela – tedy jít až za samotné příčiny a počátky těchto násilností –, ale stejně tak se snažit pochopit a zkrátka vcítit se do událostí, ke kterým je tak složité, minimálně z pohledu několika stran, přistupovat objektivně a nenechat se – při myšlence na statisíce zavražděných – strhnout emoční vlnou.

Z výše uvedených důvodů tedy v této kapitole krátce shrnu historii arménského etnika a ve stručnosti se zaměřím i na specifika arménské identity. Jelikož v následující kapitole se budu věnovat již samotné genocidě, závěr této části práce bude věnován vztahu, či spíše soužití, křesťanů a muslimů v Osmanské říši.

Stručná historie arménského etnika

Běžný český čtenář se s arménským etnikem a jeho historií mohl seznámit například již koncem 19. století díky textům²⁸ významného, avšak poněkud opomenutého, českého cestovatele a pedagoga Josefa Wünsche, který v 80. letech 19. století podnikl cestu do Arménie a Kurdistánu. Arménské genocidy se však tato významná česká osobnost nedožila – s Armény se seznámil „*v situaci přerodu náboženské komunity arménského milletu v národní a politické společenství, kdy se konfesní identita rozšiřovala a modifikovala v identitu národní.*“²⁹ Z toho důvodu tedy ponecháme toto dílo stranou. Do podobných končin však zavítali a o tamějších národech své čtenáře informovali i další

²⁸ Texty věnující se této cestě vydával za svého života pouze v beletristických časopisech. Knižně byly tyto jeho fragmenty vydány teprve v roce 2020 pod titulem *K pramenům Eufratu a Tigridu* (WÜNSCH, Josef, FAKTOROVÁ, Veronika, ed. *K pramenům Eufratu a Tigridu: český cestovatel v Arménii a Kurdistánu (1881-1883)*, 2020).

²⁹ Ibidem, s. 23.

významní čeští autoři. Zmíňme zde alespoň Jana Nerudu³⁰ či Svatopluka Čecha. Na ty však Arméni nezapůsobili tak pozitivním dojmem jako na pana Wünsche.³¹

O dalších autorech pak bude řeč později, nyní tedy již k samotným Arménům. Teorií o jejich původu je mnoho, nejspíše však přišli z Evropy.³² Již ve 12. století př. Kr. osídlili oblast dnešního východního Turecka a poté postupně i území bývalého Sovětského svazu, Íránu a Iráku. Během 11. století (konkrétně po bitvě u Mantzikertu roku 1071) dochází ke zpusťování oblasti vlivem nájezdů seldžúckých Turků. Část Arménů tedy přesídlila do Kilíkie (dnes jih Malé Asie), zbylá část arménské populace žila v Anatólii v poloautonomních státních útvech pod tureckou svrchovaností. Poslední arménský stát – království kilikijské Arménie – poté zaniká pod tlakem egyptských mamlúků o tři století později.³³ Již koncem středověku je tedy arménské etnikum rozděleno na území jak Osmanské, tak Perské říše. Jak však dodávají autoři *Katastrofy křesťanů*: „*Jednotná arménská identita přežila absenci vlastního státu i rozdělení na více kulturních zón.*“³⁴

Již tedy víme, že se jedná o starobylý národ³⁵ se zajímavou historií. Jistě je ale třeba zmínit i jeho bohatou kulturu³⁶ – v ní nezastupitelnou roli, zejména tedy v udržování

³⁰ Viz například Nerudova cesta na blízký východ (KŠICOVÁ, Danuše. Nerudova cesta na Blízký Východ (realita putování). *Bohemica litteraria* [online]. 2012, 15(1), 19-45 [cit. 05. 07. 2022]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/117975/1_BohemicaLitteraria_15-2012-1_5.pdf?sequence=1)

³¹ LUKAVEC, Jan. Bobelian, Michael Děti Arménie: recenze. *iLiteratura.cz* [online]. 2014 [cit. 05. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.iliteratura.cz/Clanek/32821/bobelian-michael-deti-armenie>

³² REDGATE, Anne E. *Arméni*, 2003, s. 16.

³³ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 49.

³⁴ *Ibidem*, s. 44.

³⁵ Arménie spolu s Gruzii patří k zemím, kde se údajně vůbec poprvé vyrábělo víno – dle nálezů tomu tak bylo již cca v 6. tisíciletí před Kristem (Nejstarší vinařství na světě. *Irozhlás* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/veda-technologie_historie/nejstarsi-vinarstvi-na-svete_201101130000_turvalkova

³⁶ Toto dříve neuvěřitelně bohaté kulturní dědictví výrazně utrpělo právě během genocidy (více k tomuto viz kapitola Důsledky genocidy), přesto se však i přes silný zásah do této kultury mnoho zachovalo. Zmíním zde např. část seznamu nedotknutelného kulturního duchovního dědictví UNESCO, kde je dnes zapsána např. hra na duduk (flétnu; od roku 2008), umění chačkařů (tzv. křížových kamenů, 2010), arménský epos David ze Sasunu (2012), příprava lavaše (tradičního chleba, 2014), tradiční skupinový tanec Kočari (2017), umění

kolektivní paměti, zastává ústní tradice a z ní vycházející tradice literární (k tomuto později blíže kapitola Mec Jeghern – historický kontext). Co se pak jejich řeči týče, arménština vychází z indoevropské rodiny jazyků – podobně jako u řečtiny či albánštiny se však jedná o její specifickou odnož.³⁷

Nyní však ale zpět k politickým dějinám. První zmínky již o vyložené arménské zemi jsou doložené pět století před Kristem. Uvádí se, že kolem roku 520 př. Kr.³⁸ nechal vytesat perský král Dareios I. vysoko do skály nápis, ve kterém uváděl na dvacet tři pokořených zemí, či spíše národů, které se staly součástí jeho říše. A Arménie figurovala mezi nimi. Podobné informace uvádí i Dareiosův současník, významný starověký historik a geograf Hekataois Milétský.³⁹

Kvůli své poloze figurovala Arménie jako křižovatka několika civilizací, což však kromě pozitivního dopadu na obchod a kulturu přispívalo k častým svárům mezi říšemi, které usilovaly o její území. Přesto, že se Arméni neustále přičiňovali o státní samostatnost, v dějinách přecházela země z nezávislého království do vazalského postavení. Chvillemi profitovala z nepřátelství mezi Byzantskou a Perskou říší, nakonec se jí však ale podařilo přežít jak Peršany a Araby, tak i Řeky a Římany.⁴⁰ Toto přežití umožnil fakt, že arménská společnost byla podpírána několika mocnými a pevnými pilíři – na ty se blíže zaměříme v následující kapitole.

Arménská identita

Jelikož každý národ si nese svá specifika, domnívám se, že pro pochopení níže popisovaných událostí je nutné se snažit alespoň zčásti vžít do vědomí arménského národa. Snažit se pochopit, co je pro něj klíčové, určující – což je podstatné i z toho důvodu, že Arméni jsou zkrátka národ velmi osobitý.

arménského písma (2019) a mnohá další (Kulturní dědictví UNESCO - Arménie. *Světové kulturní dědictví* [online]. [cit. 06. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.cultural-heritage.cz/unesco-armenie/>).

³⁷ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy*, 2012, s. 139.

³⁸ Burchard uvádí rok 518 př. Kr. (BURCHARD, Brentjes. *Arménie*, 1976, s. 17), Redgateová rok 522 př. Kr. (REDGATE, Anne E. *Arméni*, 2003, s. 14).

³⁹ REDGATE, Anne E. *Arméni*, 2003, s. 14.

⁴⁰ TERNON, Yves. *Genocidy 20. století*, 1997, s. 149.

Prvním pilířem arménské společnosti, jak jej paní docentka Košťálová popisuje,⁴¹ je křesťanství – Arméni jsou považováni za vůbec první národ, jež takto kolektivně křesťanství přijal. Stalo se tak na počátku 4. století, o několik let dříve, než se ke křesťanství přiklonil římský císař Konstantin. A právě náboženství hraje v identitě arménského etnika skutečně nezastupitelnou roli. Anne Redgateová ho označuje za životadárnou sílu arménské kultury,⁴² Petra Košťálová pak důležitost křesťanství definuje jako „zásadní při konstrukci arménského národního cítění a jako zcela nenahraditelnou co se jeho dlouhé životnosti týče.“⁴³ Ve svém díle *Stereotypní obrazy a etnické mýty*, ve kterém jsou jako další pilíře arménské společnosti zmíněny jazyk a písmo, národní trauma a diaspora, se paní Košťálová věnuje kulturní identitě arménského národa v celé její šíři. Jedná se o jedinečný autorský počín, jež na české literární scéně nemá obdoby (k tomuto blíže viz kapitola *Od roku 2012 do současnosti* ve druhé části práce).

Kvůli vzniku vlastní národní církve sice západní státy přestaly arménský národ podporovat, Arménům to však rozvázalo ruce a umožnilo nejenom politické přežití, ale především si díky tomu udrželi svou nezávislost.⁴⁴ V této chvíli je třeba zmínit, že arménské etnikum se řadí do národů tzv. klasické diaspory, jejichž společnými prvky je právě existence specifického náboženství,⁴⁵ „vlastní liturgický jazyk a vzájemná solidarita, vyvažující dlouhodobou absenci státního celku.“⁴⁶ Mezi další znaky pak autorka uvádí vědomí historického traumatu, do čehož spadá nejen ztráta mateřské či historické

⁴¹ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty*, 2012, s. 137.

⁴² REDGATE, Anne E. *Arméni*, 2003, s. 15.

⁴³ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty*, 2012, s. 146.

⁴⁴ TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 149.

⁴⁵ V případě Arménů se jedná o apoštolskou gregoriánskou církev, spadající do skupiny tzv. starých východních církví. Svou podstatou je to církev autonomní, vyznávající monofyzitství. Právě spory v učení ohledně Ježíšovy skutečné podstaty vyústily ve velké schizma (Armenian Apostolic Church. *World Council of Churches* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.oikoumene.org/member-churches/armenian-apostolic-church-mother-see-of-holy-etchmiadzin>

⁴⁶ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty*, 2012, s. 138.

vlasti

(a následné rozptýlení mimo ni), ale i nejrůznější formy masakrů či pronásledování.⁴⁷

Soužití křesťanů a muslimů v Osmanské říši

Výměnou za určitou toleranci náboženských menšin v rámci Osmanské říše, rozuměj toleranci jejich náboženství a kultury, nabyli tito obyvatelé podřadného postavení.⁴⁸ To spočívalo především ve větší daňové zátěži, nemožnosti vlastnit obdělávanou půdu, nosit zbraně či v absenci jejich zákonné ochrany.⁴⁹ Situace kolem křesťansko-muslimských vztahů je však dosti komplikovaná – zatímco u autorů bulharské, srbské, arménské či syrské národnosti se setkáváme s hodnocením této epochy jako s obdobím útlaku (který právě vyústil ve zrod národních hnutí), ze strany tureckých historiků je tato doba popisována většinou v příznivých barvách.⁵⁰

Samotné soužití křesťanů a muslimů bylo jasně vymezeno. Společnost byla rozdělena ve dvě společenské třídy na základě konfese – jedná se o systém tzv. milletů. Přestože přednostní postavení měl samozřejmě millet muslimský, byli všichni – muslimové i nemuslimové – dále děleni do dvou úrovní, *askerî* a *reaya*. První zmíněná zahrnovala vládnoucí třídu – kromě všech vyšších vrstev se zde nacházeli i příslušníci armády. Primárním rozdílem mezi těmito dvěma skupinami bylo samozřejmě daňové zvýhodnění, které zcela leželo na skupině druhé. Tu tvořili nejen obyvatelé nacházející se na společenském žebříčku nejnižše, ale i další, např. úřednictvo, duchovenstvo či tzv. služebníci paláce. V nejhroší situaci se nacházeli reayové křesťanského a židovského vyznání (do 18. století se zde však těšili pozici mnohem lepší, než mnozí Židé v Evropě či nevolníci během křesťanských válek). Nejednalo se však o statické

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Tato smlouva o ochraně, tzv. dhimma, byla uzavřena již krátce po arabské invazi do – většinou křesťany obývané – oblasti Blízkého východu (ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 19).

⁴⁹ TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 149-150.

⁵⁰ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 20.

postavení – to bylo často narušováno nejen stálou nestabilitou regionu, ale především stále se zhoršujícími vztahy mezi Osmanskou říší, Ruskem a Persií.⁵¹

Situace přesto nebyla zcela černobílá, jelikož je zde možné pozorovat i znaky jisté pospolitosti, a to zejména díky dalšímu společenskému dělení na tzv. cechy. Ty byly mnohdy nábožensky smíšené, a tak byli křesťané s muslimy v běžném kontaktu – docházelo tak i k navázání řady osobních vztahů. Přesto, že se události jevily být vcelku pod kontrolou, během 18. století se situace nečekaně mění. Kvůli rostoucímu vlivu anatolských notáblů se obě společenské třídy, *askerî* a *reaya*, stávají prakticky „majetkem“ svých pánů. Většina křesťanů se tak dostala do skutečně podřadného postavení.⁵²

Kromě tedy již zmíněného milletu muslimského (zvaného *millet-i hakime*), existoval v Osmanské říši ještě millet řecký, židovský a – pro nás v tuto chvíli nejdůležitější – millet arménský. Ten byl – například oproti milletu řeckému, do kterého spadaly kromě etnických Řeků i jiné národnosti vyznávající pravoslavnou křesťanskou církev, např. Bulhaři, Srbové, Albánci či Rumuni – více homogenní.⁵³ Po dlouhou dobu byl také označován jako tzv. věrný millet (*millet-i Sadika*) – jeho představitelé byli považováni za nejloajálnější poddané, a to nejenom samotnými Osmany, ale i západními pozorovateli. O jejich postavení svědčí i fakt, že se několik arménských předáků účastnilo mladoturecké revoluce roku 1908 a poté i jistý Armén zastával nějakou dobu úřad ministra zahraničních věcí.⁵⁴ Tento arménského politik v knize není zmíněn jménem, jedná se však nejspíše o Gabriela Noradunkyana, který tento post zastával v letech 1912-1913.⁵⁵

Když se vrátíme zpět ke křesťanským menšinám obecně, tyto se přičiňovaly o víceméně stejné cíle. V první řadě usilovaly o stejná práva, jakými disponovali muslimští občané – tedy obecně řečeno o získání rovnocenného občanství. Jejich snahy byly podníceny mnohými skutečnostmi, především ale faktem, že počátkem 19. století tyto menšiny (či spíše obce)

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

⁵³ BERNARD, Lewis. *Dějiny Blízkého východu*, 1997, s. 284.

⁵⁴ Ibidem, s. 288.

⁵⁵ Seznam osmanských ministrů zahraničí: Ministry of Foreign Affairs (Ottoman Empire). In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 [cit. 01. 06. 2022]. Dostupné z: [https://en.wikipedia.org/wiki/Ministry_of_Foreign_Affairs_\(Ottoman_Empire\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ministry_of_Foreign_Affairs_(Ottoman_Empire))

dosti prosperovaly – vzdělanost u nich dosahovala větší úrovně než u obyčejných muslimů a jejich příslušníci bohatli, což však bylo v ostrém kontrastu s jejich politickým i společenským podřízením.⁵⁶ Přes své vzdělání a větší kulturní rozhled tedy byli přístupnější novým myšlenkám – ze západu k nim pronikaly myšlenky demokracie a národní nezávislosti, z východu to pak například byly nabídky ruského cara na oficiální ochranu. Nutno podotknout, že všechny tyto ideje si v určitých sférách nepříliš spokojených menšin své stoupence našly.⁵⁷ Jak již tedy bylo zmíněno, jejich úsilí směřovalo i k zisku nezávislosti či alespoň autonomie na tom území, které považovali za vlastní, národní. Což se podařilo Srbům, Řekům a později i dalším, když si na přelomu 19. a 20. století vytvořili suverénní státy na území, které pokládali za své národní teritorium. Arméni však byli v daleko složitější situaci – prakticky v žádném území netvořili většinu a byli rozptýleni v téměř všech osmanských zemích.⁵⁸ Pokud se přesuneme o něco více do budoucnosti, tuto situaci ve své zprávě britskému ministru zahraničních věcí trefně popisuje předseda Sněmovny poslanců předválečného osmanského parlamentu Halil Bey: „*Arméni se pokusili napodobit příkladu balkánských zemí, ale neuvědomili si geografickou odlišnost. Bůh usadil dva nebo tři miliony Arménů mezi nějakých třicet milionů Turků a Kurdů [...] [Arméni] tak vlastně začali bojovat proti přírodě.*“⁵⁹

Nové naděje – a to nejenom pro Armény – však vzbuzovala 80. léta 19. století. Úpadek Osmanské říše, způsobený bulharskou krizí roku 1876, byl velmi znatelný. Evropské velmoci se po těchto událostech přímo iniciovaly ve vnitřních záležitostech říše, což je mimo jiné patrné i ze článku 61 berlínské smlouvy, ve kterém stálo následující: „*Vysoká Porta se zavazuje bez dalšího prodlení zavést opatření, která vyžaduje situace v provinciích obývaných Armény, a obyvatelstvu zaručí bezpečnost... S kroky, které*

⁵⁶ BERNARD, Lewis. *Dějiny Blízkého východu*, 1997, s. 285.

⁵⁷ Ibidem s. 288.

⁵⁸ Ibidem, s. 286.

⁵⁹ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 79.

za tímto účelem podnikne, bude pravidelně seznamovat zástupce velmocí a ti budou dohlížet na jejich uplatňování.“⁶⁰

Není předmětem předkládané práce tyto poměry nějak blíže analyzovat, ale jedná se bezpochyby o důležitou kapitolu pro pochopení všech následujících událostí. Více k této problematice viz kapitola *Osmanská říše v době proměn* v již zmiňované knize *Katastrofě křesťanů*. O hamídijských masakrech a mladoturecké revoluci pak viz následující kapitola.

⁶⁰ NAIMARK, Norman. *Plameny nenávisti*, 2006, s. 24.

2 Mec Jeghern

2.1 Historický kontext

Od 19. století po první světovou válku

Devatenácté století, zejména kvůli již zmíněným intervenčním snahám cizích mocností, představuje jistý zlom – ruský car pro vpády využil záminky ochrany „bratrů ve víře“; západní mocnosti – v čele s Británií, Francií, Německem – mající záslusk na dědictví „starého muže na Bosporu“ nezůstávají pozadu. Přestože se tyto mocnosti stavěly do pozice ochránců utlačovaných křesťanských menšin (jak již bylo řečeno výše, jejich postoj jen zintenzivnil výsledky Berlínského kongresu z roku 1878, kdy byly tyto země posíleny o práva „kontrolorů“ nejen proarménských reforem),⁶¹ z dnešního pohledu se toto jejich úsilí může jevit jako poněkud zavádějící. Během vlády sultána Abdülhamita II. docházelo, především na arménském etniku, k četným masakrům; reakce a odpor západních mocností se však nakonec z nejrůznějších důvodů omezil pouze na formální protesty.⁶²

„Dějiny nás učí, že války začínají, když vlády uvěří, že cena agrese je nízká.“⁶³

Právě osobnost sultána Abdülhamita II., jenž vládl v letech 1876–1909, je v kontextu arménských dějin velmi výraznou osobností, v negativním slova smyslu. Na počátku své vlády zrušil ústavu z roku 1863, která tehdy přinesla říši mnoho důležitých změn – například umožnila přerod sultanátu v konstituční monarchii, a která de facto umožnila vznik nové „osmanské identity“ (osmanská turečtina se stala hlavním jazykem, islám pak

⁶¹ V porovnání se San-stefánskou dohodou, kdy byla problematická situace kolem Arménů probírána pouze mezi Ruskem a Tureckem, pak právě již v kontextu Berlínského kongresu dochází ke změně v této arménské otázce. V tu chvíli totiž tento problém tvoří část oficiálních vyjednávání hned několika evropských států (ŠAGINJAN, Vagaršak. *Dějiny Arménie*, 2001, s. 94).

⁶² BRENTJES, Burchard. *Arménie*, 1976, s. 11.

⁶³ Autorem citátu je Ronald Reagan, čtyřicátý prezident Spojených států amerických. Jedná se o výrok z jeho projevu k sovětsko-americkým vztahům z roku 1984 (originál: „History teaches that wars begin when governments believe the price of aggression is cheap.“) Transcript of Reagan's Speech on Soviet-American Relations. *The New York Times*. 1984, s. 8 [cit. 29. 06. 2020]. Dostupné online: <https://www.nytimes.com/1984/01/17/world/transcript-of-reagan-s-speech-on-soviet-american-relations.html>

přirozeně státním náboženstvím – přesto však byla všem jednotlivým skupinám ponechána jejich náboženská práva). Zrušením ústavy tedy končí tzv. *první ústavní období* a začíná období útlaku jistých menšin.⁶⁴

Říše se rozpadá, propast mezi křesťany a muslimy se prohlubuje – což je způsobeno mimo jiné i značnými ekonomickými rozdíly mezi nimi. Finančnictví či zahraniční obchod a hospodářství celkově bylo v rukou převážně křesťanských menšin. Což mělo samozřejmě za následek – také díky vyššímu průměrnému vzdělání v těchto vrstvách – jejich společenský vzestup.⁶⁵ Spolu s intervencemi ze strany západních mocností (ve smyslu ochrany a pomoci křesťanským menšinám) vzrůstá nespokojenost muslimského milletu. Z křesťanských „chráněnců“ se tak v očích muslimů křesťané postupně stávají spíše kolaboranty. Intervence ze strany ruského státu pak situaci také jistě neuklidnily.

Nyní se přesuneme o pár let dále – konkrétně do poloviny 90. let 19. století. V té době totiž dochází k prvním organizovaným masakrům na křesťanském, a zejména arménském, obyvatelstvu. Vyvolány byly údajně v reakci muslimského milletu na společenské napětí, taktéž se však jednalo o reakci Porty na činnosti arménských nacionalistických stran.⁶⁶

K první takové události došlo roku 1894 v Sasunu. Jednalo se o horskou oblast, která byla svým způsobem dosti specifická – těšila se totiž jistě formě autonomie. Toho roku však místní obyvatelstvo bylo obviněno ze vzpoury a do oblasti vytáhla, na příkaz sultána Abdülmecita, pravidelná osmanská armáda. Pokud však vezmeme v potaz např. informace získané vlastním šetřením britského vicekonzula Cecila M. Hallwarda, k žádnému povstání proti vládě ze strany arménského obyvatelstva nedošlo. Po této události, která pronikla i do evropského tisku, žádaly evropské mocnosti vysvětlení násilného osmanského zásahu a v souvislosti s tím i apelovali na uplatňování reforem berlínského kongresu. Ty však nadále nebyly aplikovány. Jednou z reakcí na tyto – pro křesťanské menšiny frustrující – skutečnosti pak byla manifestace arménských nacionalistů v Konstantinopoli, ta však ale byla násilně potlačena. Situace postupně houstne. Ve snaze prosadit realizaci slíbených reforem došlo k obsazení Císařské osmanské banky v Konstantinopoli. Jelikož však byla

⁶⁴ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 28.

⁶⁵ Ibidem, s. 27.

⁶⁶ Ibidem, s. 67.

banka v kapitálovém držení Francouzů a Britů, tato událost arménské úsilí – dožadující se aplikace již zmíněných reforem – v očích západu značně zkonpromitovala. Což však ale nebylo jediným důsledkem – v reakci na tyto události došlo k dalšímu krveprolití. Zemřelo nejspíše na 6 000 Arménů.⁶⁷

Vraždění však nebylo vždy nutně spojeno s reakcí na konkrétní událost. Jen během dvou let, 1894-1896, přišlo o život mezi 100 000 – 300 000 Arménů. Tyto údaje pak samozřejmě závisí na zdroji, ze kterého pocházejí a taktéž na datu pořízení. Jedná se však o údaje získané ze sdělení buďto německého císaře Viléma II., či z odhadů a zpráv britských, francouzských či německých vyslanců, plukovníků, historiků či žurnalistů, kteří v této oblasti pobývali. Důležitým zdrojem informací jsou pak také soupisy a odhady německého kněze a filantropa Johanna Lepsia, který v dotčených oblastech pobýval. A to nejenom v tomto období – jeho práce zejména v době arménské genocidy později posloužila jako skvělý zdroj důkazů o jejím průběhu. Jelikož měli vyvražďování ve velké míře na svědomí především členové *hamídijských oddílů* – jednalo se zejména o Čerkese a Kurdy –, bývají tyto události označovány pojmem *hamídijské masakry*.⁶⁸

Nyní se přesuneme opět dále – do počátku 20. století. Osmanská říše se zatím rozkládá na třech kontinentech – v době svého největšího rozmachu toto území čítá na 29 provincií, které jsou však nábožensky a etnicky často smíšené. V tuto chvíli se opět zastavíme u arménské etnika. Před první světovou válkou zde žije kolem dvou miliónů Arménů, většinou se jedná o křesťany apoštolského vyznání, žijící především ve východních provinciích. Jejich sociální struktura je relativně smíšená, od chudých rolníků až po bohaté obchodníky. Právě v obchodu byli Arméni velmi zblhlí a dalece v něm Turky převyšovali. Pro představu níže uvedu krátké shrnutí vlivného arménské spisovatele, politika a právníka Krikora Zohraba z období před první světovou válkou.⁶⁹

⁶⁷ Ibidem, s. 67-68.

⁶⁸ Ibidem, s. 69-70.

⁶⁹ HAPEREN, Maria van, a kol.. *Holokaust a jiné genocidy*, 2015, s. 51.

	celkem v Osmanské říši	z toho Arménů	z toho Turků
dovozci	166	141	13
kupci a řemeslníci	9 800	5 800	2 550
vývozci	150	127	23
průmyslníci	153	130	20
bankéři	37	nejméně 32	

Arménští obchodníci také pronikali do evropských měst – například Armén Sahak Lukasian založil roku 1697 první vídeňskou kavárnu; Praha se první kavárny dočkala asi o deset let později, a to díky jinému arménskému obchodníkovi, v Čechách známému pod jménem Jiří Bohdan Damašský.⁷⁰ Arménské etnikum tedy disponovalo určitým hospodářským vlivem, nikoliv však politickým. Postupně se však situace přeci jen mění a Arméni se stávají důležitým prvkem v mechanismu Osmanské říše – a to nejen ve smyslu hospodářském, o kterém jsme již mluvili výše, ale i ve smyslu kulturním, společenském a politickém. K proměně dochází zejména po reformách ve druhé polovině 19. století, kdy se arménská inteligence podílí i na správě říše – například předválečným ministrem zahraničí byl Armén Gabriel Noradunghian, v revolučním roce 1908 pak např. v poslanecké sněmovně usedlo 14 arménských poslanců a podobně.⁷¹

Pro pochopení následujících událostí se vnoříme opět hlouběji do historie. V průběhu téměř celého středověku nebylo mnoho období, kdy by Turci nepředstavovali pro evropské

⁷⁰ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 53. Tento arménský kupec, známý ve svém rodném jazyce jako Gevorg Astvacatur Damaskusic, se narodil kolem poloviny 19. století v Damašku. V mládí pracoval v severní Africe, dále pobýval v Římě, pokoušel se prosadit i ve Vídni. Po tamějším nezdaru, kdy přišel – nejspíše vinou svého společníka – o všechno své jmění, přesídlil do Prahy a počátkem 18. století zřídil na Starém městě první kavárnu v českých zemích. Káva se do té doby prodávala pouze v lékárnách. (*Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Praha: J. Otto, 1893. Díl VII., s. 309).

⁷¹ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 125.

národy hrozbu. V polovině 70. let 18. století se však situace radikálně mění. Po prohrané válce s Ruskem v letech 1768-1774 prochází Osmanská říše existenční krizí, ze které se již nikdy nedostane na úroveň evropských velmocí. Její společnost prochází radikální proměnou – postupně zesilují regionální vazby, nejružnější povstalecká hnutí se postupně transformují do hnutí národních. Jejich prvním větším úspěchem je získání autonomie pro srbské území roku 1815, které bude nadále spravováno dědičnými knížaty, či řecká válka za nezávislost. S úspěchem se setkaly i snahy Muhammada Alího, egyptského místodržícího, kterému se podařilo vymanit ze spárů Osmanské moci.⁷² Nebezpečí však nehrozí pouze zevnitř říše. Jak bylo již výše zmíněno – evropské mocnosti jsou si vědomy momentálního stavu, ve kterém se říše nachází, a hodlají toho využít. Říše tak musí přistoupit na četné ústupky – kromě udělení notných privilegií evropským obchodníkům musela svolit k již zmíněným nárokům na „ochranu“ křesťanského obyvatelstva (to se týkalo především pravoslavných pod patronátem Ruska a katolíků a unitářů pod patronátem Francie). Všechny tyto události, ač se nejspíše nejedná o hlavní činitele, však přispěly k vyostřování konfliktů uvnitř říše.⁷³ Ta se však i nadále pokouší postavit na nohy.

Devatenácté století je třeba ale vnímat i ve znamení četných reforem a snahy o centralizaci. V říši se rozšiřuje síť státních škol, nově vznikající osmanská elita odjíždí za studiem do zahraničí, jsou zřizovány první telegrafní linky, sultáni cestují po říši a snaží se zajistit místní poměry. Zajímavou změnou ve společenských poměrech je např. edikt sultána Abdülmecita z roku 1839, který zaručoval právní ochranu všem osobám a jejich majetku bez rozdílu původu či jejich postavení. Toto období, jež je nadále označováno jako *tanzîmât-i hayrîye* (tzn. *blahodárná opatření*), dalo mimo jiné vzniknout i modernímu státnímu školství.⁷⁴ Po Krymské válce v 50. letech byla v březnu 1856 podepsána Pařížská smlouva zaručující územní celistvost Osmanské říše. Sedmdesátá léta 19. století jsou však opět ve znamení válek mezi Ruskem a Osmanskou říší. Ty jsou ukončeny sanstefanským

⁷² KREISER, Klaus, NEUMANN, Christoph, K., KUČERA, Petr. *Dějiny Turecka*, 2010, s. 138.

⁷³ *Ibidem*, 139.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 152-153.

mírem, jehož výsledkem bylo, kromě zřízení tzv. Velkého Bulharska, i získání nezávislosti pro Černou Horu, Srbsko a Rumunsko. Výsledky této smlouvy se však nesesetkaly s pochopením evropských mocností, navíc Rakousko tuto mírovou smlouvu vnímalo jako porušení Budapešťské konvence. Ještě téhož roku byl tedy prvním pruským ministrem Bismarckem svolán Berlínský kongres, který usiloval o revizi sanstefanské smlouvy. Území Velkého Bulharska bylo rozčleněno na vlastní Bulharské knížectví na severu a na autonomní tureckou provincii na jihu, která měla být spravována guvernérem křesťanského vyznání, avšak jmenován měl být Portou, navíc se souhlasem velmocí.⁷⁵

Vzrůstající nacionální tendence spolu s arménským rozčarováním po Berlínském kongresu představují pro arménské směřování důležitý zlom. Zatímco doposud se v případě arménského národního obrození jednalo o čistě intelektuální rovinu, od 70. let se karta pomalu začíná obracet. V té době také vznikají první vlastenecké spolky. Jejich směřování však nebylo v první řadě vůbec politické – usilovaly pouze o zlepšení podmínek pro arménské občany. Počátečními uskupeními byli *Sev chač* (Černý kříž) a *Mjuthjun i Prkutjun* (Svaz spásy). O tom, že situace nebyla zdaleka jednoduchá, může svědčit dopis z dubna 1872, který zaslali obyvatelé několika osad právě Svazu spásy:

„Abychom se uchránili před tímto zlem, jsme připraveni následovat vás, i kdybychom museli prolévat krev nebo zemřít. Jsme ochotni jít všude, kde svitne naděje na naši spásu. Je-li alternativou k našemu současnému postavení rusifikace, pak ať jsme rusifikováni všichni; má-li to být emigrace, ať tedy emigrujeme všichni; máme-li zemřít, ať tedy zemřeme, ale ať jsme svobodní! Po tom toužíme.“⁷⁶

Následující období pak již představuje poněkud radikálnější fázi arménského národního hnutí. Počínaje 80. léty 19. století vzniká několik arménských politických stran. První z nich, *Armenakan*, byla založena ve Vanu roku 1885 – jednalo se však o stranu ilegální. Další dvě již vznikly v diaspoře. Jednalo se o studentské organizace, či spíše o revoluční

⁷⁵ ZIMMERMANN, Michal, A. *San Stefano a Berlínský kongres*, 1928, s. 15.

⁷⁶ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 62.

skupiny, *Hnčakjan*⁷⁷ a *Dašnakcutjun*.⁷⁸ Tyto strany pak postupně, jakožto obhájci arménských práv, konkurují v tomto ohledu církvi, která představovala jakousi tradiční roli obhájce menšin před říší. Postupem času se tedy začíná přetvářet arménská náboženská komunita na komunitu politickou.⁷⁹ První zmíněná strana, socialistická Hnčakovská revoluční strana, žádala nezávislost na turecké říši, druhá zmíněná pak „pouze“ svobodu v rámci říše.⁸⁰

Říše je však v rozkladu, reformy neprobíhají dostatečnou rychlostí. Nacionalistické tendence vzrůstají. O odvrácení úpadku usilují mnozí, a zatímco někteří se přiklánějí spíše k liberální myšlence osmanismu, představovaného právě *tanzímátem*, druzí se kloní k revolučnějšímu řešení. Buďto se hlásí přímo k panturkismu, část z nich upíná své naděje k tureckému nacionalismu. O řešení situace se snaží i mladá generace osmanské inteligence. Ta zakládá roku 1895⁸¹ v Paříži – původně tajný – spolek, později známý jako *Ittihat ve Terakki* (Výbor jednoty a pokroku – dále jen Jednota) – u nás často označován jako mladoturci.⁸² Jejich ideologie, jak ji definoval turecký politik, spisovatel a historik Yusuf Akçura, spočívala především ve třech hlavních proudech: v osmanství, islamismu a turectví. Čelními osobnostmi byli Mehmed Talât Paşa, Enver Paşa a dr. Bahaedin Shakir.⁸³ Jedním z jejich cílů bylo obnovit ústavu z roku 1876, což se jim povedlo právě během převratu roku 1908. Toho roku je sultán zbaven moci – do dějin vejde tato událost jako mladoturecká revoluce. Do svého nástupu k moci působili dojemem „revolucionářů“, jejich údajným cílem bylo spojení všech národů v říši v „Osmany“. Těmto národům

⁷⁷ Sociálnědemokratická strana, vznikla roku 1887 v Ženevě. Založena byla ruskými Armény (REDGATE, Anne E. *Arméni*, 2003, s. 281).

⁷⁸ Jedná se o Arménskou revoluční federaci, vznikla roku 1890 taktéž Ženevě (ibidem).

⁷⁹ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 60-62.

⁸⁰ REDGATE, Anne E. *Arméni*, 2003, s. 281.

⁸¹ ŘOUTIL a kol. uvádí rok 1895 (ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 36), HAPEREN a kol. oproti tomu uvádí rok 1889 (HAPEREN, Maria van, a kol. *Holokaust a jiné genocidy*, 2015, s. 51).

⁸² ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 36.

⁸³ HAPEREN, Maria van, a kol. *Holokaust a jiné genocidy*, 2015, s. 52.

slibovala nejrůznější – od skoncování národního útlaku po národní autonomii.⁸⁴ Což si samozřejmě vyžádalo značné sympatie.

Tyto údajné snahy se však záhy vyjevily jako nanejvýš zavádějící. Již následujícího roku, na jaře 1909, dochází k vlně organizovaného násilí – a to nejen na Arménech, nýbrž na veškerém křesťanském obyvatelstvu, bez rozdílu národnosti či vyznání.⁸⁵ Tyto události, iniciované mladoturky, a později známé pod pojmem Adanský masakr, si vyžádaly pár desítek tisíc obětí.⁸⁶ Násilnosti proběhly v dubnu toho roku ve dvou vlnách ve městě Adana (dnes jedno z největších tureckých měst na jihu Turecka) a jeho okolí. Jako stěžejní důkazy těchto masakrů mohou posloužit zprávy zahraničních konzulů či misionářů, kteří v postižených oblastech pobývali. Vykonaná zvěrstva se přičítají i jen přepisovat, pro pochopení závažnosti situace zde však odcituji zprávu ruského konzula v Aleppu, Vladimira Vladimiroviče von Cimermana:

„Podle zdejších svědectví [...] byli v několika masnách v Adaně pověšeni na háky kojenci a děti vyřezané z útroby svých matek a také dětská srdce. Aby měli po ruce více důkazů o těchto hrůzách, udělali američtí misionáři mnoho fotek.“

Dále se pak ve své zprávě odkazuje na tvrzení italského konzula Beauregarda:

*„Moře je podle něj zcela pokryto mrtvolami, některé jsou ještě čerstvé, což znamená, že [oběti] musely být zavražděny nedávno. Svědčí to o faktu, že fámy o nerušeném pokračování násilností jsou zcela pravdivé. Uvedl také, že mrtvoly, které viděl na cestě do Adany, nesly stopy stejného mučení. Téměř všechny měly roztažené ruce a nohy a byly i s pánví vejpůl přeseknuty sekerou.“*⁸⁷

⁸⁴ ŠAGINJAN, Vagaršak. *Dějiny Arménie*, 2001, s. 104.

⁸⁵ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 77.

⁸⁶ ŠAGINJAN, Vagaršak. *Dějiny Arménie*, 2001, s. 104

⁸⁷ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 75-76.

Zpráv obsahujících podobné informace je mnoho. Zmiňme zde ještě například alespoň britského konzula v Mersinu, Charlese Doughty-Wyliho, který se osobně o ukončení těchto masakrů osobně přičiňoval.

Dodnes nejsou zřejmé důvody a konkrétní příčiny, které k popisovaným událostem vedly. Jasně však je, že důkazů usvědčujících iniciátory je mnoho. Přesto, že by si tyto události zasloužily daleko více prostoru, přesuneme se nyní k opět k politickému pozadí.

Mladoturci se nechopili moci přímo, sultán Abdülhamit II. byl sesazen z trůnu až v létě roku 1909. Po něm převzal moc předposlední osmanský sultán Mehmed V. Reşâd. Následující období pak, minimálně z politického hlediska, neprovází šťastné události. Převratu v říši využilo Rakousko-Uhersko, které anektovalo Bosnu a Hercegovinu. Následovala povstání v Jemenu a Albánii, říše se musela vzdát několika provincií.⁸⁸ Velkou ranou byly pro říši balkánské války v letech 1912-1913 – během první války přišla říše o téměř veškeré evropské území, během druhé války se Turecku podařilo zpět získat pouze strategicky významné město Edirne (česky též Drinopol). Říše tak byla poměrně vyčerpána a není tudíž překvapující, že následný vstup do první světové války nebyl rozhodně podporován většinovou částí obyvatelstva.⁸⁹

⁸⁸ KREISER, Klaus, NEUMANN, Christoph, K., KUČERA, Petr. *Dějiny Turecka*, 2010, s. 170-172.

⁸⁹ Ibidem, s. 153. Právě tyto pro Osmany těžké ztráty během balkánských válek bývají mnohdy historiky označovány jako jedny z hlavních příčin následné arménské genocidy. Srov. NAIMARK, Norman. *Plameny nenávisti*, 2006, s. 29.

2.2 Genocida

Předzvěsti

Než se pustíme do průběhu samotné genocidy, bylo by lépe shrnout alespoň krátce události ke genocidě směřující. Některým již byl věnován prostor výše, nutno však říci, že samy o sobě by nejspíše za spouštěče genocidy nefigurovaly, jejich nešťastná souhra spolu s dalšími okolnostmi však jistě nepřispěla k uklidnění vnitřních poměrů.⁹⁰

V první řadě je třeba mít na paměti již zmíněné velké územní ztráty Osmanské říše během balkánských válek – ty měly mimo jiné za následek nejen přesun velké části osmanského obyvatelstva do centra říše, ale také to, že po ztrátě těchto evropských území se Arméni de facto stávají „hlavní etnickou menšinou v Osmanské říši“.⁹¹ Říše tedy byla pod tlakem mnoha přistěhovalců a kvůli nedostatku prostor pak bylo mnoho, často i zámožnějších osob křesťanského vyznání, nuceno k přesídlení. Problematické v tomto ohledu nebylo samozřejmě pouze období již zmíněných válek; pokud bychom shrnuli období počínaje vládou sultána Abdülhamita II. a konče první světovou válkou, zjistili bychom, že Osmanská říše ztratila na 85 % svého území a kolem 75 % celkové populace.⁹²

Za důležitou roznětku však můžeme považovat první světovou válku. Mezi odborníky sice nepanuje shoda o tom, zdali byly „příhodné podmínky“ dané světovou válkou v arménské otázce natolik určující, že by ke genocidě nebýt války nedošlo, jisté však ale je, že velkou roli tehdejší globální situace hrála. K definitivnímu rozhodnutí skoncovat s „vnitřním nepřítelem“ došlo nejpozději na jaře roku 1915, což může dokazovat rozhovor mezi ministrem války Enverem Pašou a již zmíněným významným německým teologem a humanistou, neboli „strážným andělem Arménů“, jak ho ve svém díle Čtyřicet dní (o kterém bude řeč níže) nazývá Franz Werfel – Johannem Lepsiem. Během tohoto rozhovoru, ve kterém se Lepsius osobně přimlouval za arménskou menšinu, mu bylo

⁹⁰ Již zmíněný americký historik Norman Naimark pak situaci shrnuje následujícím způsobem: „Genocida [...] byla výslednicí mladotureckého nacionalismu, nenávisti vůči Arménům a situace související se vstupem říše do války.“ (NAIMARK, Norman. *Plameny nenávisti*, s. 31). Autor se však neopírá o dostatečnou argumentaci. Více k jeho kontroverznímu dílu viz kapitola *Obraz genocidy v české kultuře*.

⁹¹ ŠMÍD, Tomáš. Výročí arménské genocidy a dnešek. *Revue politika*. 2005, III.(6-7) [cit. 01. 04. 2021]. Dostupné online: <https://www.cdk.cz/vyroci-armenske-genocidy-dnesek>

⁹² ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, doslov, 2017, s. 557.

Enverem Pašou řečeno, že je naopak potřeba s Armény, jakožto s vnitřním nepřítelem, skoncovat.⁹³

Dle mladoturků bylo třeba k udržení státu „*nezbytné zajistit etnickou a náboženskou homogenitu tureckého prostoru*“.⁹⁴ Což mělo být provedeno jistým dvoustupňovým mechanismem spočívajícím v rovině oficiální a neoficiální. Oficiální rovina spočívala v mezivládních dohodách (např. s Bulharskem, Srbskem nebo Řeckem) o přesunu či výměně obyvatelstva, k čemuž docházelo už od balkánských válek. Neoficiální rovina pak spočívala v deportacích a masakrech. Existenci „neoficiální“ roviny potvrdily např. již Konstantinopolské procesy s mladotureckými lidry.⁹⁵

Zpět ale k válečným událostem. Počátkem srpna roku 1914 vyhlásila říše mobilizaci, o měsíc později pak osmanský ministr vnitra již vydal rozkaz držet arménskou elitu pod dozorem. Olej do ohně přilil i ruský car Mikuláš II., který 7. září 1914 vyzval osmanské Armény ke vzpouře a vybízel k připojení k ruským Arménům.⁹⁶ Zde je ještě nutné zmínit, že jedním z cílů ruské zahraniční politiky byl zisk úžin a Cařihradu. Což potvrzuje mimo jiné i publikace s názvem *Co očekává Rusko od války?* vydaná roku 1915 – zde například ruský politik a historik Pavel Miljukov – budoucí ministr zahraničí – uváděl, že Rusko musí prosadit, kromě jiného, i sjednocení všech Arménů.⁹⁷ Celá situace byla o to problematičtější, že v ní figurovala i již zmíněná strana Dašnakcutjun (zkr. Dašnak). Ta organizovala arménské dobrovolníky, kteří na ruskou stranu přešli. Přestože tato strana vyhlásila loajalitu říši, oficiálně se nepřipojila ani k ní, ani k Rusku. Mnoho Arménů pak také jednalo z vlastní iniciativy – velká část partyzánů přešla na ruskou stranu; ti poté v Tbilisi utvořili dobrovolnické složky, které již byly kontrolovány Dašnakem. Tyto útvary však nepřesáhly 4 000 mužů, nemohly tudíž nijak více průběh bojů ovlivnit. Porta všechny tyto skutečnosti ale považovala za zradu. Situace však vůbec nebyla jednoduchá. Podvratná činnost byla Arménům často podsouvána i samotnými mladoturky, ať již

⁹³ Ibidem, s 251.

⁹⁴ ŘOUTIL, Michal, KOŠTÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, doslov, 2017, s. 558.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Ibidem, s. 115.

⁹⁷ VEBER, Václav, a kol. *Dějiny Ruska*, 1995, s. 310-311.

prostřednictvím falešných fotografií zachycujících údajné arménské sklady zbraní (přitom tyto záběry pocházely z tureckých kasáren) či i údajnými povstáními, ke kterým však ve skutečnosti nedošlo. Situaci eskalovala říše i tzv. „provokačními tezemi“, které označovaly arménské aktivity partyzánů za podvratnou činnost, jež má za cíl podnítit intervenci mocností.⁹⁸

Koncem října započala Osmanská říše bez předchozího vyhlášení války ostřelovat ruské pobřeží, což vedlo spojence Ruska k vyhlášení války říši. Tento záměrně vyvolaný střet, uskutečněný na příkaz ministra války Envera Paši, měl nejspíše sloužit jako poněkud radikální řešení vnitřních problémů říše. Válečná štěstěna však při Osmanech nestála, říše utrpěla četné porážky. Ty pak byly často připisovány arménské zradě – paralelně se zhoršováním válečné situace Osmanů se tak čím dál více zhoršovala již tak dost problematická arménská otázka.⁹⁹ Osmanské obavy způsobené domnělou arménskou zradou zesílily zejména po bitvě u Sarikamiše (považovaná za největší osmanskou prohru v jejích dějinách). Proběhla na přelomu roku 1914/1915, pod vedením Envera Paši v ní říše ztratila téměř celou 3. osmanskou armádu (cca 80 000–90 000 vojáků). Pro říši zdrcující výsledek bitvy znamenal jedině – jasný důkaz arménské zrady. Právě Enver tuto porážku omlouval kolaborací Arménů; navíc i aktivita arménských politických stran, občasná spolupráce Arménů s Rusy či místní povstání Arménů zejména ve východních provinciích jen přispělo k – v té době poměrně rozšířené – představě Arména jakožto vnitřního nepřítele říše.¹⁰⁰ Tuto situaci může dokreslit zaznamenaný soukromý rozhovor, kdy ministr vnitra Talât Paša situaci osvětloval americkému velvyslanci H. Morgenthauovi následujícím způsobem:

„Své názory na Armény zakládáme na třech hlavních bodech.

Za první, Arméni se obohatili na úkor Turků.

Za druhé, Arméni se rozhodli odtrhnout a vytvořit svůj vlastní stát.

Za třetí, Arméni otevřeně podporují naše nepřátele,

⁹⁸ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 115-116.

⁹⁹ HAPEREN, Maria van, a kol. *Holokaust a jiné genocidy*, 2015, s. 54-55.

¹⁰⁰ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 117.

pomáhali Rusům na kavkazské frontě, a naši prohru lze proto odůvodnit jejich činností.

Došli jsme tedy k nezvratnému rozhodnutí učinit je do konce války bezmocnými.“¹⁰¹

V této chvíli pak nejspíše dochází k zásadnímu obratu v arménské otázce. Vedení *Jednoty* již nechce opakovat chyby předchozí vlády, kdy v případě Arménů zůstalo „pouze“ u masakrů, které však nesměřovaly k jejich kompletnímu vyhlazení a postupně se dobírá k řešení, které s Armény v budoucí poválečné říši nepočítá.¹⁰²

Průběh

Než se pustíme do popisování samotných událostí, bylo by pro začátek vhodné tyto shrnout do několik etap. Na počátku stála exekuce arménské inteligence; v první vlně zemřelo mnoho arménských myslitelů, vědců, básníků a spisovatelů. Po ní následovala likvidace dospělých arménských mužů. Následně byli zbylí arménští občané vyhnáni ze svých domovů, děti a ženy byly segregovány. Vše dosud popisované se stihlo uskutečnit mezi dubnem a prosincem roku 1915. Poslední fází pak byly deportace, tedy postupná likvidace, a to buďto již během útrpného putování, či později ve sběrných táborech. Tato fáze trvala zhruba od prosince roku 1915 až do prosince následujícího roku. Na závěrečnou fázi měly samozřejmě vliv i válečné okolnosti – v březnu toho roku provedla Británie, usilující o otevření cesty na Konstantinopol, operaci v Dardanelách, což samozřejmě vzbudilo v mladoturcích velké obavy (nakonec však tato operace končí pro Británii fiaskem). Vedení *Jednoty* se tedy rozhodlo o nutné likvidaci vnitřních nepřátel státu, o čemž svědčí např. řeč jednoho z čelných představitelů mladoturků, dr. Mehmeta Názima, který prohlásil:

„Pokud se spokojíme s [...] místními masakry [...], pokud tato čistka nebude všeobecná a konečná, nevyhnutelně to bude znamenat problémy. Proto je absolutně nutné zlikvidovat Armény jako celek, aby na zemi nezůstal ani jeden a vyhasly všechny představy o Arménii.

Možná jsou mezi Vámi tací, kteří tento krok považují za příliš brutální. [...]

¹⁰¹ Ibidem, s. 132. Yves Ternon v reakci na osmanskou rétoriku omlouvající masakry na arménském obyvatelstvu shrnuje situaci následujícím způsobem: „*Tato genocida nebyla ráznou odpovědí na arménské provokace, nýbrž reakcí na turecké válečné debakly a etapou v dovršování turecké národní revoluce.*“ (TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 157).

¹⁰² ŘOUTIL, Michal, KOŠTÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 117.

*Možná si pomyslíte, že by měli být potrestáni jen ti, kdo se nějak provinili. [...] Pánové, vyvarujte se, prosím, slabosti, nebo vás tyto city přivedou k vlastnímu zániku.*¹⁰³

Velitelé a úředníci, kteří se v těchto masakrech odmítli podílet, byli buďto odvoláni, či rovnou zlikvidováni.¹⁰⁴

2.2.1 Vanské povstání

Klíčovou roli v oficiálně udávaných příčinách genocidy hraje povstání ve východoanatolském městě Van. Pro pochopení následujících událostí je však třeba se ponořit o pár měsíců zpět. Počínaje podzimem roku 1914 bylo během následujícího půl roku ve zdejších okolí zmasakrováno na 51 zdejších vesnic. Mnoho Arménů bylo povražděno; přeživší, kterým se podařilo prchnout, pak hledali útočiště ve městě Van.

Koncem března 1915 do města dorazila šestisetčlenná ozbrojená posádka v čele novým správcem vilájetu, který byl známý pro své ukrutné chování na křesťanech – pro svou oblibu přibíjet obětem k nohám jezdecké boty byl nazýván *Nalband Bey*, tzn. *Pan Kovář*. Přesto, že zdejší arménští politici usilovali o splnění veškerých guvernérových požadavků, bylo brzy jasné, že ani město Van nemá být masakrů ušetřeno. Situace se postupně přiostrhovala. Když pak v polovině dubna vydal válí rozkaz, aby se k němu dostavili všichni muži mezi 18-45 lety, rozhodli se zástupci arménských politických stran – v obavách, že se provinční vedení rozhodnulo zlikvidovat i zdejší Armény – neuposlechnout a vybudovali vlastní komitét sebeobrany.¹⁰⁵ Vzhledem k tomu, že se Arméni rozhodli bránit proti několikanásobné turecké přesile, když navíc spojenecká vojska byla v nedohlednu, muselo se jednat o skutečně bezvýchodnou situaci.¹⁰⁶

V čele vzbouřenců stanul jeden ze členů *Dašnaku* a důležitá osobnost arménského vlasteneckého hnutí, Aram Manukian. Dle poměru vojenského i lidského potenciálu

¹⁰³ Ibidem, s. 117.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 121-122.

¹⁰⁶ Jako zoufalou arménskou situaci, která byla vyvolána masakry ze strany Turků, vyhodnotilo tuto událost i několik zahraničních politiků – mezi nimi např. rakouský velvyslanec Józef Pomiankowski a ruský ministr zahraničí Sergej Dmitrijevič Sazonov. Ibidem, s. 122.

nejspíše Turci nepočítali s dlouhodobým trváním – na straně povstalců se nacházelo pouze něco málo přes 500 pušek a o něco málo větší počet revolverů; proti kterým stálo na osmanské straně 10 000 – 12 000 mužů.

Arménské kroniky rozlišují tři fáze konfliktu. V první z nich, trvajícím od 20. do 28. dubna, se Váli snažil situaci vyřešit vyhladověním města. Do Vanu, již tak velmi přeplněného arménskými utečenci, tak neustále vpouštěl další a další uprchlíky. V následujícím týdnu však tuto taktiku opustil a dal povel k otevřenému boji. Ten probíhal neustále; tato druhá fáze trvala od 29. dubna do 8. května. Navíc se útočníkům dostalo posil, osmanská děla začala ostřelovat město. Spouštěčem třetí fáze, datované do 9. až 18. května, bylo dobytí kláštera Varg nacházejícího se cca 10 km od města. Po této události do města dorazilo dalších několik tisíc uprchlíků. K městu se však postupně blížila i ruská vojska, načež osmanské jednotky začaly ustupovat. Město bylo osvobozeno v polovině května. Situace se však pro Armény nevyvíjí vůbec dobře, mladoturci totiž využili vzpoury jako důkazu o arménské zradě a jejich kolaboraci s Rusy. Povstání tak posloužilo i jako záminka pro zatčení arménské intelektuální elity, která probíhala paralelně s koncem první fáze povstání.¹⁰⁷

2.2.2 Likvidace vojenské síly a inteligence

Situace postupně houstne. A přestože se vláda navenek snaží o uklidnění poměrů, již na přelomu roku 1914/1915 rozhodlo vedení Jednoty, na popud svých nejradikálnějších členů – již zmíněného doktora Nazima a doktora Chakira – o likvidaci arménskému národu.¹⁰⁸ Nejprve však byli arménští muži rozděleni dle věku do tří skupin: 15-20 let, 20-45 let a 45-60 let. Nejmladší skupina byla umístěna do armády, další dvě pak byly organizovány v pracovních oddílech.¹⁰⁹ Počínaje lednem roku 1915 však byly arménské vojenské jednotky odzbrojovány a následně umísťovány taktéž do pracovních praporů, kde byly poté v tajnosti likvidovány.¹¹⁰

¹⁰⁷ Ibidem, s. 121-124.

¹⁰⁸ TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 154.

¹⁰⁹ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 133.

¹¹⁰ TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 154.

V podvečer 24. dubna 1915 vydává ministr vnitra Talât Paşa, podle předem vypracovaných seznamů nežádoucích osob, rozkaz k zatčení jedinců z řad arménské inteligence. I když se zpočátku věřilo, že se zatýkání bude dotýkat pouze arménských politiků z řad *Dašnaku*, brzy se ukázalo, že dopad bude daleko horší, než se čekalo. Jen v Konstantinopoli bylo od 24. do 25. dubna 1915, tedy během pouhých dvou dnů, zatčeno přes 2 300 Arménů,¹¹¹ údajně odpovědných za vanské povstání. Mezi květnem a červencem pak byli jednotkami čete, o kterých bude řeč níže, deportováni a povražděni Arméni ze sedmi provincií, nacházejících se na východě říše.¹¹²

2.2.3 Deportace a Speciální organizace

V této chvíli je třeba se zastavit u tzv. *Speciálních organizací* (dále jen SO), které hrály v organizaci deportací zásadní roli. Tyto jednotky oficiálně vznikly na podnět Envera Paši roku 1913, jako zčásti tajné uskupení však vznikly již o dva roky dříve. V létě 1914¹¹³ pak byly převedeny pod správu ministerstva války a jako takové měly – dle jednoho z jejich zakládajících členů – usilovat o následující: islámské sjednocení, unifikaci Turecka a panturkismus.¹¹⁴

Na svém vrcholu čítaly SO kolem 30 tisíc členů; jejich působení se však neomezovalo pouze na říši, iniciovaly např. i muslimské nepokoje proti Rusům či Britům. Do jejich řad byli verbováni nejen Kurdové, ale i bývalí vězni, jejichž počet se koncem prvního válečného roku pohyboval kolem 10 000 jedinců.¹¹⁵ Na základě výpovědi jednoho z hlavních členů Yusufa Rizi se jednotky SO dělily ve dvě skupiny – první část organizace spadala přímo pod ministerstvo války a jako taková figurovala především jako tajná služba, která měla napomáhat říši během války především co se týče zahraniční politiky; druhá část pak byla podřízena přímo *Jednotě*.¹¹⁶ Pro tuto práci je důležitá především tedy

¹¹¹ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 126.

¹¹² TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 155.

¹¹³ Yves Ternon uvádí, že část SO – sloužící právě především k provádění špionáží mimo říši – byla k ministerstvu vnitra připojena až v následujícím roce. (TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 154).

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 154-155.

¹¹⁵ Z těchto jedinců byly poté zformovány jednotky nepravidelného vojska, tzv. čete (*ibidem*, s. 154).

¹¹⁶ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 118.

část druhá, jejíž cílem bylo – za podpory ministerstva spravedlnosti – vyřízení arménské otázky.¹¹⁷ Celkově však SO jednali v utajení. Jeden z jejich velitelů, Kuşçubaşizâde Eşref, ji pak popisuje jako základní kámen, který sloužil k zajištění bezpečnosti státu. Svým rozsáhlým aparátem se pak mohla jevit jako stát ve státě. Většina skutečností spojených se SO vypluly na povrch až během poválečných soudních procesů v Konstantinopoli v lednu roku 1920, kde bylo také několik předáků odsouzeno k trestu smrti.¹¹⁸

Legislativní podpory se deportacím dostalo v květnu roku 1915. Koncem tohoto měsíce Talât Paşa předložil kabinetu návrh zákona o deportacích – ten byl přijat Sněmovnou již následujícího dne, velkovezírem Said Halimem o dva dny později a o čtyři dny později se zákon dočkal souhlasu Rady ministrů. V této době stále provizorní zákon, zvaný *Savaş zamanında hükümet uygulamalarina karşı gelenler için asker tarafından uygulanacak önlemler hakkında geçici kanun*, v překladu *Dočasný zákon o preventivních opatřeních, které má vojsko podniknout proti těm, kdo během válečných tažení odporují vládním akcím*, zkráceně pak prostě *Zákon o deportacích*, jenž vešel v platnost již o dva dny později (tedy 1. června) a jenž měl být zrušen v únoru následujícího roku, zlegalizoval deportaci (nejen) arménského obyvatelstva, jejíž cílovou destinací mělo být východosyrské pouštní město Dajr az-Zaur.¹¹⁹

K podobným krokům však docházelo již pár let před válkou, resp. od balkánských válek. Turecký historik Taner Akçam, známý svým – v tureckém prostředí – poměrně ojedinělým postojem k arménské otázce,¹²⁰ rozlišuje několik typů deportací probíhajících v letech 1913-1918. Prvním z nich je tzv. *očekávané ohrožení*, týkající se křesťanských obyvatel říše (zejména tedy všech Arménů, ale i části Asyřanů a Řeků), kteří byli považováni za ohrožení pro říši. Druhou záminkou byly tzv. *vojenské důvody*, kdy docházelo k odsunu obyvatelstva nacházejícího se v blízkosti fronty. Třetím důvodem

¹¹⁷ TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 154.

¹¹⁸ ŘOUTIL, Michal, KOŠTÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 119.

¹¹⁹ Ibidem, s. 131-132. Události kolem zmiňovaného zákona o deportacích jsou popsány i v knize HAPEREN, Maria van, a kol. *Holokaust a jiné genocidy*, 2015, s. 57. Zde však ale tyto jsou popisovány nepříliš přesně.

¹²⁰ DE WAAL, Thomas. *Great Catastrophe: Armenians and Turks in the Shadow of Genocide*, 2015, s. 182.

byly *politické obavy*, čtvrtým *přesídlování uprchlíků*, které se týkalo muslimů, kteří byli z front přesídlování do vnitrozemí do uvolněných arménských a řeckých vesnic. Posledním typem deportací pak byly ty, jež byly iniciovány bez vědomí vlády většinou tamějšími úředníky a vojáky. Arménské obyvatelstvo postihly – až na již zmíněný čtvrtý typ – všechny tyto deportace.¹²¹

2.2.4 Důsledky genocidy

Určit konkrétní počet obětí arménské genocidy je úkol téměř nemožný. Obecně se udává rozmezí 800 000 – 1 500 000 zemřelých,¹²² jedná se tedy zhruba o dvě třetiny Arménů žijících na území říše.¹²³ Je třeba však vzít v potaz i značná úmrtí na následky těchto událostí – např. po deportacích jen na hlad zemřelo v Arménii během tří let (mezi 1916-1919) na 250 000 obětí, na 100 000 žen a dětí pak bylo Turky či Kurdy uneseno; opustili svou víru a přežívaly pod jinou identitou.¹²⁴

Je však ale stále mít třeba na paměti, že násilnosti této doby se netýkaly pouze Arménů, nýbrž obecně i dalších křesťanských minorit. A co se důsledků těchto událostí týče, k těmto dodávají autoři *Katastrofy křesťanů následující* – „Tragické události započaté 1. světovou válkou zapříčinily nejen takřka úplné vykořenění křesťanské civilizace z tohoto území, nýbrž také to, že se život bývalých křesťanských minorit Osmanské říše od roku 1923 odvíjí většinou již za hranicemi jejich původní domoviny.“¹²⁵

Detailní informace, co se důsledků genocidy týče, udává i Karel Hansa v již zmíněném díle *Hrůzy východu*. Ten zde otisknul několikastránkový *Pamětní spis o otázce arménské, odevzdaný na konferenci mírové v Lausanne spojenými delegacemi arménskými*, pocházející z listopadu roku 1922, v jehož závěru se mimo jiné nachází výčet přeživších Arménů (pobývajících na území říše, arménských uprchlíků v jednotlivých státech a dále pak přibližný počet Arménů žijících na celém světě).

¹²¹ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 131.

¹²² KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty*, 2012, s. 167.

¹²³ TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 156.

¹²⁴ NAIMARK, Norman. *Plameny nenávisti*, 2006, s. 41.

¹²⁵ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 13.

Je ale třeba mít na paměti také likvidaci arménské kultury – např. z původních cca 2000 kostelů jich zbylo kolem 20, zdevastovány byly i veškeré klášterní školy. Zničeno bylo i na 18 000 starých rukopisů. Mnoho se jich sice podařilo zachránit – dostaly se do celého světa (cca 27 000 exemplářů), celkové ztráty jsou však odhadovány několikanásobně větší. Dle Sena Arevšatjana , historika a člena Arménské akademie věd, se ztráty pohybují v rovině přesahující 1,5 milionu rukopisů.¹²⁶ Události spojené s arménskou genocidou tak měly za následek konec rozkvětu západoarménské kultury v jejím mateřském území.¹²⁷

Na konkrétních počtech však ale tolik nezáleží. Jedná se o tak velikou tragédii, jejíž podstata neleží v matematických či statistických údajích. K podobnému závěru dochází i americký autor Norman Naimark – mimo jiné držitel dvou Pulitzerových cen, spisovatel, jenž v části veřejnosti vzbuzuje kontroverze. *„Přesný počet lidí, kteří při genocidě zahynuli, je však z historického hlediska méně důležitý, než skutečnost, že mladoturci dosáhli svého cíle a osmanskou říši od arménského etnika vyčistili, takže Arméni jako politický a společenský faktor přestali hrát v Anadolii roli a jejich demografické i kulturní vazby s vlastní se navždy zpřetrhaly.“*¹²⁸

¹²⁶ ŠAGINJAN Vagaršak. *Dějiny Arménie*, 2001, s. 193-195.

¹²⁷ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty*, 2012, s. 167.

¹²⁸ NAIMARK, Norman M. *Plameny nenávisti*, 2006, s. 42.

3 Obraz genocidy v české kultuře

Zkoumání fenoménu genocidy – či spíše, v našem případě, zkoumání otisku tohoto fenoménu do kultury konkrétního národa, je práce, která se v kontextu dané problematiky nemusí jevit jako nutně nezbytná. O to spíše, pokud téma i přes tuto domnělou zbytečnost ještě zúžíme a zaměříme se pouze na obraz genocidy nikoliv v kultuře obecně, nýbrž na obraz genocidy v národní – tedy české – literatuře.¹²⁹ Jak již však bylo nastíněno v úvodu, jedná se o část – byť minimální –, která však v doprovodu dalších prací¹³⁰ může dokreslit postoj, a zejména vývoj tohoto postoje, české společnosti k této otázce. Na což je možno navázat komparativními studii, jejímiž jádry mohou být postoje (a historické vývoje těchto postojů) konkrétních zemí k této otázce. Vzhledem k problematické situaci ohledně uznání genocidy ze strany jejího iniciátora by jisté komparativní studie mohly být velice zajímavé – i když je jistě třeba brát v potaz, že v tomto případě bychom se z pole historického dostali spíše do pole politologického. Níže se tedy pokusím o jakýsi literární přehled českých děl, které se genocidy dotýkají.

Na základě frekvence děl, do kterých se Mec Jeghern otiskl, můžeme tyto rozdělit do dvou časových úseků.

První období zájmu o tuto problematiku můžeme vyzorovat již během první republiky. V této době, konkrétně roku 1923, vzniká první, pro naši práci podstatné, dílo – *Hrůzy východu*¹³¹ českého cestovatele Karla Hansy. Ve své knize se nejprve věnuje historii arménského etnika od antiky až po první světovou válku; ve druhé části se dovídáme právě o arménské genocidě, jakožto i o předcházejících masakrech. Závěr knihy je věnován osobnímu svědectví, které vychází z jeho putování do Sýrie, během něhož strávil čas v mnohých uprchlických táborech. Zde viděné hrůzy zdokumentoval mnohými fotografiemi, které využíval během svých přednášek, ke kterým se uchýlil po návratu

¹²⁹ Zde jen malá poznámka k terminologii. V následujících kapitolách užívám pojmů (česká) literatura, (česká) literární scéna apod. – tyto termíny chápu v komplexním měřítku, tedy ve smyslu beletrie a literatury odborné i naučné.

¹³⁰ Např. mění se obraz genocidy v dobovém tisku (v kontextu dobových událostí a např. z pohledu periodik demokratických, křesťanských, komunistických...) či mění se interpretace genocidy ve výuce (opět v kontextu dobových událostí) atd.

¹³¹ HANSA, Karel. *Hrůzy východu* (se 60 původními fotografiemi), 2006.

do vlasti, aby rozšířil veřejné povědomí o těchto strašných událostech. Následně založil sbírku pro děti arménských uprchlíků a celkově se snažil být v tomto ohledu co nejvíce aktivní

a prospěšný. Dalším velmi významným dílem je *Čtyřicet dní*¹³² německy píšícího pražského rodáka Franze Werfela. Kniha vyšla roku 1933, tedy v době Hitlerova nástupu k moci. Je zajímavé, že kniha byla sepsána ve chvíli, kdy se historie opět opakovala.¹³³ V tomto ohledu byli tito dva zmínění autoři ve své době v českém prostoru jedineční – s jejich následovníky se setkáváme až v prvním desetiletí 21. století.

V porovnání s druhou polovinou 20. století jsou pozdější a současná léta neuvěřitelně plodná.¹³⁴ Roku 2012 vyšla zajímavá studie s titulem *Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie*¹³⁵ české armenistky a etnoložky doc. PhDr. Petry Košťálové, Ph.D. V tomto díle však nehraje genocida ústřední roli; kniha zkoumá fenomén etnicity, zaobírá se společenskými stereotypy ve vztahu k arménské příslušnosti – zkrátka se zaobírá etnicitou arménského národa a jeho specifickými rysy. S další publikací, tentokrát však mnohem kratšího rozsahu a menší mírou odbornosti, se český čtenář mohl setkat o tři roky později – tedy v době stoletého výročí počátku genocidy. Jedná se o *Arménský holocaust*¹³⁶ Lukáše Lhoťana, který nás ve stručných kapitolách seznamuje

¹³² WERFEL, Franz. *Čtyřicet dnů*, 1972.

¹³³ Zde se hodí připomenout poměrně často citovanou frázi, kterou měl pronést Hitler během svého projevu v Obersalzbergu: „*Kdo si dnes vzpomene na Armény?*“. Ohledně pravdivosti tohoto výroku se však dodnes vedou spory. Skutečnosti ohledně této situace zkoumal např. kanadský historik Michael Marrus, americký historik Christopher Browning, či například již zmiňovaný Yves Ternon. Ten k tomuto Hitlerově výroku uvádí, že měl být údajně součástí jeho proslovu ke generálům z léta roku 1939, avšak že se „*objevuje jen v jednom ze tří dokumentů o tomto führerově projevu, a to právě v tom, které nepoužilo státní zastupitelství v Norimberku.*“ (TERNON, Yves, *Genocidy*, 1997, s. 168).

¹³⁴ K tomuto i Petra Košťálová: „*Tato témata nejsou pouze záležitostí historiků, ale i politiků, a debata o nich se hodně odvíjí od stávající situace. Rostoucí zájem o téma arménské genocidy po roce 2000 (už 2006 proběhla v Senátu konference na toto téma s mezinárodní účastí) je částečně podmíněn i arménskou diasporou, počet jejichž členů se v ČR stále zvyšuje a otázky uznání genocidy, případně registrace apoštolské církve, jsou pro ni prioritou.*“ Z rozhovoru s Petrou Košťálovou (vedeno 15. 1. 2021, viz příloha č. 1).

¹³⁵ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie*, 2012.

¹³⁶ LHOŤAN, Lukáš. *Arménský holocaust: sto let od plánované genocidy arménského národa 1915-2015*, 2015.

nejen s genocidou, ale i s dalšími tématy s tím spojenými. Jedná se o výroční publikaci, která se pokouší oslovit širší spektrum čtenářů a připomenout jim tyto hrůzné události – styl psaní i míra odbornosti je zde tedy nejspíše adekvátní vzhledem k funkci díla. Dalším dílem jsou *Poslední Velikonoce*¹³⁷ českého pedagoga, spisovatele a hudebníka PaedDr. Tomáše Houšky, autora několika učebnic s pedagogickou tematikou a prvního ředitele Osmiletého gymnázia Buďánka společnosti Mensa ČR.¹³⁸ Jedná se o knihu s prvky historického románu, ve které čtenář sleduje osudy jedné arménské rodiny zasažené genocidou. Na závěr je nutno zmínit dílo nejobsáhlejší, a pro tuto práci nejpodstatnější – jedná se o rozsáhlou monografii, vůbec první svého druhu nejen v českém prostředí, s titulem *Katastrofa křesťanů: likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků v Osmanské říši v letech 1914-1923*.¹³⁹ Tato detailní studie vyplnila v českém prostředí akutní nedostatek odborných publikací zabírajících se tímto tématem.

Toliko tedy k tématu na úvod. Nyní se seznámíme blíže nejen s již zmíněnými autory a jejich díly, ale především i s dobou a okolnostmi vzniku těchto děl.

3.1 První světová válka a poválečná léta

Vzhledem k národnímu uspořádání do – pro naši republiku osudového – října roku 1918 není jistě překvapující, že během našeho setrvání v Rakousku-Uhersku – které bylo válečným spojencem Osmanské říše – nebyly jakékoliv akce na podporu Arménů v našem prostředí žádoucí. Situaci tak zcela logicky nemohl vyvažovat ani oficiální tisk, který se ve většině držel striktně protureckého stanoviska.¹⁴⁰ Tuto skutečnost je možno ilustrovat na příkladě několika článků – jelikož se však nejedná v kontextu této práce o stěžejní informace, zanechám zde jen pár citací:

¹³⁷ HOUŠKA, Tomáš. *Poslední Velikonoce*, 2017.

¹³⁸ Tomáš Houška. *Databáze knih* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/tomas-houska-33776>

¹³⁹ ŘOUTIL, Michal, KOŠTÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017.

¹⁴⁰ Více k tomu například kapitola *Likvidace křesťanů v Osmanské říši a dobový český tisk* (ŘOUTIL, Michal, KOŠTÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 463–475) či kapitola *Shrnutí vývoje obrazu arménské otázky v Národní politice* (JANDÁK, Marek. *Arménská genocida*, 2018, s. 354–357).

„V Evropě panují velmi nejasné názory o Arménech. Pokládání jsou zpola za divoký, aspoň docela zanedbaný národ. A rozumí se, za docela neschopný samosprávy. [...] Arméni! Takové asijské plemeno. Bývalo vždy leda slýchat, jací že jste filutáři, obzvláště v obchodních věcech nad židy drbaní. A potom ještě občas o krvavých nepokojích, o surovostech a masakrech provozovaných Turky na nešťastném plemeni. Prý jsou starý kulturní živel, zcela schopní sami se spravovat a své osudy řídit!“¹⁴¹

„[...] Ale za této války na život a na smrt připojili se Arméni z některých míst k Rusům, největším nepřátelům Turecka, a někteří revolucionáři se pokoušeli rozdmychati velký revoluční požár. Nyní nemohla vláda déle se rozmýšlet. Musil býti ihned zjednán pořádek. Novým nařízením jsou zájmy Arménů stejně dobře chráněny jako zájmy vlády.“¹⁴²

O to větší váhu pro českou společnost pak má svědectví již zmíněného Karla Hansy, na kterého se nyní podívám blíže.

3.1.1 Zapomenutý Karel Hansa

Od narození tohoto mimořádného českého filantropa a cestovatele uplynulo již přes 130 let, o jeho životě toho však stále nevíme mnoho. Přesto, že detaily o jeho životě se pomalu daří odkrývat, zůstávají primárními zdroji informací následující příspěvky. Prvním z nich je předmluva k druhému vydání Hansova nejznámějšího díla *Hrůzy východu*. Jedná se o vydání výroční, věnované autorově 115. výročí narození a 90. výročí arménské genocidy. Publikováno bylo roku 2006, tedy více jak 80 let od vydání prvního. Autorem této předmluvy je Hakob Asatryan, šéfredaktor Arménsko-evropského časopisu *Orer*. Čtenáře v ní stručně seznamuje s Hansovým životem a dílem. Druhým, a doposud nejspíše nejrozsáhlejším, příspěvkem k Hansově osobě je článek pana doktora Jiřího Cukra z *Časopisu pro historii a vlastivědu jižních Čech*, z kterého jsem pro tuto kapitolu o Hansově životě čerpala nejvíce.¹⁴³ Pan doktor Cukr zde odvedl skutečně precizní práci a zaplnil mnoho prostoru v obrazu Hansova života, o kterém jsme doposud neměli mnoho informací. Nutno ještě zmínit, že zde v posledních letech jsou patrné snahy o rozšíření

¹⁴¹ Feuilleton. *Národní listy*. 1915, 55(77), s. 3.

¹⁴² Proč byl zrušen arménský katolíkát a patriarchát v Turecku. *Národní listy*. 1916, 56(225), s. 3.

¹⁴³ CUKR, Jiří: K dobrodružnému životu Karla Hansy (1890-1967). In: Výběr. *Časopis pro historii a vlasti-vědu jižních Čech*, 2016, 53(1), s. 55-63.

povědomí o této výjimečné, avšak dosti opomíjené a zapomenuté, osobnosti – o což se dosti přičiňuje nejen Hansovo rodné město České Budějovice, ale i Marek Jandák, o kterém bude řeč níže. Prostor mu byl však věnován i v rámci semináře na FF UK v září roku 2018¹⁴⁴ či v rámci pořadu České televize Kalendárium v listopadu roku 2020.¹⁴⁵

O životě

Nyní tedy již k samotnému Hansovi. Narodil se roku 1890 (ve stejném roce jako budoucí předseda protektorátní vlády Alois Eliáš, malíř Jan Zrzavý či francouzský prezident Charles de Gaulle¹⁴⁶) jako prvorozený z pěti dětí, a to poštovnímu úředníku z jižních Čech a dceři pekaře původem z východní Moravy. Jeho rodiče zprvu pobývali nějaký čas ve Vídni – zde se jim narodil právě prvorozený Karel. Posléze se ale rodina přesouvá zpět do Čech, konkrétně do Českých Budějovic.¹⁴⁷ V již zmíněném článku Jiřího Cukra nechybí ani informace o Hansových studijních začátcích, které – jak se zdá – nebyly příliš slavné. Autor dodává, že „[Hansa] *nebyl pilným žákem, v pátém ročníku měl ve všech čtyřech čtvrtletích nejlepší známky pouze ze zpěvu*“.¹⁴⁸ Mnoho se neproměnilo ani po Hansově přestoupení na měšťanskou školu – zde se dokonce dovidáme, že „*pro opětovné kouření na ulici, vzdor napomínání, v III. čtvrtletí 3 z mravů*“.¹⁴⁹

Školu nestihl dokončit, v té době totiž rodina opouští jižní Čechy a stěhuje se do matčina rodiště. Zde Karel vstupuje do vyhlášené vojenské školy v Hranicích, poté se však vrací opět do jižních Čech – zde pokračuje ve studiích nejprve ve škole měšťanské, dále ve škole revírnické. Zaměstnání na krátkou dobu našel v budějovickém lesním revíru,

¹⁴⁴ Více viz stránky Ústavu východoevropských studií [cit. 01. 06. 2022], dostupné online: https://uves.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/69/2018/09/o_Karlu_Hansovi2.pdf. O popularizaci jeho osoby se taktéž zaslouhuje Marek Jandák, který mu ve své knize *Arménská genocida* věnoval několik kapitol (více viz kapitola *Obraz arménské genocidy v české kultuře*).

¹⁴⁵ Dostupné online: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1095927644-kalendarium/220562235300044/> [cit. 01. 07. 2022].

¹⁴⁶ 1890. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 [cit. 01.07.2022]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/1890>

¹⁴⁷ CUKR, Jiří. *K dobrodružnému životu Karla Hansy*, 2016, s. 55.

¹⁴⁸ Ibidem.

¹⁴⁹ Ibidem.

poté však odjel do dnešní Bosny a Hercegoviny, a to necelých 70 km od Sarajeva, kde byl zaměstnancem Lesní správy. Načasování to však nebylo ideální – několik měsíců poté totiž vypukla první světová válka. Hansa tak bojoval v řadách rakousko-uherské armády na východní frontě. Po vážném zranění ruky, během kterého mu hrozila její amputace, pak získal stříbrnou medaili I. třídy za statečnost.¹⁵⁰

Životní obrat

Počátkem dvacátých let se usadil v Praze, přispíval zde do několika periodik s lesnickou tematikou. V následujícím roce však dochází k zásadnímu zlomu – po nenaplněné lásce Hansa opouští svou rodnou zemi a přes Bratislavu, Bělehrad, Cařihrad a Libanon se dostává do Aleppa – dnešního nejlidnatějšího syrského města a jednoho z nejstarších měst vůbec. To bylo po první světové válce (spolu s celou oblastí Sýrie a Libanonu) v držení Francouzů. Zde se Hansa spojil s dobročinnými organizacemi, *Červeným křížem* a *Americkou pomocí Blízkému východu*, které se staraly o přeživší předchozích masakrů – tedy o Armény, kteří sem byli přemístěni nucenými deportacemi. Nejednalo se samozřejmě o jediné místo, kde se uprchlíci usadili – krom Aleppa to byl například i Bagdád, Mosul a mnohá další města, nacházející se v pouštních krajinách na pomezí Sýrie a Iráku.¹⁵¹ Vzhledem k pouštním podmínkám se ale skutečně nejednalo o místa vhodná k obývání, Hansa sám je označil „*jen za přechodná pastviska nomádských hord arabských a Kurdů.*“¹⁵²

Humanitární činnost

Hansův pobyt na Blízkém východě se nakonec protáhl na půl roku. Navštěvoval zde sirotčince a uprchlické tábory, které byly přeplněny primárně dětmi a ženami; velká část mužů byla zlikvidována již začátkem roku 1916, další pak byli povražděni ještě před deportacemi. Zúčastnil se mimo jiné i plavby, kde bylo převáženo téměř 900 sirotků do jejich nových domovů a mnohých dalších událostí, které popisuje ve svých dílech. Po těchto zkušenostech se rozhodl vrátit domů, kde ihned započal s osvětovou činností

¹⁵⁰ Ibidem, s. 56.

¹⁵¹ Ibidem, s. 57.

¹⁵² HANSA, Karel. *Hrůzy východu*, 2006, s. 45.

o útrapách arménského národa, což z něj činí prvního Čecha, který o těchto strašných událostech naši společnost informoval. Po vydání *Hrůz východu* (více viz níže) založil *Hansaův fond pro arménské sirotky*, z jehož příspěvků chtěl financovat nejen šatstvo a obuv pro uprchlíky, ale i vybudovat v Libanonu menší sirotčinec. Sám zde přispíval svými výtěžky z přednášek, které konal nejen po celé republice, ale i ve Francii či Švýcarsku. Ty byly doprovázeny promítáním jeho vlastních fotografií, které při svém pobytu pořídil (nutno zmínit, že se jednalo o dvacátá léta minulého století – tato praxe tedy rozhodně nebyla běžná).¹⁵³

Přesto, že Hansa skutečně usiloval o rozšíření povědomí o arménské tragédii, většina evropských států – pokud si zde můžeme dovolit shrnout dosti komplikovanou situaci do jedné věty – si držela spíše odstup, co se této otázky týče. Jádrem této práce není zkoumání důvodů, proč reakce evropských států na tyto události byla převážně chladnější, je třeba ale podotknout, že poválečná léta byla pro většinu států jistě velmi složitá již sama o sobě a rozhodně zde nechci subjektivně posuzovat, zdali jejich reakce na tuto tragédii byla adekvátní.

Hansa poté podnikl ještě několik výjezdů, např. do Podkarpatské Rusi, do Francie či do tehdejšího Království Srbů, Chorvatů a Slovinců.¹⁵⁴

Dílo

Při psaní knih mnoho čerpal ze svých zkušeností – zde zmiňme alespoň *Z potulek Orientem a harémy ve světle pravdy* (1925), kde čtenáře více seznamuje s obyčejným životem v Orientu, ani zde však nezapomíná na arménskou otázku; či *Léto pod jihoslovanským nebem* (1930), *Stero črt a obrázků z Podparpatské Rusi* (1935) nebo *Podkarpatoruská vánoční idyla* (1937). Jedná se o cestopisy, jež byly do dnešních dnů vydány ve velmi malém nákladu – což z nich činí téměř sběratelské kusy, které se dnes shání jen velmi těžko.

Nyní se však na chvíli zastavíme u jeho *Hrůz východu*, jež jsou – z hlediska tématu této práce – pro nás nejpodstatnější. Prvně je třeba vnímat unikátnost tohoto díla v ohledu absence detailnějších zmínek průběhu arménské genocidy v českém prostředí. Hansa tak

¹⁵³ CUKR, Jirí. *K dobrodružnému životu Karla Hansy*, 2016, s. 58-59.

¹⁵⁴ Ibidem.

svým čtenářům nabízí vlastní autentické prožitky ze svých cest, během kterých se setkal se všudypřítomným utrpením – těmito zážitky, navíc doplněnými jedinečnými fotografiemi, které dokreslují vážnost celé situace, se posléze pokouší (nejen prostřednictvím své knihy, ale především již zmíněnými přednáškami) rozšířit povědomí o útrapách arménského národa v českém prostředí.

Knih samotná pak má figurovat nejen jako připomínka hrůz, jež tento národ postihly, taktéž si klade za cíl čtenáře seznámit s historií a kulturou tohoto lidu, a to na relativně obsáhlé úrovni.¹⁵⁵ Krom dějin nás autor seznamuje s náboženským vyznáním Arménů, jejich jazykem a literární kulturou, informuje nás o straně Dašnakcutjun – o jejím programu a stanoviskách, dále pak o hospodářském významu Arménie a jejího lidu celkově atd. Tato část tvoří zhruba první polovinu díla; druhá část je pak již věnována výlučně Mec Jeghernu. Popisuje jeho násilný průběh, cíle turecké vlády, předkládá detailní informace o původním počtu obyvatel a následných obětech, rozebírá příčiny těchto masakrů a v závěru se věnuje poválečnému životu obětí. Velký prostor v této části věnuje svým zážitkům ze svých setkávání s přeživšími, jejich osudům. Taktéž se pak ale zaobírá záchrannou činností jiných národů – hovoří o americké dobročinné nadaci American Near East Relief a mnohých dalších. Závěr knihy je pak přenechám *Pamětnímu spisu o otázce arménské*, o kterém již byla řeč výše – zde jen připomenu, že se pravděpodobně jedná o první české vydání dokumentu předloženého na Lausannské konferenci.

O Hansově upřímných úmyslech svědčí i jeho cesty do již zmíněné Podkarpatské Rusi. Před odjezdem organizoval dobrovolné sbírky a další aktivity, z kterých poté financoval a za pomoci tamních učitelů a farářů připravoval vánoční nadílky pro chudé děti v tamějších vesnicích. Po druhé světové válce se ale Hansa z veřejného života postupně vytrácí, v padesátých letech pak již definitivně. Zde také končí veškeré dostupné záznamy o jeho životě. Umírá však až o 15 let později, v létě roku 1967, ve věku 76 let.¹⁵⁶

Svým životním příběhem se jistě může zařadit po bok mnohých významných českých osobností. Jeho mimořádné úsilí a síla o změnu tehdejších poměrů nejen ve vztahu

¹⁵⁵ I přes zjevnou snahu o nezaujaté dílo je vcelku logické, že subjektivita je zde místy poměrně znatelná. Upřímně se tomu ale vůbec nedivím a autora za to nikterak nesoudím – při pohledu na ony oběti, při poslechu jejich hrůzných útrap se musela objektivita vytrácet jaksi sama.

¹⁵⁶ CUKR, Jiří. *K dobrodružnému životu Karla Hansy*, 2016, s. 59.

k arménské otázce je obrovskou inspirací pro nás všechny. A je více než smutné, že tyto snahy nebyly více oceněny a podpořeny již za jeho života.

3.2 Pod rouškou druhé světové války

Ve 30. letech minulého století, tedy v době Hansovy stále aktivní literární činnosti, vzniká v českém prostředí další mimořádné dílo. Publikováno je deset let po Hrůzách východu a jeho autorem – jež s Hansou krom podobné tematiky sdílí i stejný rok narození – není nikdo jiný, než Franz Werfel. Než se však blíže podíváme na Werfelův život i bližší okolnosti sepsání jeho díla, vrátíme se opět na malou chvíli zpátky k Mec Jeghernu.

Většina deportací arménského obyvatelstva probíhala – ať již kvůli svědomité organizaci či utajení skutečného záměru – bez větších komplikací. I když na většině deportovaného území u arménských obyvatel skutečně převládal názor, že nejlepším řešením je dát najevo svou loajalitu říši a vydat se tak cestou nulového odporu, kromě již zmíněného povstání ve městě Van je důležitou kapitolou v řetězu těchto událostí obrana tzv. *Mojžíšovy hory* (arm. Musa ler, tur. Musa dağ).¹⁵⁷ Ta se nachází v dnešní nejjihněji položené turecké provincii Hatay, hraničící z jihu a východu se Sýrií. Jednalo se o skutečně mimořádnou akci, která v historii dle mého mínění nemá obdoby. Kolem 4 000 obyvatel vesnic obývajících úpatí hory se odmítlo účastnit transportu a po dobu několika týdnů se bránili mnohanásobné přesile tureckých vojsk. Tuto událost velmi proslavil celosvětově známý román *Čtyřicet dní* již zmíněného Franze Werfela, jednoho z čelních osobností reflektujících arménskou otázku v české literatuře. Než se však dostaneme k samotnému dílu, je třeba se blíže seznámit s autorem a okolnostmi, během kterých byla kniha psána.

3.2.1 Arménský „národní hrdina“ Franz Werfel

Významný německý spisovatel a pražský rodák židovského původu Franz Werfel – ve své době velmi populární, dnes poněkud stojící ve stínu Franze Kafky či Rainera Maria Rilkeho – debutoval již začátkem 20. století svou básní o Praze s názvem *Zahrady města*. Spolu s Franzem Kafkou a Maxem Brodem se pak tato nová generace dostává do povědomí veřejnosti díky ročence *Arkadia* z roku 1913.¹⁵⁸ Ve svých dalších dílech,

¹⁵⁷ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 200.

¹⁵⁸ MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*, 2006, s. 127.

zejména básních, vyzývá Werfel ke sblížení a vzájemnému porozumění lidí. Již ve své třetí básnické sbírce *Navzájem* z roku 1915 je Werfel „mluvčím těch, s nimiž soucítí, cizí útrapy bytostně prožívá“,¹⁵⁹ což čtenář pociťuje i z jeho *Čtyřiceti dnů*.

Historické pozadí

Zde však na chvíli pana Werfela opustíme, abychom se nejprve seznámili s historickým pozadím již zmíněných *Čtyřiceti dnů*. Nosným kamenem této části práce je, již mnohokrát zmíněná, monografie *Katastrofa křesťanů* (více viz kapitola *Obraz arménské genocidy v českém prostředí*), která jako jediná na české odborné literární scéně tyto události zaznamenává.

Nacházíme se tedy na úpatí tzv. Mojžíšovy hory (dále jen hora), ve vilájetu Aleppo. Ještě na jaře roku 1915 se probíhavší deportace této oblasti vyhýbaly – již v červenci toho roku je však deportační rozkaz rozšířen na Armény žijící i v této lokalitě.¹⁶⁰ V okolí hory žilo, v asi osmi přilehlých vesnicích, cca 8 500 obyvatel. Neblahé zvěsti o probíhajících deportacích a vzpomínky z dob sultána Abdülhamita II. vyvolaly ve zdejších Arménech myšlenky na útěk. Plán útěku však nebyl zdaleka přijatelný pro všechny – mnoho obyvatel považovalo neuposlechnutí deportačního příkazu za čiré bláznovství. Přesto se přes 4 000 obyvatel pro útěk rozhodlo – nejspíše i kvůli svědectví jistého duchovního, jenž se do rodné vesnice v podhůří hory vrátil a vyprávěl obyvatelům o strašlivých osudech deportovaných, o kterých se dozvěděl od amerických novinářů.¹⁶¹

Záchranná akce, spočívající v ukrytí se na vršku hory, započala ve druhé polovině července, tedy pouhý týden od obdržení deportačního příkazu. Složitého výstupu se účastnilo přes 860 rodin, které s sebou táhly veškerý movitý majetek a hospodářská zvířata. Dle svědka popisovaných událostí, arménskému protestanta Dikrana Andreasiana, bylo vojenské vybavení těchto „utečenců“ velmi chabé – na 1 054 bojeschopných mužů (počítáno od 14. roku života) mělo připadat pouhých 120 moderních pušek a staré lovecké zbraně. Předlohou pro Werflovu hlavního hrdinu byl Movses Ter Galustjan, jenž – díky

¹⁵⁹ GLOSÍKOVÁ, Viera, ed. *Když se mnou nejsi ty: 111 německých básní z Prahy = Wenn du nicht bei mir bist : 111 deutsche Gedichte aus Prag*. Přeložil Miloš KUČERA, 2009, s. 123.

¹⁶⁰ ŘOUTIL, Michal, KOŠTÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 200.

¹⁶¹ *Ibidem*.

svým vojenským zkušenostem z osmanské armády – velel rychle ustanovené radě pro obranu.¹⁶² Následný vývoj pak vypadá poměrně neuvěřitelně. Poté, co se povstalcům podařilo odrazit první útok o síle 200 mužů, se zhruba 600 metrů od tábora usadila armáda již podstatně většího rozsahu – na 2 000 vojáků z Antakye. Nejen kvůli chabému zbrojnímu vybavení arménských povstalců, ale především kvůli faktu, že proti osmanským vojákům nestál žádný organizovaný vojenský útvar, nýbrž prostý venkovský lid, byl výsledek této situace nanejvýš nečekaný. Vzbouřenci provedli překvapivý noční úder, během kterého se jim podařilo ukořistit mnoho zbraní a nábojů.

Další útok čekal povstalce v první polovině srpna – tentokrát však již osmanské velení změnilo strategii a pro tuto akci vyzbrojilo na 15 000 mužů. Nejednalo se však o vojáky, nýbrž o muže z okolních vesnic – ale i přes tento fakt nebylo díky poměru sil 15:1 příliš pochyb o výsledku. Akce začala 10. srpna, a i přes značné ztráty na arménské straně, kvůli nepřátelskému ostřelování, uhájili obránci svoji horu i tentokrát. Ve snaze o získání pomoci vyvěsili Arméni nad svým táborem dvě bílé vlajky, z blízkého moře dobře viditelné. Jednu s červeným křížem, druhou s nápisem „*Křesťané v nouzi: zachraňte nás*“. Mimo to také ve snaze o vyhledání spojeneckých jednotek vyslali po moři několik plavců a přes tajnou stezku i několik běžců nesoucích s sebou vzkaz v angličtině.¹⁶³

I přes tragické konce většiny arménské populace v Osmanské říši tvoří tato událost v dějinách arménské genocidy jednu z velmi mála kapitol se šťastným koncem. Desátého září zahlédl francouzský křižník Guichen, proplouvající v blízkosti hory, arménské vlajky a dva dny **na to** se vrátil k hoře i s posilami. Čtyři francouzské a jedna britská loď přijaly 12. září na palubu více než 4 000 Arménů a ty pak přepravily do egyptského přístavního města Port Said. Mnoho arménských mužů, v čele s již zmíněným Movsem Ter Galustjanem, vstoupilo do francouzské armády, zbytek zachráněných obyvatel se po válce navrátil, i když opět pouze dočasně, do své domoviny.¹⁶⁴

¹⁶² Ibidem, s. 201.

¹⁶³ Ibidem, s. 202.

¹⁶⁴ Ibidem.

Werfelova interpretace

Toliko tedy k dějinnému pozadí, nyní se blíže podíváme na Werflovu interpretaci popisovaných událostí. Úvodem je třeba říct, že se – dle mého názoru – jedná o skutečné mistrovské dílo. V českém prostředí však bohužel není mnoho odborných knih, které by o něm pojednávaly. Ze zahraničních zmíním alespoň knihu *Understanding Franz Werfel*¹⁶⁵ amerického profesora Hanse Wagenera z Kalifornské univerzity v Los Angeles, která *Čtyřiceti dnům* věnuje jednu z kapitol, či knihu *Franz Werfel, The Faith of an Exile. From Prague to Beverly Hills*¹⁶⁶ kanadského historika Lionela Steimana, který tomuto významnému spisovateli věnoval více než jedno dílo.

Jelikož se jedná o opravdu mimořádný literární počin, byla by škoda pokusit se ho zhustit a detailněji popsat jen v několika málo odstavcích. Více nám však bohužel rozsah práce neumožňuje; shrnu zde alespoň stručně události, které útěku na horu předcházely, a to se zaměřením na hlavního hrdinu. Následně pak krátce porovnam, nakolik se tato Werfelova interpretace držela skutečných událostí.

Knihy má tři části – tzv. knihu první (s titulem *Blíž a blíž*), knihu druhou (*Zápas slabých*) a knihu třetí (*Zkáza – spása – zkáza*). Na více než 700 stránkách prochází čtenář spolu s hlavním hrdinou Arménem Gabrielem Bagratjanem a jeho rodinou osudovým rokem 1915. S Gabrielem se seznamujeme v době, kdy pociťuje jakousi krizi identity – jeho rodina se v době jeho dvanácti let přestěhovala do Francie, hlavní protagonista tedy vyrůstal mimo svoji vlast. Ve Francii dospěje, pojme za ženu Francouzku Juliettu, která mu porodí syna Štěpána. Rodina je velmi dobře finančně zajištěna, především díky Gabrielově prarodiči, Avetisovi Bagratjanovi. Ten se vypracoval v prospěšného a velmi zámožného obchodníka, z jehož příjmů de facto žili i jeho vnuci. Přesto, že se jeho děd stal uznávaným mužem, na svou domovinu (osadu Yoghunluk, poblíž již zmíněné Mojžíšovy hory) nezapomněl a finančně ji dosti podporoval. Krom kostela a školy si ve vesnici nechal postavit vilu, ve které pobýval do svých 12 let i již zmíněný Gabriel se svým o 15 let starším bratrem Aramem a jejich rodiči.

¹⁶⁵ WAGENER, Hans. *Understanding Franz Werfel*, 1993.

¹⁶⁶ STEIMAN, Lionel B. *Franz Werfel, The Faith of an Exile. From Prague to Beverly Hills*, 1985.

Gabriel i Aram byli velmi odlišní. Gabriel – oproti svému bratru, který v Evropě kořeny nezapustil a odjel zpět do Turecka starat se o dědův obchod – se ve Francii usadil. Vystudoval Sorbonnskou univerzitu, zajímal se o archeologii, umění, filosofii. Díky rodinnému obchodu, který mu zajišťoval pravidelnou roční rentu, byla rodina dobře finančně zajištěna. Vzal si za ženu již zmíněnou Francouzku a do Gabrielových pětatřiceti let žijí manželé jako spořádaní Francouzi. Na svoje kořeny však ale nezapomíná. Kvůli jeho významnému jménu rodina hostí návštěvy i arménských vůdců. Přesto, že se Gabriel snaží držet od politiky stranou, je mu nabídnuto členství v Dašnaku. To ale nepřijal. Roku 1907 se však účastní sjezdu mladoturků a Arménské národní strany. Mladoturecké přísliby arménskému národu ho nadchly a bere je velmi vážně. Z toho důvodu, po vypuknutí balkánské války, se hlásí do armády. V Istanbulu projde krátkým výcvikem a stihne se ještě zúčastnit jedné bitvy. Toto odloučení od své rodiny však nesnáší dobře a po návratu domů se rozhoduje zbavit se všeho, co ho od jeho francouzské rodiny odděluje.

Rodinnou idylku ve Francii však přeruší spěšný dopis Gabrielova bratra. Aram vážně onemocněl a prosil svého bratra, aby odjel do Istanbulu řídit rodinný podnik. Gabriel tak s celou svou rodinou spěšně opouští Evropu, a to jen malou chvílí před vypuknutím světové války. Svého bratra Arama však již živého nezastihne, po jeho smrti se tak Gabriel i s rodinou stěhuje do rodinné vily v Yoghunluku.

Přestože se Gabriel vrátil do důvěrně známého prostředí, do oblasti Hory, kde „*je přesvědčen, že tady zná každý kámen a každé křovisko*“,¹⁶⁷ vzrůstá v něm neklid. V oblasti už pobývají několik měsíců. Při svém příchodu se ohlásil u vojenské správy svého pluku – ne proto, že by nadále věřil mladotureckým slibům, těm podlehl kdysi a nyní již viděl, že realita je jiná. Ale proto, že to byla jeho povinnost, navíc by ho jinak mohli označit za zběha. Osmanská situace na bitevním poli je žalostná. Říše bojuje na čtyřech frontách zároveň, všude je nedostatek vojáků a důstojníků. Přesto však Gabrielovi stále nepřichází povolávací rozkaz. Váhá, zdali je za tím nějaký hlubší úmysl, či zdali v osmanském úřadování panuje zmatek. Pár dní na to však ale do jejich domu dorazí turečtí úředníci a žádají po rodině cestovní doklady. Gabriel se domnívá, že bude již

¹⁶⁷ WERFEL, Franz. *Čtyřicet dnů*, 2015, s. 17.

co nevidět povolán do služby. Záhy se však dovídá, že pasy byly odebrány všem Arménům. Postupně se situace vyostřuje. Při návštěvě lázeňského domu je Gabriel svědkem rozhovoru několika osob, během kterého se dozví, že Enver Paša vydal rozkaz k odzbrojení Arménů a ke stažení již narukovaných Arménů z fronty a přiřadili jim podřadné práce.

Gabriel se obává o osud své ženy a syna, o osud svého lidu. Netuší, co vše je čeká, je ale rozhodnut svůj lid ochránit. Je z vážené rodiny, lidé ho respektují, ale zpočátku ho vnímají spíše jako cizince. Gabriel tráví čas cestováním po osadách, poznává tamější obyvatele a jejich zvyklosti, lidé mu začínají důvěřovat. Mezitím však ale připravuje plán útěku.

Události nabírají ráz, když do vesnice doputuje jistý pastor Aram i se svou těhotnou manželkou a sestrou. Všichni jsou ve zbědovaném stavu. Zdejšími obyvatelům vypráví o strastiplných deportacích, které postihly mnoho Arménů a varují je, že je čeká stejný osud. Sami z deportací unikli jen díky faktu, že Aram byl protestantský misionář, který spravoval v Zeitunu sirotčinec a američtí misionáři ho z misie odvolali a vymohli mu propustku do Yoghunluku. Mnoho lidí jim však vážnost situace nevěří a domnívají se, že oblast kolem Mojžíšovy hory bude těchto událostí ušetřena. Deportační rozkaz však byl záhy rozšířen i na tuto oblast. Dále pak události pokračují podle skutečného předobrazu, jak již bylo zmíněné výše.

Co se přesnosti interpretace týče, mnoho postav odráží skutečné osobnosti – Lepsius, pastor Aram, Enver Paša atd. Mnoho z nich však ale bylo upraveno – například již zmíněný Aram Tomasian.¹⁶⁸ Postava samotného Gabriela Bagratjana je fiktivní – odráží však ale již výše zmíněnou osobnost Movsema Ter Galustjana, který uprchlým Arménům velel. Na rozdíl od svého literárního dvojčete však Movsem ve skutečnosti události přežívá. Spolu s ostatními muži vstoupil po osvobození do francouzské armády – Gabriela však v knize čekal jiný osud.

Aby se autor však co nejvěrněji držel skutečných událostí, páteř jeho díla tvoří detailní výpověď jednoho z přeživších, jistého Dikrana Andresiana.¹⁶⁹

¹⁶⁸ WAGENER, Hans. *Understanding Franz Werfel*, 1993, s. 118

¹⁶⁹ JUNGK, Peter S. *Franz Werfel: příběh život*, 1997, s. 119.

Nejeden čtenář si při čtení Čtyřiceti dnů jistě povšimne mnoha biblických paralel. Již samotný název nás metaforicky odkazuje k Mojžíšovi, který byl Bohem povolán, aby vyvedl a zachránil Izraelský národ. Podobně své poslání cítil i Gabriel: „*Včera jsem jednu chvíli měl nezvratný pocit, že mé kroky vede nějaká vyšší moc, že má Bůh se mnou nějaké záměry. [...] A pak mě Bůh skrze Avetise a jeho vůli dovedl zpátky do téhle staré země.*“¹⁷⁰ Ono již i samotné jméno hlavního hrdiny – Gabriel – odkazuje nejspíše k archandělovi Gabrielovi, který, dle židovské tradice, byl strážným andělem izraelského národa. Podobných připodobnění bychom našli samozřejmě daleko více – tyto však nejsou pro tuto práci prvořadé.

V knize se, pro větší autenticitu, užívá mnoho tureckých a arménských slov. Pro lepší orientaci autor neopomíná v závěru knihy slovníček arabských, arménských a tureckých výrazů. Cizí slova však nejsou ojedinělým ukazatelem autenticity. Samotnému psaní díla předcházelo autorovo dosti intenzivní studium pramenů. Dva roky Franz Werfel studoval očitá svědectví Johanna Lepsia, seznamoval se s arménskými řemesly a architekturou, zajímal se dokonce o popisy arménských dětských her. Skutečnosti kolem arménského právního systému a jurisdikce nechal nastudovat svého přítele Ernsta Polaka, ke kterému se poté obracel pro rady kolem těchto záležitostí. Ve své píli zašel Werfel dokonce tak daleko, že požádal jistého mladého novináře Milana Dubroviče, aby nahlédl do zeměpisných foliantů Vídeňské národní knihovny a zjistil „*jaké klima převládalo v Arménii v létě roku 1915, jaké větry tehdy vály a jaké byly zaznamenány srážky.*“¹⁷¹

Jedna stěžejní informace zde však ale ještě nebyla zmíněna – a to samotný důvod, který ho k sepsání díla přivedl. S tímto motivem seznamuje čtenáře na konci knihy. A nutno zmínit, že ke psaní ho přivedly podobné zkušenosti, jako již zmíněného Karla Hansu. Werfel uvádí, že stěžejním zážitkem, během jeho pobytu v Damašku, byla návštěva továrny na koberce. Zde viděl pracovat mnoho zbídačených a zmrzačených arménských dětí. Tato natolik silná vzpomínka mu byla „*rozhodujícím podnětem, aby říši mrtvých, kam přichází všechno, co se kdy stalo, vyrval neuvěřitelný osud arménského národa.*“¹⁷²

¹⁷⁰ WERFEL, Franz. *Čtyřicet dnů*, 2015, s. 62.

¹⁷¹ JUNGK, P. S. *Franz Werfel: příběh života*, 1997, s. 200

¹⁷² WERFEL, F. *Čtyřicet dnů*, 2015, s. 740.

V době psaní díla

Ve vzpomínkách Werfelovy ženy Almy Mahlerové se dočítáme: „*Tu najednou druhý den ráno [Franz] přišel a řekl mi: ‚Dnes v noci mě napadlo... ono mě to přímo pronásledovalo. Asi jsem nechtěl, ale ono to chtělo.‘ A pak mi vyprávěl, že vyličí hrdinu tak, jak si to představuje... vrhne světlo na turecký nacionalismus a podá zprávu o hrůzách arménské historie.*“¹⁷³ Knihu započal psát v létě roku 1932. Již v listopadu ale psaní přerušil, aby o ní v několika německých městech přednášel. Tyto přednášky pak doplňoval předcítáním kapitoly obsahující skutečný rozhovor mezi Lepsiem a Enverem Pašou. Předtím však vždy čtenáře zasvětil do záměru svého díla a zdůrazňoval, že se nejedná o žádné dávné události, naopak k tomu dodával: „*za našich dnů byl téměř beze zbytku vyhlazen jeden z nejstarších a nejvzácnějších národů světa, a to nikoli ve válce s nepřítelem, nýbrž vlastními krajany.*“ To vše prezentoval ve městech, ve kterých v té době bujela krajní radikalizace a protižidovské nálady.¹⁷⁴

V době jmenování Hitlera říšským kancléřem pobýval Franz Werfel v severozápadní Itálii, v malém městečku Santa Margherita Ligure, kde pokračoval ve své práci na Čtyřiceti dnech. Pracoval údajně s takovou intenzitou, že „*politický převrat zprvu ani nevnímal*“. Únorové a březnové události roku 1933, tedy po požáru říšského sněmu a po volbách do říšského sněmu, na něj však zapůsobily natolik, že se jen stěží *probíjel od věty k větě*. Na okraj svého rukopisu si zapsal, že ho „*strašné události v Německu zbavily veškeré soustředěnosti* a že je *duševně hluboce vyčerpán*.“¹⁷⁵

Několik dní po volbách do říšského sněmu byl z iniciativy Gottfrieda Benna rozeslán členům literárního oddělení Pruské akademie oběžník, ve kterém byli dotyční vyzváni ke spolupráci s novým vedením Akademie. Z celkových sedmadvaceti členů jich devět odpovědělo záporně, Franz Werfel však – snad z obavy o své dílo – odpověděl kladně. Zamítnutí oběžníku by znamenalo vyloučení z Akademie a jeho Čtyřiceti dnům by tak skutečně hrozil zákaz publikace. Autor Werfelova životopisu dále dodává, že „*jako mnozí*

¹⁷³ MAHLER, Alma. *Můj život*, 1993, s. 229.

¹⁷⁴ JUNGK, P. S. *Franz Werfel: příběh života*, 1997, s. 201

¹⁷⁵ *Ibide*, s. 202.

*jiní počítal i Werfel zřejmě s tím, že přízračná vláda Hitlera, Göringa a Goebbelse nepotrvá dlouho, a bezpochyby podcenil dosah svého činu.*¹⁷⁶

Mezitím Werfel pokračuje ve psaní, mnohdy 8-10 hodin denně.¹⁷⁷ Nepochybuje o tom, že by prodej jeho knih v Německu mohly současné události nějak negativně ovlivnit. Tento předpoklad se však ukázal jako mylný – již za několik týdnů jeho knihy hořely na hranici. Jednalo se o čtyřdenní akci v květnu 1933, kdy byla veřejně pálena díla sto třiceti autorů, kteří se stavěli proti „německému duchu“. Kromě Werfelových knih se jednalo o díla Egona Erwina Kische, Sigmunda Freuda, Karla Marxe a mnohých dalších. Pár dní před touto akcí byl Franz Werfel v dopise od Maxe von Schillinga, nového ředitele Pruské akademie umění, informován, že nebude již nadále považován za člena literární sekce.¹⁷⁸

První verzi *Čtyřiceti dnů* dokončil Werfel koncem května 1933.¹⁷⁹ Ihned poté ale začal intenzivně pracovat na druhé verzi; za připomínek již zmíněného Ernsta Polaka došlo k několika úpravám v charakterech několika postav. Snažil se vyhnout přílišné arménské náklonosti a usiloval o posuzování celé situace objektivně, o čemž svědčí i poznámky na okrajích jeho rukopisu, např. „*nepolemizovat proti Turkům, [...] i Enver Paša musí mít v něčem pravdu*“.¹⁸⁰

Ještě před prvním tiskem *Čtyřiceti dnů* napsal Werfel další dvě verze; dle autora jeho životopisu přepracoval některé pasáže až osmkrát.¹⁸¹

¹⁷⁶ Ibidem s. 202-203.

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ Ibidem, s. 204.

¹⁷⁹ V následujících letech pak toto dílo vyšlo v češtině ve vícero vydáních a dvou překladech – prvního českého vydání se čtenáři dočkali již následujícího roku. Zajímavé je, že dílo bylo znovu vydáváno i v období komunismu, a to konkrétně v letech 1950, 1972, 1982 a 1988. Bohužel se mi nepodařilo dohledat žádnou studii, která by reflektovala ohlasy české veřejnosti na jednotlivá vydání, bezpochyby by tyto informace ale skvěle dokreslily následující kapitolu *80letá odmlka*.

¹⁸⁰ Ibidem, s. 206.

¹⁸¹ Díky své pílì, snaze vyladit formu do co nejvyšší možné míry ho můžeme přirovnat velkým francouzským realistickým spisovatelům – zejména například ke Gustavu Flaubertovi. Werfel údajně pracoval od deseti hodin dopoledne do jedné hodiny večerní (JUNGK, P. S. Franz Werfel: příběh života, 1997, s. 207). Flaubert byl zas údajně takový perfekcionista, že kvůli neustálému zdokonalování frází občas nenapsal více než pár vět denně (viz např. Flaubert : son «désir de perfection» était «une véritable maladie

V létě téhož roku vzniká z rozkazu ministerstva propagandy Říšský svaz německých spisovatelů, jehož členství bylo podmíněno „německou krví“ a „správnou“ politickou orientací spisovatele. V listopadu roku 1933, tedy zhruba půl roku po sepsání první verze, Werfel knihu definitivně dokončil. Načasování však nebylo příliš příznivé – v listopadových volbách do říšského sněmu získalo NSDAP přes 90 % hlasů a v Praze se začaly projevat antisemitské tendence.¹⁸² Přesto však kniha v této době vychází¹⁸³ – na území říše je propagace románu sice zakázána, ve Švýcarsku a Rakousku se však shledala s velkým úspěchem. Snad ze snahy o zajištění prodeje Čtyřiceti dnů v rámci říše zasílá Werfel následujícího měsíce žádost o přijetí do svazu spisovatelů, o kterém je psáno výše. Asi se jednalo o poměrně naivní žádost, a to nejen pro zjevnou paralelu mezi národně-socialistickou ideologií a mladotureckým nacionalismem. Žádnou odpověď Werfel neobdržel,¹⁸⁴ za to však v Německu sílily snahy o zákaz prodeje Čtyřiceti dnů. Ty byly podporovány Turky žijícími na území Německé říše – poukazovali na fakt, že se jedná o útok na německého spojence z dob velké války. Tyto snahy vyústily, dva měsíce po vydání knihy, o stažení románu ze všech knihkupectví.¹⁸⁵ V dopise své tchyni Franz Werfel poznamenal: „Jistým způsobem se ve svých nejlepších letech a po nepřetržité práci ocitám na troskách sebe sama“.¹⁸⁶

Exil do států

Po anšlusu Rakouska se Werfel rozhodl opustit Vídeň, ve které trvale bydlel, a nakonec se usazuje ve Francii.¹⁸⁷ Zdrčen reakcemi evropských států na události kolem Mnichovské

qui l'épuisait» selon Zola. *Le Figaro: Histoire* [online]. [cit. 2022-07-08]. Dostupné z: <https://www.lefigaro.fr/histoire/archives/2016/12/09/26010-20161209ARTFIG00288-flaubert-son-desir-de-perfection-etait-une-veritable-maladie-qui-l-epuisait-selon-zola.php>)

¹⁸² JUNGK, Peter Stephan. *Franz Werfel: příběh života*, 1997, s. 207.

¹⁸³ WEFEL, Franz. *Die vierzig Tage des Musa Dagh*. Berlin: Paul Zsolnay Verlag, 1933.

¹⁸⁴ *Ibidem*, s. 208.

¹⁸⁵ Dle sedmého paragrafu Nařízení říšského prezidenta na ochranu německého národa, *ibidem* s. 210.

¹⁸⁶ *Ibidem*.

¹⁸⁷ WAGENER, Hans. *Understanding Franz Werfel*, 1993, s. XII.

dohody píše texty na obranu Čechů.¹⁸⁸ Ve Francii se taktéž hlásí do zahraniční armády Československé republiky, kvůli své srdeční vadě však byla jeho žádost zamítnuta.¹⁸⁹ A nejspíše oprávněně – na jaře toho roku ho totiž postihla první vážná srdeční příhoda. Opouští tak tedy se svou rodinou Paříž a odjíždí se zotavovat do oblasti francouzské riviéry. O několik měsíců později začíná psát román o anšlusu Rakouska a perzekuci Židů.

Nadcházející události – ustanovení protektorátu, německý útok na Polsko v září 1939 a následné britské vyhlášení války Německu – přechává Werfel se svou rodinou, tak jako mnoho jiných německých emigrantů, ve Francii.¹⁹⁰ Což jim však klid nezaručovalo – mnoho Němců pobývajících ve Francii bylo vnímáno jako kolaboranti a byli zatýkáni a posíláni do internačních táborů. Následujícího roku píše krátkou novelu na téma exilu a antisemitismu. V květnu roku 1940 však Němci útočí Francii, čímž vytváří západní frontu. Tato událost, ke které došlo po kapitulaci Belgie, mění rozhodnutí Werfelových v zemi zůstat. Jejich následující prožitky pak připomínají dobrodružný román – rodina se pokouší obnovit propadlá americká víza, ale po postupu německých vojsk prchají a bez platných víz se pokouší půjčeným autem dostat do Španělska a Portugalska. Nakonec se několik týdnů zdrží v Lourdech – významném poutním místě, známém díky zjevení Panny Marie, která se zde ve druhé polovině 19. století zjevila později svatořečené Bernadeté. Werfel se během pobytu v této oblasti s tímto příběhem a všemi okolnostmi důvěrně seznámil a přislíbil sepsání díla na motivy tohoto zázraku, pokud se mu bezpečně podaří s rodinou dostat do Ameriky.¹⁹¹ K tomu nakonec došlo, cesta tam však byla opět protkána celou řadou událostí. Poté, co se rodině opět nepodařilo získat španělská a portugalská víza, rozhodli se podniknout riskantní let zpět do Francie. Zde se jim konečně, za pomoci významného amerického novináře Variana Fryeho (jenž pomohl z vichystické Francie

¹⁸⁸ Tyto texty nejsou pro tuto práci podstatné, přesto by byla škoda je odbýt jen jednou větou. S jedním tímto textem nás seznamuje přední český filolog a překladatel Hanuš Karlach v doslovu již zmíněných *Čtyřiceti dnů* (jedná se o vydání sedmé, toho překladu třetí z roku 2015). Vzhledem k faktu, že text je v kontextu dnešních událostí aktuálnější než kdy jindy, zanechám jeho část v příloze – a to i přes to, že s tématem práce prakticky nesouvisí. Může nám však dokreslit podobu Franze Werfela zase o něco konkrétněji. Viz příloha č. 3).

¹⁸⁹ Genocida Arménů a Franz Werfel. In: WERFEL, Franz. *Čtyřicet dnů*, 2015, s. 743.

¹⁹⁰ WAGENER, Hans. *Understanding Franz Werfel*, 1993, s. 12.

¹⁹¹ WAGENER, H. *Understanding Franz Werfel*, 1993, s. 13.

uprchnout před nacisty několika tisícovkám dalších lidí) a pozdějšího držitele čestného titulu Spravedlivý mezi národy, daří víza získat. V doprovodu významných spisovatelů bratrů Mannových a jejich rodiny přejíždí vlakem severní Francií, přechází pěšky Pyreneje a poté pokračují vlakem do Madridu. S jejich dvanácti zavazadly – obsahujícími mimo jiné i Werfelovy rukopisy a originální Mahlerovy skladby – je následuje již zmíněný Varian Fry. Skupina pak dále pokračovala letadlem do Lisabonu, až nakonec nastoupili na loď, která je konečně dovezla do cílové destinace. Rodina se nakonec – díky pomoci přátel, kteří jim zajistili dům – usadila v Hollywoodu.¹⁹²

Závěr života

Přestože rodina zpočátku nedisponovala téměř žádnými financemi, Werfel, věrný svému slibu, okamžitě začíná s psaním *Písně o Bernadetě*. Navíc díky překladu jeho novely *Zpronevěřené nebe: příběh služebnice* z roku 1939 do angličtiny si rodina starosti s živobytím rozhodně dělat nemusela. Do konce roku bylo prodáno téměř 150 000 výtisků, což Werfela vyšvihlo mezi nejbohatší autory z řad německých uprchlíků. Překlad jeho *Čtyřiceti dnů* mu zajistil celonárodní slávu, skvělým úspěchem bylo taktéž provázeno vydání *Písně o Bernadetě*. S jeho slávou však přichází i zhoršení jeho zdravotního stavu. V následujících měsících prodělal dva vážné infarkty. V následujících pár letech ještě stihnul vydat několik děl, nakonec však ale, pouhé tři měsíce po konci války, podléhá svým srdečním komplikacím. Dne 17. srpna roku 1945 je nalezen ve své pracovně, při práci na své sbírce básní, mrtev.¹⁹³

„Musíte pochopit jednu věc: Franz Werfel je náš národní hrdina. Napsal náš národní epos, Jeho velké dílo je pro nás útěchou – ne, není to útěcha, tu nelze najít, je však pro nás eminentně důležité, že ta kniha existuje! Zaručuje – a to Vám potvrdí každý Armén, ať žije v Los Angeles, v Paříži, v Jeruzalémě nebo v Bejrútu -,že to, co se stalo našemu národu, nikdy, nikdy neupadne v zapomnění!“¹⁹⁴

¹⁹² Ibidem.

¹⁹³ Ibidem, s. 14-15.

¹⁹⁴ JUNGK, P. S. *Franz Werfel: příběh života*. 1997, s. 213.

3.3 80letá odmlka

„Ještě v roce 1965 mohlo být vyvraždování Arménů označováno za ‚zapomenutou genocidu‘ zasypanou v povědomí většiny světa pod ‚nánosem mlčení‘ a neexistovala dokonce ani jediná komplexní vědecká publikace, památník či muzeum, které by toto hrůzy připomínaly.“¹⁹⁵

Je s podivem, že otřesné události Meč Jeghernu unikaly světové pozornosti po tak dlouhou dobu. Přestože na posun v tureckém stanovisku tato dlouhá odmlka neměla prakticky žádný vliv,¹⁹⁶ Evropa se po několika desetiletích začala probouzet. Po mnohaletém spánku jako by vytrvalost a snaha připomínat stále nedořešenou otázku viny chytila druhý dech. Výše uvedená citace autorů *Katastrofy křesťanů* (o této monografii bude řeč níže) ale dosti jasně vyznačuje, v jakém žalostném stavu se obecné povědomí nacházelo. Koncem 60. let však arménské události vstávají z popela. Duchové nedořešených křivd, před kterými se viník ani nesnaží skrývat, neboť je z většiny považuje za neodůvodněné,¹⁹⁷ opět nabírají na síle.

V českém prostředí se však – již před obdobím oněch 60. let – vyskytuje jedna osobnost, která tuto zjevnou (a v té době takřka stoprocentní) absenci odborných děl dotýkajících se arménské genocidy nabourává. Jedná se o osobnost veřejnosti málo známou, která si v průběhu života prošla zajímavou cestou. Nyní se na jeho život podíváme o něco blíže.

¹⁹⁵ ŘOUTIL, Michal, KOŠTÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 14.

¹⁹⁶ ŠAGINJAN, Vagaršak. *Dějiny Arménie*, 2001, s. 109.

¹⁹⁷ Jedná se o dosti obsáhlý problém – k tureckému popírání arménské genocidy se vyjadřovalo již mnoho odborníků. Známým je například výklad Yvese Ternona, který v turecké rétorice popírání vidí tři hlavní argumenty, o které se turecké stanovisko opírá – 1) *převrácení odpovědnosti* (tvrzení, že Arméni sami zradili tureckou důvěru a sami se dopouštěli protiturecké genocidy), 2) *popírání genocidního úmyslu* (Turecko sice určité násilné situace přiznává, odmítá však jejich genocidní charakter), 3) *poukazování na nesrovnalosti ve statistických údajích* (zejména co se týče počtu Arménů žijících na území Osmanské říše před 1. světovou válkou a samozřejmě i ve vztahu počtu celkových obětí). Souhrnně pak pan Ternon toto absurdní a paradoxní turecké stanovisko shrnul následující frází – „*Nic se jim nestalo, přesto si to plně zasloužili.*“ (TERNON, Yves. *Genocidy XX. století*, 1997, s. 163).

3.3.1 Josef Guttmann

Tento český intelektuál židovského původu, přítel Závaše Kalandry, pracoval většinu svého života jako novinář a politik. Od roku 1921 byl členem KSČ, ve které se zpočátku dosti angažoval (člen politbyra, řídil Rudé právo, jedna z čelních osobností bolševického křídla strany).¹⁹⁸

Zlom v jeho životě však začíná počátkem 30. let, kdy se kolem jeho osoby postupně utváří kruh opozičních intelektuálů. Tito pak začínají vedení Kominterny i KSČ nejprve skrytě, později i ve stranickém tisku, dosti odsuzovat. Nutno však zmínit, že tento názor s nimi sdíleli i další vedoucí členové – jako např. již zmíněný Závaš Kalandra či Jan Šverma. Kritika dosedala zejména na strategii strany vůči nastupujícímu nacismu, kdy Guttmann dodával, že „*v době ohrožení demokracie fašismem bude třeba přehodnotit pozici sektářské výlučnosti komunistické strany a pokusit se navázat vztah s dalšími složkami dělnického hnutí, především se sociálními demokraty.*“¹⁹⁹ Apeloval tedy na opatrnou formu spolupráce s těmito stranami, avšak při zachování rovnoprávnosti a suverenity všech zúčastněných.

Nakonec však Guttmann zůstává sám, jeho spojenci tuto opoziční skupinu v zásadních momentech opouštějí. Následného „nápravné řízení“ – v podobě své veřejné sebekritiky a následného exilu do Moskvy – se odmítá účastnit a místo toho své názory publikuje a ve formě *Memoranda* rozesílá vedoucím členům. Následuje jeho okamžité vyloučení ze strany a proti jeho osobě nastupuje mohutná diskreditační kampaň²⁰⁰ (která měla mimo jiné za výsledek, po vítězství KSČ v roce 1948, že jeho osoba cíleně upadá v nevědomí veřejnosti – z toho důvodu o jeho pozdějším životě není mnoho zpráv).

Jedná se sice o velmi zajímavou osobu, pro rozsah práce však není možné ji věnovat více prostoru. Následující události tedy zmíním jen velmi stručně – poté, co je ze strany vyloučen i Závaš Kalandra (necelé tři roky po Guttmannovi), se tyto dva spojí a veřejně kritizují komunistickou politiku. Vydávají spolu pár brožur a pokouší se založit politickou

¹⁹⁸ KOLÁŘ, František. *Politická elita meziválečného Československa 1918-1938: kdo byl kdo [za první republiky]*, 1998, s. 72.

¹⁹⁹ PELIKÁN, Čestmír. Několik životů Josefa Guttmana. *Kapitál* [online], 2021. [cit. 2022-07-09]. Dostupné z: <https://kapital-noviny.sk/nekolik-zivotu-josefa-guttmana/>

²⁰⁰ *Biografický slovník českých zemí* 20, 2017, s. 829-831.

stranu. Přítrž jejich snahám však učiní Mnichovská dohoda a následující události. Toho roku také Guttman emigruje. Nejsou známy přesné detaily, nakonec se mu však daří dostat do Spojených států.²⁰¹ Zde se také později sblíží s tamější židovskou komunitou. Píše mnoho článků a recenzí zaobírajících se otázkou českého židovstva či analýzou totalitních režimů. Stěžejní je pro nás však až rok 1946, kdy publikuje – nejen pro tuto práci dosti zásadní – studii. Ta vychází o dva roky později v anglickém překladu pod titulem *The Beginnings of Genocide: An account of the Armenian Massacres in World War I*, tedy *Počátky genocidy: vylíčení masakrů Arménů za první světové války*. Zde nejspíše drží prvenství v pokusu o definici genocidy jakožto „záměrného a organizovaného vyvražďování jistého etnika v masovém rozsahu“.²⁰² A navíc zde právě jako jeden z prvních i porovnává arménské masakry s masakry židovskými. V tomto ohledu se tedy jedná o skutečný unikát. Toho roku však ale stopy o jeho osobě mizí, jsou zde však jisté teorie, že následně tvořil pod mnohými pseudonymy. Josef Guttman umírá deset let od vydání již zmíněné publikace, roku 1958, ve věku 56 let.²⁰³

3.3.2 České překlady zahraničních děl

Nyní se přesuneme do druhé poloviny minulého století. Přesto, že na ryze české dílo vyjadřující se k Mec Jeghernu budeme muset ještě několik desetiletí počkat, v době od samotné genocidy k jejímu téměř stoletému výročí se český čtenář mohl s událostmi kolem arménských masakrů setkat alespoň díky překladům několika knih. Níže se tedy podíváme na ta zahraniční díla, jež byla přeložena a publikována v českém prostředí v době od vydání poslední knihy s tematikou arménské genocidy (*Čtyřicet dnů* Franze Werfela z roku 1933, resp. 1934 v českém překladu) do současnosti.

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² PELIKÁN, Čestmír. *Několik životů Josefa Guttmana*, 2021. Srov. *From the history of the UN “Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide” adopted on December 9, 1948* [online]. [cit. 09. 07. 2022]. Dostupné z: <http://www.genocide-museum.am/eng/un.php>

²⁰³ KOLÁŘ, František. *Politická elita meziválečného Československa 1918-1938*, 1998, s. 72.

Arménie, tři tisíce let dějin a kultury (1973, český překlad 1976)

Autorem tohoto díla je německý archeolog a odborník na blízký východ Burchard Brentjes, žijící v letech 1929–2012. Studia mu přerušila druhá světová válka, poté vstupuje do komunistické strany. Ve studiích následně pokračuje na saské Univerzitě Martina Luthera v oboru historie, se zaměřením na pravěk, starověk a archeologii. Je autorem mnoha odborných děl zkoumajících historii a archeologii střední Asie.²⁰⁴ Do češtiny mu byla přeložena následující díla – kniha *Zlatý věk lidstva*²⁰⁵ z roku 1973, kde autor popisuje počátky společností v oblasti Blízkého a středního východu a dále *Jak zvířata zdomácněla*²⁰⁶ z roku 1979, kdy čtenáře seznamuje s historií domestikace domácích zvířat.

A na závěr pro nás kniha nejpodstatnější – *Arménie, tři tisíce let dějin a kultury*. Je třeba však upozornit, že – stejně, jako je tomu i u knih předchozích – se jedná o dílo poměrně dosti „budovatelsky“ zabarvené.²⁰⁷ Je nutné tedy knihu a informace v ní obsažené vnímat s často přítomným ideologickým podtextem. Přesto, že dílo není vědecky objektivní, pracuje autor s řadou důležitých primárních zdrojů – jedná se například o mnohá svědectví, zejména již zmíněného německého kněze Lepsia či amerických, francouzských, německých a dalších konzulů. Genocidě se autor věnuje již zpočátku díla, v kapitole *Martyrium arménského národa*. Poté se však vrací k počátkům historie arménského národa – zmiňuje jeho dějiny, kulturu, výklad pak doplňuje řadou nákresů a fotografií. Pokud tedy odhlédneme od ideologických postojů a frází, může kniha poskytnout – zejména z archeologického hlediska – mnoho zajímavých informací.

Genocidy XX. století (1995, český překlad 1997)

Autorem dalšího díla je uznávaný francouzský odborník Yves Ternon, který i přes svůj vyšší věk – letos oslaví 90. narozeniny – platí stále za velmi uznávaného znalce v mnoha

²⁰⁴ Burchard Brentjes. *Second.wiki* [online]. 2020 [cit. 04. 07. 2022]. Dostupné z: https://second.wiki/wiki/burchard_brentjes

²⁰⁵ BRENTJES, Burchard. *Zlatý věk lidstva*, 1973.

²⁰⁶ BRENTJES, Burchard. *Jak zvířata zdomácněla*, 1979.

²⁰⁷ Viz např. „*jedině císařská vláda v Berlíně by byla mohla ‚Mladoturky‘ donutit, aby toto krveprolévání zastavili. Ale záleželo někdy nějakému imperialismu na lidských životech?*“ (BRENTJES, Burchard. *Arménie*, 1976, s. 9) a mnohá další.

oblastech. Jedná se o chirurga, člena mezinárodní organizace Lékařů bez hranic a profesora historie v jedné osobě,²⁰⁸ který dokonce před pár lety přednášel na naší fakultě v rámci symposia o genocidách. Je autorem mnoha děl na téma zločinů proti lidskosti, se zaměřením na židovskou, arménskou a rwandskou genocidu; mimo to však zkoumá i fenomén popírání těchto událostí.

Z jeho díla bych jistě zmínila alespoň *La Cause arménienne*,²⁰⁹ *Histoire de la médecine SS*,²¹⁰ *Raspoutine, une tragédie russe*,²¹¹ a *Guerre et Génocides au XXe siècle*.²¹² Do češtiny pak bylo doposud přeloženo pouze jedno jeho dílo – *Genocidy XX. století*,²¹³ a to roku 1997 – v té době se tak v kontextu české literární scény jedná o skutečný unikát.

Toto dílo, jež si klade za cíl čtenáře seznámit s genocidou v celé své komplexnosti, se skládá z pěti částí. První se zabývá genocidou obecně z pohledu práva. Autor zde zkoumá i historii terminologického vývoje, zmiňuje a rozebírá *Úmluvu o genocidě* přijatou valným shromážděním OSN roku 1946. Ve druhé části pak věnuje prostor samotnému slovu genocida – analyzuje jej, rozebírá jeho podstatu. Třetí část, s titulem *Genocidy XX. století*, je pak již věnována konkrétním událostem – genocidě židovské, arménské, kambodžské a genocidám v Sovětském svazu. Všechny zmíněné pak popisuje i přes kratší rozsah ve vší preciznosti. Zkoumá jejich motivy, průběh, srovnává je mezi sebou. V předposlední části se věnuje genocidním masakrům – a to jak těm dávným (starověké Řecko, Řím, křesťané), tak moderním na území Asie, Číny a Ameriky. Závěr práce je pak věnován problematice intervence, se zaměřením na kurdskou otázku a jugoslávské masakry.

²⁰⁸ Yves Ternon. *Radio France* [online], [cit. 04. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.radiofrance.fr/personnes/yves-ternon>

²⁰⁹ TERNON, Yves. *La Cause arménienne*, 1983.

²¹⁰ Spoluautor Socrate Helman. TERNON, Yves. HELMAN, Socrate. *Histoire de la médecine SS ou le mythe du racisme biologique*, 1969.

²¹¹ TERNON, Yves. *Raspoutine, une tragédie russe*, 1991.

²¹² TERNON, Yves. *Guerres et Génocides au XXe siècle*, 2007.

²¹³ TERNON, Yves. *Genocidy 20. století: zločinný stát*, 1997.

Z mého pohledu se jedná o velmi zdařilé dílo, které i přes rozsah svého záběru v malém rozsahu kvalitně seznamuje čtenáře s problematikou genocidy i jejími konkrétními případy v celé její šíři.

Dějiny Blízkého východu (1995, český překlad 1997)

Anglo-americký historik a odborník na orientální studia Bernard Lewis překládá zajímavou monografii zachycující dějiny v oblasti Blízkého východu od počátku křesťanství, zrození islámu po moderní dějiny. Autor se zde pak zaměřuje nejen na politické dějiny – prostor je zde věnován i dějinám kultury, hospodářství a dalších. Samotný text je pak doplněn množstvím fotografií, nákresů a map. Setkala jsem se zde však místy s poměrně jednostranným výkladem, který příliš nereflektoval pohledy obou zúčastněných stran – např. *„Anglo-francouzská nadvláda dopřála Blízkému východu také liberální ekonomiku a politickou svobodu. I když podléhala různým omezením, poskytla zemím této oblasti větší volnost, než jakou měly možnost poznat v minulosti a jaká je čekala v budoucnosti.“*²¹⁴

Arménské genocidě je tu pak věnováno několik odstavců. Autor zmiňuje Vanské povstání a následné násilné deportace. K tomuto pak ale dodává následující: *„Protože říše vedla válku, eskortovaly Armény místo vojáků a policistů narychlo vytvořené oddíly z řad místních obyvatel. [...] rozhodně při odsunu zahynuly statisíce a dost možná i přes milion Arménů. [...] Vláda se snažila těmto zločinům zabránit. V archivech se zachovaly telegramy z vysokých úředních míst, které svědčí o tom, že se násilí na Arménech pokoušela zastavit a trestala ho“.* Což je stanovisko, kterému dosti odporují informace z jiných monografií.²¹⁵

²¹⁴ LEWIS, Bernard. *Dějiny Blízkého východu*, 1997, s. 313,

²¹⁵ Vše již bylo řečeno výše, zde tedy jen připomenu například zmíněnou likvidaci arménské inteligence (počínaje 24. dubnem 1915) z rozkazu Taláta Paši; vznik a působení SO, které v organizaci deportací hrály zásadní roli a které vznikly oficiálně na podnět Envera Paši roku 1913; rozhovor mezi Enverem Pašou a Johannem Lepsiem, kterému bylo na jeho přímmluvu za arménskou menšinu Enverem odpovězeno, že je naopak potřeba s Armény, jakožto s vnitřním nepřítelem, skoncovat a mnohé další.

Dějiny Arménie od počátku až do roku 2000 (2001)

Dalším dílem je útlejší kniha s názvem *Dějiny Arménie od počátku až do roku 2000*. Jejím autorem je vystudovaný žurnalista Vagaršak Šaginjan, původem Armén, jenž však od 90. let pobývá v Praze, kde na FF UK zajišťuje výuku arménštiny. O autorovi však prakticky neexistují zmínky – jediná, kterou se mi podařilo nalézt, je z recenze na tuto knihu z periodika *Mezinárodní politika*.²¹⁶ Což zde zmiňuji z následujícího důvodu – pokud je Šaginjan sám autorem tohoto českého díla, znamenalo by to, že by kniha jednak měla být umístěna až v následující kapitole, ale především by to znamenalo, že první odborné dílo v našem prostředí arménskou genocidu reflektující by vzniklo o více než 10 let dříve před zde prvním zmíněným (*Stereotypní obrazy* autorky Petry Košťálové). I přesto však toto dílo nechám součástí této kapitoly, jelikož autor zkrátka není Čech.

Nyní již k samotnému dílu. Sepsané s myšlenkou na učebnicový text určený právě studentům FF UK vychází roku 2001 – tedy jednak v době 10letého výročí vyhlášení nezávislé Arménské republiky a hlavně v době druhého, daleko staršího, výročí – v tomto roce si totiž arménský národ připomínal 1 700 let od přijetí křesťanství.²¹⁷

Autor nás provází arménskou historií stručně, přesto však v celé její šíři – počínaje dobou kamennou a konče počátkem našeho tisíciletí prochází čtenář všemi zásadními momenty dějin tohoto starobylého národa. Dílu může být sice vytýkána zkratkovitost, ta je však vzhledem k vytyčeným cílům logická.²¹⁸ V závěru své recenze k tomuto dílu uvádí její autor Václav Poštolka zajímavou paralelu mezi naším a arménským národem – obě země dle něj postihly rány osudu, jež se dotkly jejich území a poukazuje taktéž na lokaci obou států, které se nacházejí „na střetu zájmu větších sousedů“.²¹⁹

Arméni (1998, český překlad 2003)

Autorem této významné monografie je britská historička a odbornice na raně středověkou historii Anne Elizabeth Redgate. Ta se zaměřuje především na anglo-saské dějiny, zejména

²¹⁶ Recenze: Poštolka, Václav *Mezinárodní politika* 2002 26, č. 1, s. 42

²¹⁷ Ibidem.

²¹⁸ Autor již v úvodu podotýká, že jeho záměrem je sepsat dílo stručné, určené širší veřejnosti (ŠAGINJAN, Vagaršak. *Dějiny Arménie*, 2001 s. 3).

²¹⁹ Recenze: Poštolka, Václav. *Mezinárodní politika* 2002 26, č. 1, s. 42.

na historii britských ostrovů 9.–11. století a dále pak na raně středověkou Arménii a na etnickou a národní identitu.²²⁰

Arménské genocidě autorka nevěnuje mnoho prostoru; nalezneme zde pouze několik odstavců (ze kterých však poměrně zřejmě vyplývá autorčino stanovisko²²¹) – v celém prostoru práce se text jeví dosti objektivně, v této části o genocidě však na mě text působí až jakýmsi sterilním dojmem. Dosti detailně však autorka seznamuje s historií arménského etnika, a to od roku 1165 před Kristem do doby vydání knihy. V závěru je kniha doplněna o chronologický přehled arménských královských dynastií, dále o zajímavé shrnutí všech prací o Arménech a Arménii v českém jazyce, veškeré dostupné souborné překlady z arménštiny do češtiny a popis česko-arménských styků a pracích z nich vycházejících.

Celkově se jedná o velmi přínosné a čtivé dílo, které v našem prostředí opět nemá obdoby – možná ale jen do doby vydání očekávaných *Dějin Arménie* níže zmíněného kolektivu autorů Řoutil – Košťálová – Pecha – Sochová.

Pohádka o poslední myšlence (1989, český překlad 2004)

Následujícího roku je pak do češtiny přeloženo další dílo, a to *Pohádka o poslední myšlence*. Jedná se o historický román z pera německo-židovského spisovatele Edgara Hilsenratha, přeživšího holocaustu, jež vypráví příběh arménské genocidy ve formě „pohádky“.²²² Hlavní postavou je umírající Armén, kterému jistý orientální vypravěč pohádek vypráví příběh o arménském lidu, jeho historii, zvycích i zažitých hrůzách.

„Už když jsem psal *Noc*, věděl jsem, že se v Turecku odehrál holocaust. [...] Řekl jsem o záměru svému agentovi v Americe. Byl nadšený. Měl pocit, že by mohla od roku 1933, kdy vyšlo *Werfelových Čtyřicet dnů*, vyjít další knížka s touto tematikou. Věděl jsem, že mne budou s *Werfelem* porovnávat. Nakonec mne to stejně dostihlo. Poznal jsem,

²²⁰ Staff Profiles: Anne Redgate. *Newcastle University* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.ncl.ac.uk/hca/people/profile/anneredgate.html>

²²¹ „Počátkem roku 1915 bylo Turecko drtivě poraženo Ruskem, s nímž mělo v Arménii společnou hranici. Následovala genocida. Podezíravost turecké vlády nepřekvapuje, uvědomíme-li si předcházející arménskou agitaci, dřívější reálné i nereálné hrozby, a trvalou účast ruských i zahraničních Arménů v boji na straně spojenců.“ (REDGATE, Anne E. *Arméni*, 2003 s. 283).

²²² LUKAVEC, Jan. *Bobelian, Michael Děti Arménie: recenze*. *ILiteratura.cz* [online]. 2014 [cit. 05. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.iliteratura.cz/Clanek/32821/bobelian-michael-deti-armenie>

že to nemusím napsat lépe, ale prostě jen jinak. A to jsem udělal. A sepsal jsem příběh genocidy jako pohádku.“²²³

Plameny nenávisti (2001, český překlad 2006)

Autorem je současný americký historik a profesor východoevropských studií na Stanfordské univerzitě Norman N. Naimark. Oborem jeho zájmu jsou moderní dějiny východní Evropy, genocidy a etnické čistky. Do češtiny byla přeložena pouze jeho komparativní studie s titulem *Plameny nenávisti, etnické čistky v Evropě 20. století*. Z dalších jeho knih možno zmínit *Genocide: A World History*,²²⁴ *Stalin's Genocides (Human Rights and Crimes against Humanity)*²²⁵ a mnohá další.

V již zmíněné studii se autor na relativně dosti malém prostoru věnuje pěti náročným tématům. Zaobírá se 1) anatolskými Armény a Řeky, 2) útokem nacistů na Židy, 3) deportacemi Čechů, Ingušů a krymských Tatarů, 4) vyhnáním Němců z Polska a Československa a 5) válkou v Jugoslávii.

Nutno však říci, že v odborných kruzích nebylo jeho dílo všeobecně pozitivně přijato. K tomuto například velmi zajímavá německá esej z pera česko-německého páru historiků Evy Hahnové a Hanse Henninga Hahna.²²⁶ Zde jen krátce zmíním, že je autorovi vytýkána řada nedostatků v interpretaci historie: předkládá zjednodušující pohledy, aniž by je podřídil kritickému zkoumání, využívá a odkazuje se na zdroje, jež byly mnohdy odsouzeny i renomovanými ústavy – zkrátka je mu vytýkána nedostatečná míra kritického postoje, který „je povinnost. [...] *Všechno ostatní je velikášství nebo nezodpovědnost; i tehdy, když je vedeno nejlepšími úmysly.*“²²⁷ Pro úplnou představu výše zmíněné

²²³ Pohádka o poslední myšlence. *Host Brno* [online], [cit. 05. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.hostbrno.cz/pohadka-o-posledni-myslence/>

²²⁴ NAIMARK, Norman M. *Genocide: A World History*, 2017.

²²⁵ NAIMARK, Norman M. *Genocides (Human Rights and Crimes against Humanity)*, 2010.

²²⁶ In: *Soudobé dějiny* 2007, 14 (2), s. 488-500. Jedná se o překlad německé eseje HAHN, Eva – HAHN, Hans Henning: Alte Legenden und neue Besuche des „Ostens“: Über Norman M. Naimarks Geschichtsbilder. Překladatel Petr Šafařík. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 54, č. 7–8 (2006), s. 687–700.

²²⁷ Autorem tohoto citátu je vlivný rakousko-britský filosof Karl Raimund Popper. Ibidem, s. 489.

rozhodně nestačí, esej manželů Hahnových však k otázce Naimarkovy kontroverze přispívá nemalým dílem.

Dějiny Turecka (2003, český překlad 2010)

Dalším dílem reflektujícím alespoň zčásti genocidu Arménů je kniha z populární edice Dějiny států od Nakladatelství Lidových novin – jedná se o *Dějiny Turecka* dvou významných německých orientalistů a turkologů Klause Kreisera a Christoha K. Neumanna. Autoři se zde zaměřují na politické, hospodářské, kulturní a sociální dějiny. Počínaje předislámským obdobím následně autoři provází tureckým středověkem, důraz poté kladou do období mezi léty 1512–1826 a dále pak pokračují moderními dějinami. Závěr tvoří zajímavá kapitola reflektující vývoj a současný vztah mezi Čechy s Turky, ve které taktéž autoři zachycují obraz Turků a jejich národa v české kultuře.

Děti Arménie (2009, český překlad 2013)

Předposledním přeloženým dílem, které bych ráda zmínila, je kniha *Děti Arménie: zapomenutá genocida a stoletý boj o spravedlnost*, vydaná nakladatelstvím Paseka. Jejím autorem je známý arménský spisovatel, právník a žurnalista Michael Bobelian. Tento autor, patřící ke třetí generaci arménské diaspory, zkoumá historii genocidy, následné šíření povědomí i jeho umlčování, soud s tureckými viníky, arménské pomsty, sliby nejenom západních mocností, ale i Stalinovy teze bez skutečného aktu pomoci. Poukazuje na americké snahy, tak velmi opatrné vůči Turecku, významnému strategickému partnerovi. Taktéž zmiňuje potlačení snah o zfilmování Werfelových Čtyřiceti dnů po nátlaku tureckého velvyslanectví.

Přesto, že se jedná o příslušníka arménské menšiny, kniha působí dojmem, že se autor snaží popisované události předkládat objektivně – přiznává například, že spory uvnitř arménské komunity a její nejednotnost jsou jedním z důvodů, proč na tyto události až do 60. let usedal prach, či poukazuje na přemrštěnou „*všudypřítomnost genocidy v životě a myšlení současných Arménů*“ a na *možná nebezpečí odvozování vlastní identity z dávné*

*tragédie, z toho, že si dnešní Arméni až příliš zakládají na vlastní minulosti a ne na vlastní budoucnosti.*²²⁸

Kniha šepotů (2009, český překlad 2015)

Známý román rumunského ekonoma, politika a spisovatele arménského původu Varujana Vosganiana provází čtenáře osudy mnoha pamětníků. Jedná se o unikátní dílo, které díky navzájem se prolínajícím příběhům seznamuje nejen s událostmi Mec Jeghernu, ale i s předcházejícími arménskými masakry konce 19. století, či naopak s událostmi nadcházejícími – s komunistickým znárodňováním, vyhoštěním příslušníků nejen arménské elity na Sibiř či s jejich následnou repatriací. Samotnou genocidu pak ale autor dokumentuje velmi podrobně.

Jedná se o vsutku originální dílo a je škoda, že mu je i nyní v našem prostředí věnováno málo pozornosti. Více k tomuto například bohemista, teolog, editor a překladatel Jan M. Heller: *„Kniha šepotů nabízí nejen další originální pohled na arménskou genocidu, ale také originální pohled na možnosti jejího literárního zachycení, [...] představuje poučené, kultivované psaní o tématu, o kterém by se nemělo mluvit jen šeptem.*²²⁹

Holokaust a jiné genocidy (2012, český překlad 2016)

Tuto kapitolku zakončíme rozšířeným českým vydáním původně nizozemského díla s titulem *Holokaust a jiné genocidy* z edice Moderních dějin. Jedná se o populárně naučnou knihu, která si přes nutnou zjednodušenost (danou především krátkým rozsahem) klade za cíl seznámit čtenáře se zásadními momenty z dějin genocid minulého století – počínaje židovským holokaustem a genocidou arménskou, kambodžskou, rwandskou, jugoslávskou a konče hladomorem na Ukrajině v letech 1932-1933.

Jistě jde o zajímavé dílo, vnímám ho jako vhodné však spíše ke studijním účelům na základní/střední škole. Je třeba i podotknout, že určitá zjednodušení vedou k nepřilíš

²²⁸ LUKAVEC, Jan. Bobelian, Michael Děti Arménie: recenze. *iLiteratura* [online] 2014 [cit. 05. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.iliteratura.cz/Clanek/32821/bobelian-michael-deti-armenie>

²²⁹ Recenze - HELLER, Jan M. Vosganian, Varujan Kniha šepotů. *ILiteratura* [online]. [cit. 10. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.iliteratura.cz/Clanek/37615/vosganian-varujan-kniha-sepotu>

přesné interpretaci dotyčných událostí, což knize na přesvědčivosti značně ubírá – místy zde jsou i faktografické nepřesnosti, zejména co se dat týče.²³⁰

3.4 Česká díla od roku 2012 do současnosti

Stereotypní obrazy a etnické mýty (2012)

Nejspíše prvním českým odborným dílem zmiňujícím arménskou genocidu je kniha *Stereotypní obrazy a etnické mýty – kulturní identita Arménie*, jejíž autorkou je významná česká armenistka a etnoložka doc. PhDr. Petra Košťálová, Ph.D. Přestože zde arménská genocida netvoří páteř díla, i tak je třeba ji alespoň krátce zmínit právě kvůli již zmíněnému prvenství.

Nejprve však ale pár informací o autorce. Paní docentka Košťálová (rozená Kohoutková) je absolventkou FF UK v oboru armenistika-etnologie, dále pak studovala na Université Paul Valéry ve francouzském Montpellieru. Oborem jejího zájmu je obecně region Kavkazu, zejména však ale dějiny a literatura Arménů, dále pak téma stereotypů a etnicity, kolektivní paměti a další. Významné jsou pak její překlady primárních arménských pramenů a literatury – tímto se mimo jiné zabývala i ve svých závěrečných pracích (diplomová práce *Sajat Nova, arménský básník 18. století*, rigorózní práce *Zlatý věk arménské trubadúrské lyriky*, habilitační práce *Šimon Polský, Putování 1608-1618: cestopis a kroniky arménského poutníka*).²³¹ Krom již zmíněných *Stereotypních obrazů*, které budou více rozebrány dále, bych z jejích monografií zmínila jistě alespoň *Arménské kroniky od jezera Van*,²³² *Písně země Nairi (lidové a trubadúrské písně středověké*

²³⁰ Viz např. „Dvacátého třetího května 1915 vydal Talât oficiální rozkaz k závěrečné deportaci veškerého arménského obyvatelstva.“ (HAPEREN, Maria van, a kol. *Holokaust a jiné genocidy*, 2016, s. 57). Srov. „Ministr vnitra Talât Paşa předložil kabinetu 26. května 1915 návrh zákona (tezkire) o přesídlení obyvatelstva a Sněmovna poslanců (Meclis-i Mebusan) jej 27. května přijala. Velkovezír Said Halim Paşa podepsal zákon o dva dny později.“ (ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017 s. 131).

²³¹ Doc. PhDr. Petra KOŠŤÁLOVÁ, Ph.D. *Ústav východoevropských studií: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://uves.ff.cuni.cz/cs/doc-phdr-petra-kostalova-ph-d/>

²³² KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Arménské kroniky od jezera Van: XVI.-XVIII. století*, 2011.

Arménie)²³³ či *L'image de l'Autre dans les chroniques arméniennes*.²³⁴ Dále je spoluautorkou již zmíněné monografie *Katastrofa křesťanů – likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků v Osmanské říši 1914-1923* a připravované monografie s titulem *Dějiny Arménie*. Krom knižní činnosti je třeba ale také zmínit množství vydaných článků v českých i zahraničních časopisech (*Nový Orient*, *Slovanský přehled*, *Český lid*, *Dějiny a současnost*, *Journal of Armenian Studies*, *Revue of Religious Studies and Armenology* atd.).²³⁵

S Petrou Košťálovou jsem mimo jiné krátce probírala i její názor ohledně vztahu naší republiky k arménské genocidě. Ten autorka vnímá „*Obecně asi jako opatrný postoj země, v níž arménská lobby není nijak silná a historická přítomnost arménské diaspory není staršího data.*“²³⁶ Mírně skeptické stanovisko pak zastává i ohledně větší angažovanosti naší země v této otázce „*Vzhledem k výše uvedeným důvodům si nemyslím, že to lze, byť je to otázka asi primárně pro politology. Každopádně mnohem větší hráči v regionu – Francie i Německo (to až roku 2016) – arménskou genocidu jako takovou uznaly, a na přístupu Turecka to nezměnilo nic. Arménie a diaspora jsou samozřejmě spokojenější, ale pro Turecko je to jen nechtěný nátlak, který vnímají ze strany evropských států.*“²³⁷

²³³ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Písň země Nairi: lidové a trubadúrské písně středověké Arménie*, 2006.

²³⁴ KOHOUTKOVÁ, Petra. *L'image de l'Autre dans les chroniques arméniennes : Les chroniques Mineures de l'Arménie occidentale – la vie quotidienne des Arméniens dans les. . . ottoman* (Omn.Univ.Europ.), 2010.

²³⁵ Více viz <https://uves.ff.cuni.cz/cs/publikace/>.

²³⁶ Odpověď na otázku „*Jak byste obecně zhodnotila postoj naší republiky k Arménské genocidě? Např. i v porovnání s jinými státy.*“ Rozhovor s Petrou Košťálovou vedený 15. 1. 2021 (více viz příloha č. 1).

²³⁷ Odpověď na otázku „*Měla by se republika více angažovat v této záležitosti? Případně jak?*“ Ibidem. Co se tureckého stanoviska týče, krátce mi autorka shrnula i současný postoj Turecka k této problematice. Na otázku, zdali v tureckém postoji je možno v budoucnu čekat nějaký posun, odpovídá následovně: „*V zásadě – za současné turecké vlády – nikoli. Období dialogu mezi Arménií a Tureckem netrvalo tak dlouho (nejvíce se obě země asi přiblížily v letech 2008 a 2009) a pak došlo k opětovnému přerušení kontaktů; navíc současná válka v Karabachu a (tentokrát) i veřejně deklarovaná turecká podpora Ázerbájdžánu jakékoli snahy na tomto poli v nejbližší době vylučují. Turecko se navíc v regionu čím dál tím zřetelněji vymezuje a čím pevnější jeho pozice bude, tím méně má důvodů k jakémukoli dialogu s Arménií, který se navíc týká událostí starých více než sto let a který drtivou většinu obyvatel Turecka vlastně ani nezajímá.*“ Ibidem.

Nyní již ke *Stereotypním obrazům*. Mezi primární cíle této práce bychom mohli řadit analýzu právě etnických mýtů, stereotypních obrazů a symbolů, pomocí kterých je zkoumán proměnlivý fenomén etnicity. Dále nám pak autorka představuje arménský národ v optice jeho specifických rysů, které tvoří jeho kulturní identitu – se zaměřením na již zmíněné základní pilíře arménské společnosti, mezi které řadí arménskou národní církev, jazyk a písmo, národní trauma a diasporu. Všechny tyto informace pak společně dokreslují obraz tak specifického národa, jakými Arméni bezpochyby jsou.

Arménský holocaust (2015)

Dalším dílem je *Arménský holocaust* autora Lukáše Lhořana. Tento kontroverzně přijímaný český autor konvertoval v 15 letech k islámu, od konce 90. let působil v Islámské nadaci v Brně a jako jeden z mála Čechů podnikl pout' do Mekky. Po roce 2010 se však ale s islámem rozešel a konvertoval ke katolictví.²³⁸ Tyto zmíněné události se pak dosti promítly do jeho díla.²³⁹ Z jeho dalších publikací bych zmínila *Islám a islamismus v České republice*,²⁴⁰ *Ježíš Kristus & islám Aneb islám a jeho vztah k Ježíši a křesťanství*²⁴¹ či např. *Eurabia: mýtus nebo realita budoucnosti?*²⁴²

Pro nás podstatné dílo, *Arménský holocaust*, dle autora usilovalo o zaplnění prázdného prostoru českých děl na toto téma při stoletém výročí Mec Jeghernu.²⁴³ Na velmi malém

²³⁸ Bogdan Pilch: Bývalý český muslim Lukáš Lhořan: Islám jako takový neexistuje. Archivováno 4. 5. 2014 na Wayback Machine, *Křesťan dnes*, 30. 11. 2012, zkrácená verze textu z časopisu *Život víry* 11/2012

²³⁹ Na otázku „Měl jste na arménskou otázku jiný pohled jako muslim, resp. je Váš postoj k tomuto stejný, nebo se v průběhu doby proměnil?“ (z rozhovoru vedeného 6. 6. 2022) však odpovídal spíše nekonkrétně: „Ne, mezi muslimy se o tom problému také moc neví. A pokud už, tak je podstatné s jakými muslimy jste. Protože například turečtí muslimové to vesměs odsuzují nebo bagatelizují tvrzeními, že Arméni byli spojenci Rusů. Naopak arabští muslimové Arménům pomáhali a byli s nimi v opozici vůči Osmanům.“ (více viz příloha č.2).

²⁴⁰ LHOŘAN, Lukáš. *Islám a islamismus v České republice*, 2011.

²⁴¹ LHOŘAN, Lukáš. *Ježíš Kristus a islám, aneb, Islám a jeho vztah k Ježíši a křesťanství*, 2015.

²⁴² LHOŘAN, Lukáš. *Eurabia: mýtus nebo realita budoucnosti?*, 2015.

²⁴³ Na otázku (z rozhovoru vedeného 6. 6. 2022) „Co Vás přivedlo k pracím tohoto typu? Kdy se u Vás začal projevat zájem o arménský národ?“ autor odpověděl: „Mne k tomu přivedl zájem o počátky

rozsahu – dílo je spíše brožurového rozsahu – si však autor vytyčil dost široké spektrum zájmu. Např. historii Arménů autor věnuje tři malé stránky – kdy každému jednotlivému období (starověk, středověk, novověk, Arménie v rámci SSSR, Nezávislá Arménie) je věnován jeden, maximálně dva odstavce. Většina témat je zde tedy rozebraných velmi nedostatečně. Velká zkratkovitost by ještě byla vzhledem k záměru autora – tedy informovat širokou společnost o událostech arménské genocidy – pochopitelná, co se však jeví jako dosti nevyhovující, je celkově malá míra odbornosti.²⁴⁴ Poznámkový aparát buďto zcela chybí, či je nedostatečný. K informacím pak autor nepřistupuje kriticky;²⁴⁵ vyvozuje jednodušší závěry, které ale neopírá o dostatečnou argumentaci.²⁴⁶ Dílo se tedy často jeví jako subjektivní.

Pozitivum však jistě spatřuji ve snaze zaplnit téměř prázdné místo na české literární scéně – což se v době stoletého výročí jevílo jako dosti smutné. Motiv práce byl tedy skvělý. Co se zpracování týče, je třeba k dílu přistupovat jako k populárně naučnému textu zpracovanému ne příliš odborným způsobem.

Katastrofa křesťanů (2017)

V této práci již mnohokrát zmíněná monografie kolektivu autorů Michal Řoutil – Petra Košťálová – Petr Novák tvořila v době svého vzniku na odborné světové scéně skutečný unikát. Danou problematiku neselektovali a nezaměřili se pouze na určitou část problému,

křesťanství a historii. Arméni jsou první křesťanský národ na světě, jako první kolektivně přijali křesťanství. A pak jsme viděl, že zde v češtině nebyla žádná dostupná kniha, která by o tom problému hovořila a když bylo výročí 100 let zahájení toho strašného zločinu, který vlastně jen posunul již několik desetiletí trvající vraždění Arménů v Osmanské říši na průmyslovou úroveň, tak jsem chtěl něco aspoň malého udělat.“ (více viz příloha č. 2).

²⁴⁴ Pokoušela jsem se najít recenze na toto dílo – v odborných pracích se mi však nepodařilo nalézt žádnou zmínku a co se čtenářských recenzí týče, těch jsem našla jen velmi malé množství, z kterého nelze vyvodit žádné objektivní informace.

²⁴⁵ Např. na titulní straně autor uvádí dosti často citovanou frázi Adolfa Hitlera „*Kdo si dnes vzpomene na Armény?*“ – tato se však doposud nepodařila ověřit. Tuto informaci zde však autor nezmiňuje.

²⁴⁶ Např. „*Je třeba si připomínat, že právě neschopnost Evropy a USA zabránit či alespoň potrestat arménskou genocidu byla důvodem, proč Adolf Hitler považoval za reálné provést vyhlazení Židů, Romů a Slovanů.*“ (LHOŤAN, Lukáš. *Arménský holocaust*, 2015, s. 9).

ale snažili se jej představit v celé jeho šíři – předkládají nám tedy nejen události samotné arménské genocidy, ale celkový „*proces likvidace všech křesťanských komunit Osmanské říše*.“²⁴⁷ Díky výše zmíněným autorům pak z popela vyvstávají události vyvražďování Asyřanů či perzekuce anatolských a perských Řeků, tedy křesťanů obecně.

Knih samotná je rozdělena na čtyři části. V první z nich nás autoři seznamují obecně s Osmanskou říší a jejími křesťanskými menšinami. Procházíme dějinami říše od období prvních reforem, tzv. *tanzímátu*, do období první světové války; v další kapitole jsou popisovány jednotlivé křesťanské menšiny – tedy Arméni, Asyřané a Řekové –, jejich mnohdy dosti krvavá historie a postavení v rámci říše. Další část je pak věnována stěžejním masakrům v letech 1914-1923. Dosti detailně je popisován průběh, příčiny i důsledky těchto národních katastrof – tedy Mec Jeghernu, Sajfó (asyrské označení pro vyvražďování Asyřanů, znamenající „rok meče“) a Sfagi (řecký termín pro masakr). Třetí část práce popisuje události masakrům následující – tedy např. arménsko-osmanské konflikty v letech 1918-1920 a konstantinopolské válečné soudy s pachateli arménské genocidy, definitivní vyhnání Asyřanů a celkově pokračování asyrské otázky v poválečných letech či tragickou řecko-tureckou násilnou výměnu obyvatelstva. Poslední část práce je pak věnována širšímu kontextu – rozebírá se zde například podíl německého císařství na křesťanských masakrech, otázka kolem kurdské situace či celkově reflexe popisovaných masakrů ve výtvarném umění, literatuře, hudbě a filmu.

Co se autorů týče, o paní Košťálové již byla řeč výše, níže se tedy podíváme na zbylé dva. Mgr. Michal Řoutil, Ph.D. je odborníkem na dějiny východní Evropy, se zaměřením na dějiny ruské kultury a východokřesťanské výtvarné umění. Je také zakladatelem edice Pro Oriente v nakladatelství Pavla Mervarta. Z jeho díla bych uvedla knihu *Nevěřící, odejděte!*²⁴⁸ zaměřenou na diskriminaci a pronásledování křesťanů v oblasti Blízkého východu a severu Afriky. Spolupracoval také na *Dějínách Ruska*,²⁴⁹ či na monografii

²⁴⁷ ŘOUTIL, Michal, KOŠTÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017, s. 73.

²⁴⁸ ŘOUTIL, Michal. *Nevěřící, odejděte!: současné pronásledování křesťanů ve vybraných zemích Blízkého východu a Afriky*, 2020.

²⁴⁹ VYDRA, Zbyněk, ŘOUTIL, Michal, KOMENDOVÁ, Jitka, HLOUŠKOVÁ, Kateřina, TĚRA,, Michal. *Dějiny Ruska*. 2017.

Ve stínu islámu,²⁵⁰ která mapuje nábožensko-etnické skupiny v oblasti Blízkého východu. Je taktéž autorem mnoha odborných článků.²⁵¹ Posledním autorem je PhDr. Petr Novák, Ph.D., absolvent FF UK v oboru historie a politologie, který se zaměřuje zejména na mezinárodní vztahy blízkého východu, dějiny Turecka a česko-turecké vztahy v letech 1918-1945 a na ruskou/sovětskou zahraniční politiku.²⁵²

Na závěr bych jen podotkla, že se jedná o skutečně precizní dílo, které svou šíří záběru a stylem zpracování skvěle vynahrazuje dosavadní absenci českých odborných děl na tato témata. Jeho jedinečnost a kvalitu dokazují i mnohé recenze, viz například reakce českého teologa a publicisty Dana Drápala „*Knihu považuji za naprosto jedinečné dílo, které splňuje veškeré nároky odbornosti, a přitom je psáno velmi čtivě. Předpokládám, že ve svém oboru sehraje podobnou úlohu, jako např. Masarykovo dílo Rusko a Evropa nebo Poválečná Evropa Tony Judta*“.²⁵³

Poslední Velikonoce (2017)

Kniha českého pedagoga, spisovatele a hudebníka PaedDr. Tomáše Houšky, který se po sametové revoluci angažoval v modernizaci vzdělávání – byl např. prvním ředitelem Mensa gymnázia v Praze. Z jeho díla bych zmínila např. novelu *Graffiti rules*,²⁵⁴ útlou knihu s titulem *Inkluzivní škola*,²⁵⁵ zvláštní dystopický román *Liber Vitae*²⁵⁶ a další.

²⁵⁰ Michal Řoutil. *Databáze knih* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/vydane-knihy/michal-routil-105492>

²⁵¹ ŘOUTIL, Michal, Mgr., Ph.D. *Kdo je kdo v české slavistice* [online]. [cit. 08. 07. 2022-07-08]. Dostupné z: <https://www.slaviste.cz/index.php?page=detail&id=312-routil-michal-mgr-phd>

²⁵² Katastrofa křesťanů: Likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků v Osmanské říši v letech 1914-1923. Kosmas [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.kosmas.cz/knihy/231021/katastrofa-krestanu/>

²⁵³ Dan Drápal: Katastrofa křesťanů (recenze). Křesťan dnes [online]. [cit. 09. 06. 2022]. Dostupné z: <https://www.krestandnes.cz/dan-drapal-katastrofa-krestanu-recenze/>. Z dalších recenzentů bych zmínila například Bohuslava Litera (Recenze: Litera, Bohuslav, Slovanský přehled (2018), Roč. 104, č. 1, s. 167-169) či Marka Jandáka (Recenze: Jandák, Marek, Dějiny a současnost (2018), Roč. 40, č. 9, s. 49).

²⁵⁴ HOUŠKA, Tomáš. *Graffiti rules*, 2000.

²⁵⁵ HOUŠKA, Tomáš. *Inkluzivní škola*, 2007.

²⁵⁶ HOUŠKA, Tomáš. *Liber vitae*, 2016.

Pro nás je však podstatné dílo *Poslední Velikonoce*. Rozsahem se jedná o kratší román sledující osud jedné arménské rodiny v osudném roce 1915. Knize nemůžu upřít dobrý nápad a záměr – tedy rozšířit obecně velmi chabé povědomí neodborné veřejnosti o masakrech na arménském obyvatelstvu. Zpracování ale dle mého mínění dosti pokulhává. Dílo je plné stylistických i gramatických chyb, autor užívá slovní zásobu, jež zdaleka nereflktuje dobu, prostor, ani samotné postavy. Pokoušela jsem se Tomáše Houška zkontaktovat, abych se ho přeptala na otázky stran jeho díla a jeho postojů k celé problematice, nicméně veškeré mé zprávy a e-maily zůstaly bez reakce.²⁵⁷

Bohužel se mi na toto dílo nepodařilo najít jedinou odbornou recenzi a recenzí ze stran veřejnosti je skutečně poskrovnu. Abych autorovi nekřivdila – oceňuji jeho snahu rozšířit obecné povědomí o těchto stále poněkud méně známých událostech. K tomuto účelu zvolil dle mého i dobrou formu – kratší historický román reflektující reálné události je k tomuto záměru dle mého více než vyhovující. Jako nepříliš vyhovující se však jeví úroveň zpracování. Po provedených jazykových korekturách by se však jistě jednalo o zajímavé dílo.

Arménská genocida (2018)

Dosud posledním publikovaným českým dílem dotýkajícího se arménské genocidy je kniha již zmíněného Mgr. Marka Jandáka s titulem *Arménská genocida: Příčiny, průběh a osobní svědectví událostí z let 1915-1922*.

Tato poměrně dosti obsáhlá monografie je rozdělena na dvě hlavní části. První, s titulem *Historie arménské genocidy*, seznamuje čtenáře nejprve s celou geografii regionu a jednotlivými etniky říše, dále sleduje vývoj v říši v 19. století a krom samotné genocidy, jejich důsledků a následného popírání se zde pak autor věnuje obrazu těchto masakrů zejména v deníku *Národní politika*. Druhá část je věnována svědectvím zahraničních svědků – zde pak autor věnoval prostor i již zmíněnému Karlu Hansovi.

²⁵⁷ Na internetu jsem však alespoň našla autorův blog – zde své dílo *Poslední Velikonoce* krátce rozebírá. Viz HOUŠKA, Tomáš. *Sedmá vlna* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://sedmavlna.cz/dva-pribehy-jineho-sveta/>

V době vydání této knihy figurovaly na české odborné literární scéně pouze již zmíněné *Dějiny Arménie*²⁵⁸, *Stereotypní obrazy*²⁵⁹ a *Katastrofa křesťanů*.²⁶⁰ Autor tedy značným dílem přispěl do tohoto nedlouhého seznamu českých děl reflektujících genocidu; nejen svou knihou,²⁶¹ ale i další činností²⁶² se tedy zasloužil a zasluhuje o rozšíření obecného povědomí o těchto zvěrstvech, která v neoborné veřejnosti stále nejsou mnoho známá.

Dějiny Arménie (202?)

Jedná se o dosud nevydanou monografii kolektivu autorů – v edičním plánu byla již koncem roku 2020, vše však bylo nejen kvůli pandemii pozdrženo. Více k tomu dodává jedna z autorek, již zmíněná Petra Košťálová: „*Původně měla vyjít ještě před koncem minulého roku [rozhovor veden v lednu 2021, pozn. aut.]; teď doufám, že to bude co nejdřív v tomto roce. 90 % textu je hotovo, čekáme ještě na poslední kapitolu (právě ke genocidě) a budeme zapracovávat i nejnovější informace o současném vývoji + rejstříky + ilustrace + recenzenti. Právě na připomínkách recenzentů bude konečná fáze záležet.*“²⁶³

Knihy vyjde v edici *Dějiny států* Nakladatelství Lidových novin. Krom již zmíněných autorů Petry Košťálové a Michala Řoutila se k těmto připojil i historik, lingvista a pedagog

²⁵⁸ ŠAGINJAN, Vagaršak. *Dějiny Arménie*, 2001.

²⁵⁹ KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty*, 2012.

²⁶⁰ ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů*, 2017.

²⁶¹ Zde bych ještě zmínila autorovu snahu, která bohužel v řadách knih určených širší veřejnosti není obvyklá: „*Laskavý čtenář se může na stránkách této knihy obeznámit s genocidou Arménů, ale neměl by nabývat dojmu, že samotným odsouzením probíraných ukrutností se stoletým odstupem získává morální převahu nad pachatelí. Abychom se mohli oprávněně cítit z morálního hlediska nadřazení dejme tomu četníkovi, který se podílel na pochodech smrti či na masakrech, museli bychom ve srovnatelné situaci být a v ní obstát lépe nežli on.*“ JANDÁK, Marek. *Arménská genocida*, 2018, s. 14.

²⁶² Zmíním zde například snahy o popularizaci osoby Karla Hansy (seminář o jeho životě a díle na FF UK v roce 2018, viz stránky Ústavu východoevropských studií [cit. 08. 06. 2022], dostupné online: https://uves.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/69/2018/09/o_Karlu_Hansovi2.pdf), přednášky o arménské genocidě (např. duben 2022, viz stránky Ústavu východoevropských studií [cit. 08. 06. 2022], dostupné online: <https://uves.ff.cuni.cz/cs/2022/04/17/i-kameny-u-nas-doma-placi-prednaska-o-armenske-genocide/>) a další.

²⁶³ Z rozhovoru s Petrou Košťálovou (vedeno 15. 1. 2021, viz příloha č. 1).

PhDr. Lukáš Pecha, Ph.D., který momentálně působí na Ústavu klasických studií Masarykovy Univerzity a Mgr. Anna Sochová, Ph.D., jež je absolventkou oboru armenistika-etnologie na FF UK. Jejím oborem zájmu jsou raně středověké arménské dějiny, arménský jazyk a arménská církev. V současné době pak působí na Ústavu východoevropských studií FF UK jako lektorka východní arménštiny.²⁶⁴ Poslední informace stran vydání zatím uvádějí konec září letošního roku.

Odborníci současní i minulí

Krom již výše zmíněných odborníků bych ráda připomněla několik dalších, kteří se arménskou kulturou více či alespoň okrajově zabývali/zabývají. Z bohužel již zemřelých se jednalo např. o pana Aloise Koudelku,²⁶⁵ Jaromíra Jedličku,²⁶⁶ paní Ludmilu Motálovou,²⁶⁷ a pana Václava A. Černého.²⁶⁸ Ze stále aktivních bych zmínila např.

²⁶⁴ Dějiny Arménie. *Kosmas* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.kosmas.cz/knihy/260249/dejiny-armenie/>

²⁶⁵ Výjimečný český překladatel a polyglot, ovládající více než 30 jazyků. „Do svých 60 let přeložil na 66 knih (o celkovém rozsahu 14 606 stran). Bylo by zdlouhavé vypisovat zde všechny jazyky, které tento mimořádný muž ovládal, pro představu zde uvedu pouze citaci z jeho životopisu: „*Překládal jsem a překládám dosud ze všech řečí evropských písemnictví majících, jakož i z orientálních: gruzínštiny, arménštiny a turečtiny*“ (HESOUNOVÁ, Veronika. Překladatel Alois Koudelka (O. S. Vetti). *Plav: Měsíčník pro světovou kulturu* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20131202224131/http://www.svetovka.cz/archiv/2007/12-2007-portret.htm>).

²⁶⁶ Absolvent slavistiky a anglistiky na FF UK, od roku 1936 lektor arménštiny, gruzínštiny a dalších kavkazských jazyků na UK. Překladatel mnohých arménských a gruzínských děl, od roku 1935 soudním tlumočnickem pro arménský jazyk. Pod jeho vedením byl roku 1951 obor arménština zřízen na FF UK jako samostatný obor (Armenistika. *Akademická encyklopedie českých dějin* [online]. Praha: Historický ústav, 2009 [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://biblio.hiu.cas.cz/media-viewer?rootDirectory=409900&origin=https%3A%2F%2Fbiblio.hiu.cas.cz%2Fdocuments%2F427248%3Fback%3Dhttps%253A%252F%252Fbiblio.hiu.cas.cz%252Fauthorities%252F394255%26group%3D427248%26locale%3Dcs>).

²⁶⁷ Významná česká armenistka a překladatelka, studentka pana Jedličky. Po studiu pracovala jako vědecký pracovník v Orientálním ústavu Československé akademie věd v Praze. Známy jsou její překlady významných arménských literátů, pro které si jí cení v Arménii i v diaspoře (Armenistika. *Akademická encyklopedie českých dějin* [online]. Praha: Historický ústav, 2009 [cit. 08. 06. 2022]. Dostupné z: <https://biblio.hiu.cas.cz/media-viewer?rootDirectory=409900&origin=https%3A%2F%2Fbiblio.hiu.cas.cz%2Fdocuments%2F427248%3Fback%3Dhttps%253A%252F%252Fbiblio.hiu.cas.cz%252Fauthorities%252F394255%26group%3D427248%26locale%3Dcs>).

historika a turkologa Petra Štěpánka, významného překladatele z turečtiny a angličtiny; dále pak Prof. PhDr. Emila Aslana, Ph.D., tvořícího pod pseudonymem Emil Souleimanov,²⁶⁹ jistě bych zmínila i Prof. PhDr. Bohumila Palka, DrSc.,²⁷⁰ Mgr. Miladu Kiliánovou²⁷¹ či Mgr. Tomáše Šmída, Ph.D.²⁷² a mnohé další.

Závěr

Předkládaná práce si kladla za cíl poskládat obraz arménské genocidy v prostředí české literární scény. Na základě studia odborné a krásné literatury jsem se pokoušela o jakýsi chronologický přehled všech českých děl v období od roku 1915 do současnosti, do kterých se Mec Jeghern větším či menším dílem otisknul.

V teoretické části jsem se zabývala nejprve arménským národem – jeho identitou a historií, se zaměřením na soužití křesťanů a muslimů v Osmanské říši. Poté jsem se věnovala již samotné genocidě – historickému kontextu, možným příčinám, průběhu násilností a jejich důsledkům. Po této části jsem se zaměřila na obraz Mec Jeghernu

²⁶⁸ Lingvista, odborník na kavkazské jazyky, překladatel z gruzínštiny, arménštiny, angličtiny, němčiny, ruštiny a havajštiny. Absolvent FF UK v oboru arménština-perština. Po studiích pracoval v Orientálním ústavu Československé akademie věd (Václav A. Černý. *Databáze překladatelů* [online]. [cit. 08. 06. 2022]. Dostupné z: https://www.databaze-prekladu.cz/prekladatel/_000000358).

²⁶⁹ Oborem jeho zájmu je především oblast Kavkazu, post-sovětského prostoru a částečně i Turecka a Iránu. Arménské genocidy se však dotýká spíše okrajově (Prof. PhDr. Emil Aslan, Ph.D. *Institut politologických studií* [online]. [cit. 08. 06. 2022]. Dostupné z: <https://ips.fsv.cuni.cz/contacts/institute-members/82202235>).

²⁷⁰ Žák pana Jedličky. Oborem jeho zájmu je obecná jazykověda. Pod jeho vedením byla koncem 90. let na FFUK arménština opět otevřena jako samostatný obor (O modulu. *Ústav východoevropských studií: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://uves.ff.cuni.cz/cs/o-modulu/>).

²⁷¹ Vědecká pracovnice v Ústavu východoevropských studií FF UK. Oborem jejího zájmu je moderní arménská literatura a historie, současná Arménie a česko-arménské literární vztahy (Kontakty. *Ústav východoevropských studií: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy* [online]. [cit. 08. 06. 2022]. Dostupné z: <https://uves.ff.cuni.cz/cs/kontakty/>).

²⁷² Postrgraduální student politologie na FSV Masarykovy univerzity. Oborem jeho zájmu je organizovaný zločin, výzkum ozbrojených konfliktů, region Kavkazu a další (Mgr. Tomáš Šmíd, Ph.D. *Masarykova univerzita* [online]. [cit. 08. 06. 2022]. Dostupné z: <https://www.muni.cz/lide/23814-tomas-smid/zivotopis>).

v české literární scéně. Arménskou genocidu jsem tedy zmapovala z pohledu různých žánrů – románů, cestopisů, odborných publikací, popularizačních publikací, překladových prací či z pohledu syntetických dějin států. Tyto jsem se pak pokoušela zasadit do kontextu dobových událostí, zkoumala jsem okolnosti a motivy jejich vzniku.

Toliko tedy k výslednému stavu. V úvodu byly taktéž nastíněny počáteční cíle i jejich postupný vývoj ve smyslu zužování šíře záběru práce. Co zde však ještě zmíněno nebylo, byl osobní motiv, který mě k tomuto tématu vedl. Ty totiž byly hned tři. Jeden ve mně zrál dlouho, již od mého dětství; druhý a třetí si mě našel až v průběhu studií. Prvním zmíněným důvodem či motivem byl fakt, že mou křestní kmotrou je žena, jejíž prarodiče byli genocidou zastiženi. Róza Kašparová, rozená Abčijejvova, je manželkou našeho skvělého – bohužel již zesnulého – rodinného přítele a významného vědce RNDr. Miroslava Kašpara, CSc., který se věnoval syntéze kapalných krystalů; za svůj život taktéž připravil několik set nových dosud nepopsaných látek a byl autorem a spoluautorem více než 300 odborných publikací.²⁷³ Spolu s Rózou se seznámili a sblížili při studiích v SSSR, po sňatku však natrvalo odešli do manželovy domoviny, do severních Čech. Nyní však zpět k Róze. Dnes je jí téměř 80 let, jako malá vyrůstala v Abcházii, v menším městečku Picunda. Je dcerou Asyřana a Arménky – mísí se v ní tedy hned dvě etnika, která byla v minulosti vyvražďována. Svůj rodný jazyk již téměř zapoměla, vzpomínky a příběhy však pro nás uchovala. Vyprávění o její krásné domovině, ale i o hrůzách, které její předkové zažili, byly natolik zvláštním kontrastem, který na mě zapůsobil již v malém věku. Tyto vzpomínky pak byly o mnoho let později oživeny zjištěním, že tato zvěrstva na – nejen Arménském etniku – zůstala dosud nepotrestána. Poslední klíčovou pobídkou pak byla účast na symposiu o genocidách, které bylo organizováno naší katedrou ve spolupráci s Mémorial de la Shoah v Paříži. Jedním z přednášejících byl i již zmíněný francouzský odborník Yves Ternon, jehož přednáška (a nejen jeho) na mě velmi zapůsobila. Během psaní seminární práce k tomuto kurzu se tak tedy všechny tyto skutečnosti protkaly, za což jsem nyní vděčná.

Z původního záměru, tedy komparativní studie zkoumající vývoj vztahů vybraných států (v čele s Tureckem) k arménské otázce, jak již bylo zmíněno v úvodu, jsem se tedy

²⁷³ Viz například článek *Zemřel Miroslav Kašpar* [online]. [cit. 10. 06. 2022]. Dostupné z: <https://www.enviweb.cz/rss/127472>

nakonec ocitla v práci vymezené daleko skromněji. První, teoretická část, byla zpracována na základě studia sekundárních pramenů (českých, anglických, místy francouzských) za použití základních metod historického výzkumu – zejména tedy analýzy a komparace. Vzhledem k malému rozsahu práce bylo třeba vyselektovat mnoho informací na klíčové a pro tuto práci ne tolik podstatné. Což se mi jevilo jako jeden z nejtěžších úseků – k pochopení událostí je zapotřebí znát dějinné pozadí, příčiny, souvislosti. Teprve poté může přijít na řadu stěžejní událost. Na mnoho údajů však přesto nezbyl prostor. Druhou část práce jsem se tedy snažila uchopit organizovanějším dojmem a pokusila v ní obsáhnout vše z hlediska práce podstatné. V průběhu psaní jsem však stále narážela na nové a nové osobnosti a díla – snažila jsem se je vždy do práce alespoň částečně zakomponovat, je mi však ale jasné, že při dalším hledání bych opět narazila na něco/někoho, komu v práci prostor věnován není. Věřím ale, že alespoň částečně však tato práce svému účelu – tedy seznámení se s českým obrazem arménské genocidy, zachyceném v krásné a odborné literatuře – poslouží.

Během psaní jsem se seznámila s celou řadou zajímavých faktů (za mě jedním z největších objevů byla spojitost osoby Josefa Guttmanna s arménskou genocidou), ale hlavně jsem v průběhu bádání zjistila, jak skutečně klíčovou vlastností dobrého historika je schopnost precizní a objektivní interpretace pramenů. Nejenom v tomto ohledu jsem ráda, že jsem se během práce mohla opírat o již zmíněnou monografii *Katastrofa křesťanů*. Různé nesrovnalosti ve výkladu dějin, způsobené často zkrátka jen subjektivním pohledem daných autorů na určité okolnosti, byly ale jinak bohužel dosti časté – zejména u popularizačních publikací. Vzhledem k povaze tématu je to ale nejspíše logický jev. Zpočátku jsem však na to nebyla dobře připravena a mnohdy slepě důvěřovala textům, které se na první, druhý a někdy i třetí pohled jevily objektivně, nezkresleně.

V tomto tedy asi spatřuji svůj největší posun – v pochopení toho, že ... *„Minulost nám nepředává žádné „události“, ale pozůstatky, zprávy svědků a interpretace té či oné události. Tak jako různí lidé vzpomínají na společně prožité události odlišně, tak nám minulost zanechává své rozmanité obrazy. My k nim tu a tam něco přidáváme, existující informace nově sestavujeme nebo přinášíme nový úhel pohledu. Na tom se nic nemění ani tehdy, když různé politické režimy nebo akademické módy po určitý čas preferují určitý obraz minulosti nebo se ty ostatní snaží úplně potlačit. Jednotlivé obrazy minulosti*

*nemůžeme verifikovat, ale musíme se spokojit s falzifikací jednotlivých konkrétních omylů a s drobnými interpretačními korekturami.*²⁷⁴ Ke zdrojům tedy nyní přistupuji značně pokorněji a zároveň kritičtěji – což se mi jeví nejen v kontextu této práce, ale v kontextu dnešní „mediální“ společnosti jako dosti nutné.

²⁷⁴ *Soudobé dějiny* 2007, 14(2), s. 490. Jedná se o překlad již zmíněné eseje německých historiků Hahnových.

Seznam použitých pramenů a literatury

Literatura:

MAKARIUSOVÁ, Marie a kol. *Biografický slovník českých zemí 20*. Praha: Academia 2017.

BOBELIAN, Michael. *Děti Arménie: zapomenutá genocida a stoletý boj o spravedlnost*. Praha: Paseka, 2013.

BRENTJES, Burchard. *Arménie: tři tisíce let dějin a kultury*. Přeložila Milada KOUŘIMSKÁ. Praha: Vyšehrad, 1976.

de WAAL, Thomas. *Great Catastrophe: Armenians and Turks in the Shadow of Genocide*. Oxford University Press, 2015.

Genocida Arménů a Franz Werfel. In: WERFEL, Franz. *Čtyřicet dnů*, 2015

GLOSÍKOVÁ, Viera, ed. *Když se mnou nejsi ty: 111 německých básní z Prahy*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 2009.

GÜÇLÜ, Yücel. *The Holocaust and the Armenian Case in Comparative Perspective*. Lanham: University Press of America, 2011.

HANSA, Karel. *Hrůzy východu: (se 60 původními fotografiemi)*. Praha: s.n., 2006.

HAPEREN, Maria van, a kol. *Holokaust a jiné genocidy*. Přeložila Petruška ŠUSTROVÁ. Polanka nad Odrou: Občanské sdružení PANT, 2015.

HILSENATH, Edgar. *Pohádka o poslední myšlence*. Brno: Host, 2004.

HOUŠKA, Tomáš. *Poslední Velikonoce*. Praha: Tomáš Houška, 2017.

JANDÁK, Marek. *Arménská genocida: příčiny, průběh a osobní svědectví událostí z let 1915-1922*. Praha: Epoque, 2018.

JUNGK, Peter Stephan. *Franz Werfel: příběh života*. Přeložila Alena BLÁHOVÁ. Praha: Sefer, 1997.

KOLÁŘ, František. *Politická elita meziválečného Československa 1918-1938: kdo byl kdo [za první republiky]*, 1998.

- KOŠŤÁLOVÁ, Petra. *Stereotypní obrazy a etnické mýty: kulturní identita Arménie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012.
- KREISER, Klaus, NEUMANN, Christoph K., KUČERA, Petr. *Dějiny Turecka*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- LEWIS, Bernard. *Dějiny Blízkého východu*. Přeložil Milena PELLAROVÁ, přeložil Zuzana ROUSOVÁ. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1997.
- LHOŤAN, Lukáš. *Arménský holocaust: sto let od plánované genocidy arménského národa 1915-2015*. Pstruží: Lukáš Lhoťan, 2015.
- MAHLER, Alma. *Můj život*. Praha: Panorama, 1993.
- MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. Ústí nad Labem: Albis, 2006.
- NAIMARK, Norman M. *Plameny nenávisti: etnické čistky v Evropě 20. století*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2006.
- Ottův slovník naučný: illustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. Díl VII. Praha: J. Otto, 1893
- REDGATE, Anne E. *Arméni*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- ROSENBAUM, Alan S. a Israel W. CHARNY, ed. *Is the Holocaust Unique?: Perspectives on Comparative Genocide*. New York: Routledge, 2019
- ŘOUTIL, Michal, KOŠŤÁLOVÁ, Petra, NOVÁK, Petr. *Katastrofa křesťanů: likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků v Osmanské říši v letech 1914-1923*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2017.
- STEIMAN, L. B. *Franz Werfel, The Faith of an Exile. From Prague to Beverly Hills*. Wilfried Laurier University Press, 1985.
- ŠAGINJAN, Vagaršak. *Dějiny Arménie od počátku až do roku 2000*. Praha: Karolinum, 2001.
- TERNON, Yves. *Genocidy 20. století: zločinný stát*. Praha: Themis, 1997.
- VEBER, Václav. *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 2004.

VOSGANIAN, Varujan. *Kniha šepotů*. Přeložila Jarmila HORÁKOVÁ. Praha: Havran, 2015.

WAGENER, H. *Understanding Franz Werfel*. Columbia: University of South Carolina Press, 1993.

WERFEL, Franz. *Čtyřicet dnů*. Vydání sedmé, v tomto překladu třetí. Praha: Vyšehrad, 2015.

WÜNSCH, Josef, FAKTOROVÁ, Veronika, ed. *K pramenům Eufratu a Tigridu: český cestovatel v Arménii a Kurdistánu (1881-1883)*. Praha: Argo, 2020.

ZIMMERMANN, Michal A. *San Stefano a Berlínský kongres: (3. března - 13.července 1878)*. Praha: nákladem vlastním, 1928.

Odborné články

CUKR, Jiří: K dobrodružnému životu Karla Hansy (1890-1967). In: Výběr. *Časopis pro historii a vlasti-vědu jižních Čech*, 2016, 53(1),

HAHN, Eva – HAHN, Hans Henning: Alte Legenden und neue Besuche des „Ostens“: Über Norman M. Naimarks Geschichtsbilder. Překladatel Petr Šafařík. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. 54, č. 7–8 (2006), s. 687–700.

HESOUNOVÁ, Veronika. Překladatel Alois Koudelka (O. S. Vetti). *Plav: Měsíčník pro světovou kulturu* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20131202224131/>

KŠICOVÁ, Danuše. Nerudova cesta na Blízký Východ (realita putování). *Bohemica litteraria* [online]. 2012, 15(1), 19-45 [cit. 05. 07. 2022]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/117975/1_BohemicaLitteraria_15-2012-1_5.pdf?sequence=1)

MICHÁLEK, Emanuel. Ještě k původu slova holokaust. *Naše řeč: Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR* [online]. [cit. 15. 06. 2022]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7219>

VÁCLAV, Poštolka. Recenze. *Mezinárodní politika* 2002 26, č. 1, s. 42.

Zdroje ČTK

Ankara odsuzuje český parlament a Zemana kvůli genocidě Arménů (Infobanka ČTK, 2017, Ankara ČTK [27. 4. 2017] ID T201704270282901, dostupné z <http://ib.ctk.cz>

Biden formálně uznal genocidu Arménů za Osmanské říše, Ankara to odmítá. Infobanka ČTK, 2021, Washington/Ankara/Jerevan ČTK [24.4.2021] ID T2021042407639, dostupné z <http://ib.ctk.cz>

Masakr Arménů byl jedním z nejhorších zvěrstev moderní doby (dostupné zde: Infobanka ČTK, 2017, Praha ČTK [25. 4. 2017] ID T201704250896401, dostupné z <http://ib.ctk.cz>

Turecko kritizovalo Česko za uznání genocidy Arménů (Infobanka ČTK, 2017, Ankara/Praha ČTK [27. 4. 2017] ID T201704270548701, dostupné z <http://ib.ctk.cz>

Usnesení sněmovny o arménské genocidě není právně závazné“. Infobanka ČTK, 2017, Praha/Lucemburk ČTK [27. 7. 2017] ID T201704270699302, dostupné z <https://ib.ctk.cz/>

Další internetové zdroje

Another armenian holocaust. Five Villages Burned, Five Thousand Persons Made Homeless, and AntiChristians Organized [cit. 13. 06. 2022]. Dostupné online: <https://www.nytimes.com/1895/09/10/archives/another-armenian-holocaust-five-villages-burned-five-thousand.html>

Armenian Apostolic Church. *World Council of Churches* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.oikoumene.org/member-churches/armenian-apostolic-church-mother-see-of-holy-etchmiadzin>

Armenistika. *Akademická encyklopedie českých dějin* [online]. Praha: Historický ústav, 2009 [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://biblio.hiu.cas.cz/media-viewer?rootDirectory=409900&origin=https%3A%2F%2Fbiblio.hiu.cas.cz%2Fdocuments%2F427248%3Fback%3Dhttps%253A%252F%252Fbiblio.hiu.cas.cz%252Fauthorities%252F394255%26group%3D427248%26locale%3Des>

Dějiny Arménie. *Kosmas* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.kosmas.cz/knihy/260249/dejiny-armenie/>

Doc. PhDr. Petra KOŠTÁLOVÁ, Ph.D. *Ústav východoevropských studií: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://uves.ff.cuni.cz/cs/doc-phdr-petra-kostalova-ph-d/>

Flaubert : son «désir de perfection» était «une véritable maladie qui l'épuisait» selon Zola. *Le Figaro: Histoire* [online]. [cit. 2022-07-08]. Dostupné z: <https://www.lefigaro.fr/histoire/archives/2016/12/09/26010-20161209ARTFIG00288-flaubert-son-desir-de-perfection-etait-une-veritable-maladie-qui-l-epuisait-selon-zola.php>

Kontakty. *Ústav východoevropských studií: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://uves.ff.cuni.cz/cs/kontakty/>

Kulturní dědictví UNESCO - Arménie. *Světové kulturní dědictví* [online]. [cit. 06. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.cultural-heritage.cz/unesco-armenie/>

LUKAVEC, Jan. Bobelian, Michael Děti Arménie: recenze. *iLiteratura.cz* [online]. 2014 [cit. 05. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.iliteratura.cz/Clanek/32821/bobelian-michael-deti-armenie>

Marek Jandák. *Databáze knih* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/zivotopis/marek-jandak-118577>

Mgr. Tomáš Šmíd, Ph.D. *Masarykova univerzita* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.muni.cz/lide/23814-tomas-smid/zivotopis>

Michal Řoutil. *Databáze knih* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.databazeknih.cz/vydane-knihy/michal-routil-105492>

Ministry of Foreign Affairs (Ottoman Empire). In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 [cit. 01. 06. 2022]. Dostupné z: [https://en.wikipedia.org/wiki/Ministry_of_Foreign_Affairs_\(Ottoman_Empire\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ministry_of_Foreign_Affairs_(Ottoman_Empire))

PELIKÁN, Čestmír. Několik životů Josefa Guttmana. *Kapitál* [online], [cit. 05. 07. 2022]. Dostupné z: <https://kapital-noviny.sk/nekolik-zivotu-josefa-guttmana/>

Pohádka o poslední myšlence. *Host Brno* [online], [cit. 05. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.hostbrno.cz/pohadka-o-posledni-myslence/>

Prof. PhDr. Emil Aslan, Ph.D. *Institut politologických studií* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://ips.fsv.cuni.cz/contacts/institute-members/82202235>

ŘOUTIL, Michal, Mgr., Ph.D. *Kdo je kdo v české slavistice* [online]. [cit. 08. 07. 2022-07-08]. Dostupné z: <https://www.slaviste.cz/index.php?page=detail&id=312-routil-michal-mgr-phd>

Staff Profiles: Anne Redgate. *Newcastle University* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.ncl.ac.uk/hca/people/profile/anneredgate.html>

ŠMÍD, Tomáš. Výročí arménské genocidy a dnešek. *Revue politika*. 2005, III,(6-7) [cit. 01. 04. 2021]. Dostupné online: <https://www.cdk.cz/vyroci-armenske-genocidy-dnesek>

Transcript of Reagan's Speech on Soviet-American Relations. *The New York Times*. 1984, s. 8 [cit. 29. 06. 2020]. Dostupné online: <https://www.nytimes.com/1984/01/17/world/transcript-of-reagan-s-speech-on-soviet-american-relations.html>

Úmluva OSN o zabránění a trestání zločinu genocidia z 8. prosince 1948 [cit. 21. 12. 2020]. Dostupné online: <https://www.osn.cz/wp-content/uploads/2015/03/umluva-genocida.pdf>

Usnesení Poslanecké sněmovny z 56. schůze ze dne 25. 4. 2017 [cit. 11.12.2020]. Dostupné online: <https://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=109590>

Václav A. Černý. *Databáze překladatelů* [online]. [cit. 08. 07. 2022]. Dostupné z: https://www.databaze-prekladu.cz/prekladatel/_000000358

Yves Terson. *Radio France* [online], [cit. 04. 07. 2022]. Dostupné z: <https://www.radiofrance.fr/personnes/yves-terson>

1890. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001 [cit. 01.07.2022]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/1890>

Seznam příloh

Příloha č. 1: Přepis rozhovoru s paní docentkou Petrou Košťálovou

Příloha č. 2: Přepis rozhovoru s panem Lukášem Lhot'anem

Příloha č. 3: Přepis textu Franze Werfela na obranu Čechů

Přílohy

Příloha č. 1: Písemný rozhovor s paní docentkou Petrou Košťálovou

Jméno dotazovaného: doc. PhDr. Petra Košťálová, Ph.D.

Vedeno dne: 15.1.2021

OTÁZKY K BAKALÁŘSKÉ PRÁCI (Obraz arménské genocidy v českém prostředí)

Zodpovězením následujících otázek dáváte souhlas s uveřejněním těchto odpovědí v bakalářské práci *Otisk arménské genocidy v českém prostředí*.

1. Co se týče otisku arménské genocidy v české literatuře, výraznějšími díly byly *Hrůzy východu* (Karel Hansa, 1923) a *Čtyřicet dní* (Franz Werfel, 1933). Poté následuje několik desetiletí trvající odmlka. Zájem o toto téma je opět znatelný až po roce 2010. Co dle Vás stojí za touto odmlkou? Co se týče předrevolučního období, ovlivnily tyto poměry vztahy mezi SSSR a Tureckem?

„Tato témata nejsou pouze záležitostí historiků, ale i politiků, a debata o nich se hodně odvíjí od stávající situace. Rostoucí zájem o téma arménské genocidy po roce 2000 (už 2006 proběhla v Senátu konference na toto téma s mezinárodní účastí) je částečně podmíněn i arménskou diasporou, počet jejichž členů se v ČR stále zvyšuje a otázky uznání genocidy, případně registrace apoštolské církve, jsou pro ni prioritou.“

2. Otázce arménského masakru se krátce věnujete i ve Vašich *Stereotypních obrazech a etnických mýtech* z roku 2012, první monografií zabývající se touto tematikou je však až *Katastrofa křesťanů*, jejíž jste spoluautorkou, a která vyšla v roce o pět let později. Co pro Vás bylo „hnacím motorem“ k sepsání této monografie?

„S kolegou Michalem Řoutilem jsme chtěli téma arménské genocidy představit českým čtenářům, a to i v souvislosti s celým následujícím poválečným obdobím a dalšími křesťanskými menšinami.“

3. Co Vás přivedlo k pracím tohoto typu? Kdy se u Vás začal projevovat zájem o arménský národ?

„Vystudovala jsem armenistiku na univerzitě a už během studií mě zajímaly hlavně dějiny Arménie. Potom jsem se zaměřila spíše na starší dějiny a na překlady poezie.“

4. **Jakou důležitost přikládáte následujícímu usnesení poslanecké sněmovny z 25.dubna 2017:**
„Poslanecká sněmovna odsuzuje zločiny proti lidskosti prováděné nacisty v letech druhé světové války na židovském, romském a slovanském obyvatelstvu na ovládnutých územích, genocidu Arménů a dalších národnostních a náboženských menšin na území Osmanské říše v období první světové války, jakož i další genocidní násilí kdekoli na Zemi, a vyzývá mezinárodní společenství k účinné prevenci porušování lidských a občanských práv ve světě a k řešení sporů mírovými prostředky.“²⁷⁵

Jelikož toto usnesení není pro zahraniční politiku nijak směrodatné, nejedná se spíše o vyjádření bez jakéhokoliv faktického důsledku?

„Přesně tak ☺. Jak jsem psala na začátku, problém je v míšení politiky a historických otázek, což je ovšem v mnoha věcech neoddělitelné.“

5. **Jak byste obecně zhodnotila postoj naší republiky k Arménské genocidě? Např. i v porovnání s jinými státy.**

„Obecně asi jako opatrný postoj země, v níž arménská lobby není nijak silná a historická přítomnost arménské diaspory není staršího data.“

6. **Měla by se republika více angažovat v této záležitosti? Případně jak?**

„Vzhledem k výše uvedeným důvodům si nemyslím, že to lze, byť je to otázka asi primárně pro politology. Každopádně mnohem větší hráči v regionu – Francie i Německo (to až roku 2016) – arménskou genocidu jako takovou uznaly, a na přístupu Turecka to nezměnilo nic. Arménie a diaspora jsou samozřejmě spokojenější, ale pro Turecko je to jen nechtěný nátlak, který vnímají ze strany evropských států.“

7. **Vím, že se jedná o skutečně problematickou otázku, ale jak byste zhodnotila vývoj, resp. současný postoj Turecka k této otázce? Vidíte do budoucna nějaký možný posun v této oblasti?**

„V zásadě – za současné turecké vlády – nikoli. Období dialogu mezi Arménií a Tureckem netrvalo tak dlouho (nejvíce se obě země asi přiblížily v letech 2008 a 2009) a pak došlo k opětovnému přerušení kontaktů; navíc současná válka v Karabachu a (tentokrát) i veřejně deklarovaná turecká podpora Ázerbájdžánu jakékoli snahy na tomto poli v nejbližší době vylučují. Turecko se navíc v regionu čím dál tím zřetelněji vymezuje a čím pevnější jeho pozice bude, tím méně má důvodů k jakémukoli dialogu s Arménií, který se navíc týká událostí starých více než sto let a který drtivou většinu obyvatel Turecka vlastně ani nezajímá.“

8. **Jak byste zhodnotila obecné povědomí o arménských masakrech v české společnosti? Je této otázce věnován dostatečný prostor ve výuce?**

²⁷⁵ Dostupné online: <https://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=109590> [cit. 15.01.2021].

„Zda se o masakrech učí na středních školách, to nevím. Obecně na vysokých školách bývá tato problematika diskutována v rámci studia genocid obecně.“

9. Při svém bádání jsem jistě nenarazila na všechny autory, kteří se touto otázkou zabývají (krom Vás, pana Řoutila s Novákem, pana Jandáka a pana Lhoťana, jsem našla zmínku o panu Petru Štěpánkovi a panu Emilu Souleimanovi – o těchto posledních dvou se mi ale nepodařilo nalézt žádné bližší informace krom jejich dvou článků v časopise Nový orient a Přítomnost). Mohla byste mi, prosím, doporučit některé další české autory/historiky/vědce..., kteří se touto otázkou zabývají či zabývali?

„Sama o nikom jiném takhle z hlavy nevím, alespoň ne o monografiích. Ale rozhovory k tomuto tématu určitě dávalo mnohem více lidí – jen namátkou debata v knihovně Václava Havla, diskusní pořady na DVTV atd.“

10. Letos by měla vyjít Vaše kolektivní monografie *Dějiny Arménie*, jejíž vydání už netrpělivě očekávám:). Mohu se zeptat, kdy orientačně kniha vyjde? Na různých serverech se informace poněkud lišily. Pokud se jedná o interní informaci, samozřejmě to pochopím.

„Původně měla vyjít ještě před koncem minulého roku; teď doufám, že to bude co nejdřív v tomto roce. 90% textu je hotovo, čekáme ještě na poslední kapitolu (právě ke genocidě) a budeme zpracovávat i nejnovější informace o současném vývoji + rejstříky + ilustrace + recenzenti. Právě na připomínkách recenzentů bude konečná fáze záležit.“

Příloha č. 2: Přepis rozhovoru s panem Lukášem Lhoťanem

Jméno dotazovaného: Lukáš Lhoťan

Vedeno dne: 6. 6. 2022

OTÁZKY K BAKALÁŘSKÉ PRÁCI (Obraz genocidy v české kultuře)

Pozn.: Zaslání odpovědí zpět se považuje za souhlas s jejich uveřejněním ve výše zmíněné práci. Použity budou pouze k tomuto účelu.

1. Jakou důležitost přikládáte následujícímu usnesení poslanecké sněmovny z 25. dubna 2017?

„Poslanecká sněmovna odsuzuje zločiny proti lidskosti prováděné nacisty v letech druhé světové války na židovském, romském a slovanském obyvatelstvu na ovládnutých územích, genocidu Arménů a dalších národnostních a náboženských menšin na území Osmanské říše v období první světové války, jakož i další genocidní násilí kdekoliv na Zemi, a vyzývá mezinárodní společenství k účinné prevenci porušování lidských a občanských práv ve světě a k řešení sporů mírovými prostředky.“²⁷⁶

Jelikož toto usnesení není pro zahraniční politiku nijak směrodatné, nejedná se spíše o vyjádření bez jakéhokoliv faktického důsledku?

„Ano, podle mne se jedná pouze o politickou pouzu, kterou nenásledovalo žádné další jednání. Nic, čím by například podpořili politici zavedení výuky o tomto strašném zločinu, který inspiroval nacisty a Hitlera k holocaustu, do českého školství ...“

2. Co se týče otisku arménské genocidy v české literatuře, výraznějšími díly byly *Hrůzy východu* (Karel Hansa, 1923) a *Čtyřicet dní* (Franz Werfel, 1933). Poté následuje několik desetiletí trvající odmlka. Zájem o toto téma je opět znatelný až po roce 2010.

Co dle Vás stojí za touto odmlkou? Co se týče předrevolučního období, ovlivnily tyto poměry vztahy mezi SSSR a Tureckem?

„Myslím si, že před rokem 1989 to nebylo motivováno politicky, prostě Československo nemělo žádnou aktivní skupinu lidí, kteří by se tomu tématu věnovali, nežila zde ani žádná velká arménská komunita. Nebyl zde žádný historický vztah k Arménům a tedy ani k té tragedii. Nezapomínejme, že i za první republiky bylo upozorňování na tu tragedii záležitostí pouze pana Hansy, stát se o to vůbec nezajímal, ani zintelektuální kruhy. Dokonce bych řekl, že Masaryk a další nechtěli o tom nijak hovořit, protože chtěli dobré vztahy s Turky ...“

²⁷⁶ Dostupné online: <https://www.psp.cz/sqw/text/text2.sqw?idd=109590> [cit. 06.06.2022].

- 3. Co Vás přivedlo k pracím tohoto typu? Kdy se u Vás začal projevovat zájem o arménský národ?**

„Mne k tomu přivedl zájem o počátky křesťanství a historií. Arméni jsou první křesťanský národ na světě, jako první kolektivně přijali křesťanství. A pak jsme viděl, že zde v češtině nebyla žádná dostupná kniha, která by o tom problému hovořila a když bylo výročí 100 let zahájení toho strašného zločinu, který vlastně jen posunul již několik desetiletí trvající vraždění Arménu v Osmanské říši na průmyslovou úroveň, tak jsem chtěl něco aspoň malého udělat.“

- 4. Mezi odborníky stále zatím nepanuje shoda ohledně užívané terminologie, co se arménské otázky týče. Vy se ve svém díle přikláníte k označení holocaust. Změnil se od doby vydání knihy nějak Váš názor v této oblasti?**

„Ne, nezměnil. Já to slovo použil, protože bylo použito již roku 1895 pro označení vyvražďování Arménu v Osmanské říši, tedy dávno předtím, než s vyvražďováním židů začali Němci.“

- 5. Jak byste obecně zhodnotil postoj naší republiky k arménské genocidě? Např. i v porovnání s jinými státy.**

„Absolutní nezájem, toho tématu se občas chytí pouze někteří politici, aby si „koplí“ do Turků, ale jinak je zde u politiků a státních úředníků, včetně veřejnosti, absolutní nezájem o tento problém. Pouze díky aktivitě pár křesťanů a arménské komunity v ČR se konají aspoň připomínky té tragedie.“

- 6. Měla by se republika více angažovat v této záležitosti? Případně jak?**

„Určitě měla a to v rámci celkového vzdělávání o problému páchání organizovaného vyhlazování lidských společností – genocidám. Lide by měli být ve škole, ale i v rámci veřejných kampaní vzdělávání o tom problému, který se může snadno opět jednou objevit opět i zde v Evropě.“

- 7. Víím, že se jedná o skutečně problematickou otázku, ale jak byste zhodnotil vývoj, resp. současný postoj Turecka k této otázce? Vidíte do budoucna nějaký možný posun v této oblasti?**

„Podle mne je to téma v Turecku stále tabu a hrozí stíhání za hovoření o tomto černém období turecké historie, ale zároveň je třeba říci, že turecký národ má dnes již mnoho odvážných lidí kteří o tom hovoří a píší, postupně se tam projevuje snaha nezapomenout na to, co se stalo a bez nějakého potosu to studovat a hovořit o tom, že se to stalo. Podle mne je naděje, že jednou vláda islamistů a tureckých fašistů padne a začne se o tom svobodně hovořit.“

- 8. Jak byste zhodnotil obecné povědomí o arménských masakrech v české společnosti? Je této otázce věnován dostatečný prostor např. ve výuce?**

„Ne, není. To téma je ve většinové společnosti neznámé ...“

9. Při svém bádání jsem jistě nenarazila na všechny autory, kteří se touto otázkou zabývají (krom Váš, pana Řoutila s Novákem a paní Košťálovou či pana Jandáka jsem našla zmínku o Petru Štěpánkovi, Emilu Souleimanovi, Tomášovi Šmídovi, Tomáši Houžkovi, Daniele Bartákové, Miladě Kiliánovést. Mohl byste mi, prosím, doporučit některé další české autory/historiky/vědce..., kteří se touto otázkou zabývají či zabývali?

„Určitě doporučuji pány Řoutila a Jandaka. Či pana Chuguryana.“

10. Na závěr si dovoluji zabrousit do poněkud osobnější roviny. Jako mladý jste – pokud mám správné informace – konvertoval k islámu. Po více jak 15 letech jste jej ale opustil a konvertoval ke katolické církvi. Vzhledem k tomu, že (pokud celou situaci zjednoduším) během arménských masakrů proti sobě stály víceméně obě tato náboženství, měl jste na arménskou otázku jiný pohled jako muslim, resp. je Váš postoj k tomuto stejný, nebo se v průběhu doby proměnil?

„Ne, mezi muslimy se o tom problému také moc neví. A pokud už, tak je podstatné s jakými muslimy jste. Protože například turečtí muslimové to vesměs odsuzují nebo bagatelizují tvrzeními, že Arméni byli spojenci Rusů. Naopak arabští muslimové Arménům pomáhali a byli s nimi v opozici vůči Osmanům.“

Příloha č. 3: Přepis textu Franze Werfela na obranu Čechů během

Přepsáno z knihy *Čtyřicet dnů* autora Franze Werfela. Autorem překladu je Hanuš Karlach.

„Už týdný je malý český národ vystaven útokům tak nelítostným, tak prohnáným, tak cynickým, jaké dějiny dosud nepoznaly. Celá Evropa přihlíží a v očích má děs. Jak hadím pohledem ochrnutá se diplomaticky kroutí a svíjí, zapřísahá vraha, aby se smrtelnou ranou ještě počkal, žádá oběť, aby byla rozumná, a neuvědomuje si svou nesmírnou převahu, jak morální, tak materiální. Nejen strach z války tu otrásá všemi, kdo mají v sobě lidskost, a zbavuje evropské demokracie průbojně odhodlanosti, jaká jediná je s to zachovat mír. Ta stísňující hra, která nevědomky posiluje útočnicka a napadeného dobrými radami víc a více zatlačuje na pokraj propasti, má ještě jeden důvod. Stále znovu lze na Západě zaslechnout otázku: „Kdo vůbec jsou ti Češi, kvůli jejich životnímu problému se má znovu prolít oceán naší nejlepší krve? Je ten malý národ tak důležitý, aby kvůli jeho existenci byla znovu ohrožena existence celé bílé rasy? Je snad svrchovaně nezbytné bránit nový stát, který před mírovými smlouvami vůbec ještě neexistoval?“ Jak podobné otázky dokazují, jednou z příčin onoho ochromení je to, že Evropa strašlivě málo ví o tomto národě, o tom, jaký je, jaká je jeho úloha v dějinách, ačkoli v jejím nejniternejším středu žije už bezmála třináct století. Tak naprostý nedostatek vědomí o důležitém orgánu vlastního těla je hodně zvláštní. Lidé zhruba vědí, na co mají srdce, plíce, játra nebo ledviny. Pokud by se však někdo zeptal na přesný účel sleziny nebo štítné žlázy, asi by to s odpovědí nebylo slavné. Ovšem lékaři by na pochybách být rozhodně neměli. (...) Nejde tu vpravdě zdaleka jen o tragický osud Čechů. Prastará kultura Čech, plná mystického ducha a zářivé lidskosti, prastaré dějiny Čech zmírají pod rukama onoho šklebícího se „chirurga“ a jeho stejně tak neslavných jako nic netušících asistentů. Nevědomost nechrání před trestem. To platí jen pro soukromníka. Politika trest nestihne, pokud zrovna nepadne do rukou nepřátelského pohlavára. Čechy si bere čert. Puritánští křesťané mu udílejí požehnání. My však hájíme svou duši; voláme hlasitě: Je to zločin na lidskosti!“